

UNIVERZITET CRNE GORE
Filozofski fakultet - Nikšić
Doktorske studije - smjer: Nauka o jeziku

Milena Mrdak Mićović

**METADISKURSNA ANALIZA ISKAZIVANJA UČTIVOSTI U ENGLISKOM I
CRNOGORSKOM JEZIKU**
Doktorska disertacija

Nikšić, 2014.

UNIVERSITY OF MONTENEGRO
Faculty of Philosophy - Niksic
Doctoral studies: Department of Linguistics

Milena Mrdak Micovic

**METADISCOURSE ANALYSIS OF THE FORMS OF POLITENESS IN THE ENGLISH
AND MONTENEGRIN LANGUAGE
Doctoral Thesis**

Niksic, 2014

PODACI I INFORMACIJE O DOKTORANDU

Ime i prezime: Milena Mrdak Mićović

Datum i mjesto rođenja: 20.02.1977. Nikšić, Crna Gora.

Naziv završenog postdiplomskog studijskog programa i godina završetka: Filološki fakultet
Univerziteta u Beogradu, smjer - Nauka o jeziku, 2008.

INFORMACIJE O DOKTORSKOJ DISERTACIJI

Naziv doktorskih studija: Nauka o jeziku

Naslov teze: Metadiskursna analiza iskazivanja učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku

Fakultet na kojem je odbranjena disertacija: Filozofski fakultet Nikšić.

UDK, OCJENA I ODBRANA DOKTORSKE DISERTACIJE

Datum prijave teze: 9.11.2009.

Datum sjednice Senata na kojoj je prihvaćena teza: 02.06.2011.

Komisija za ocjenu podobnosti teze i kandidata:

Prof.dr Radmila Šević

Prof.dr Igor Lakić

Prof.dr Rajka Glušica

Mentor: prof.dr Radmila Šević

Komisija za ocjenu doktorske disertacije:

Prof.dr Radmila Šević

.....

.....

Komisija za odbranu doktorske disertacije:

Prof.dr Radmila Šević

.....

.....

Lektor:

Datum odbrane:

Datum promocije:

PREDGOVOR

Pitanje učtivosti u jeziku jedno je od najaktuelnijih u jezičkim izučavanjima još od druge polovine dvadesetog vijeka, te je kao takvo i nas zaintrigiralo i navelo da napravimo paralelu između engleskog i crnogorskog jezičkog sistema. Koliko zanimljivo, toliko i kompleksno, prevashodno zbog prožimanja gramatike, psiho i sociolingvistike, predstavljalo je ogroman izazov i tražilo kako teorijska tako i razmatranja i poređenje rezultata dobijenih u praksi.

Rad koji je pred vama predstavlja rezultat istraživanja kako teorijskih, tako i praktičnih, sprovedenih tokom protekle četiri godine kako kod govornika engleskog, tako i onih kojima je crnogorski maternji jezik.

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se opišu izrazi učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku, sa posebnim osvrtom na jezička sredstva kojima se ostvaruju govorni činovi kao što su *molba*, *izvinjenje*, *zahvaljivanje*, *čestitanje* i *saučešće*. Budući da brojni autori tvrde da se izrazi učtivosti, kao ustaljene formule, u tradicionalnim gramatičkim priručnicima na oba jezička prostora, nijesu podrobnije opisivali, smatrali smo da ih treba sistemski istražiti u cilju upotpunjavanja njihovog opisa kako kod engleskog, tako i crnogorskog jezika, kao i njihove kontrastivne obrade, te smo u cilju njihove temeljnog opisa zašli u problematiku relativne upotrebe glagolskih vremena, sistema modalnih glagola i odnosa između jezika i sociolingvističkih parametara *rod*, *regija* i *starost* ispitanika. Stoga je jedan od ciljeva ovoga rada da ukažemo na važnost uticaja sociolingvističkih varijabli na odabir određene jezičke formulacije, kao i na činjenicu da iza svakog jezičkog izbora pojedinca stoji određeni sociolingvistički kontekst, odnosno da su distinkcije na jezičkom planu neumitno povezane sa onima na društvenom, i obratno. Vodeći se tezom da su jezički fenomeni uvijek i sociokulturološki, te da se nerijetko o jednom društvu najviše može zaključiti izučavajući upravo jezičke forme za kojima posežu njegovi govornici, sproveli smo istraživanje o upotrebi govornih činova sa posebnim osvrtom na parametre *rod*, *regija* i *starost* na teritoriji Crne Gore, sa ciljem da utvrdimo da li oni utiču na upotrebu govornih činova, odnosno na stepen tentativnosti kojim se oni iskazuju, kako u pisanom, tako i u govorenom jeziku.

U namjeri da utvrdimo u kojoj mjeri govornici engleskog i crnogorskog jezika iskazuju učtivost u odnosu na sagovornika, formulisali smo ukupno četiri istraživanja od kojih su dva izvršena putem upitnika koji su ponuđeni govornicima crnogorskog jezika, a dva

istraživanja sprovedi smo na korpusu rečenica dobijenih iz televizijskih emisija, gdje smo bilježili rečenice kojima govorno lice iskazuje učtivost u odnosu na sagovornika kod govornika engleskog jezika dok smo se na polju crnogorskog jezika bavili iskazivanjem učtivosti uz pomoć navodećih pitanja. U cilju izbjegavanja bilo kakvih dvosmislenosti po pitanju rezultata do kojih smo došli, iste smo prikazali kako tabelama, tako i slikama i grafikonima, jer smatramo da bi bez njih analiza dobijenih rezultata bila nepotpuna, te isti predstavljaju sastavni dio tekstualne prezentacije i analize rezultata.

Uzevši u obzir rezultate do kojih smo došli istraživanjima koja se tiču odnosa između jezika i roda, zaključili smo da su naša očekivanja, da će se pokazati da je govornik ženskog pola tentativniji u procesu komunikacije i ostvarila.

Istraživanja koja smo vršili putem upitnika imala su za cilj da prikažu situaciju u crnogorskom jeziku, odnosno da nam ukažu na to koliko i u kojim situacijama govornici koriste ili ne koriste izraze kojima iskazuju ljubaznost, i to u odnosu na parametre *pol*, *regiju* i *starost*. Smatramo da će rezultati do kojih smo došli umnogome doprinijeti nauci o crnogorskom jeziku, iz razloga što su pokazali da postoje razlike u iskazivanju učtivosti između govornika različitih starosnih dobi, različitog pola i mjesta stanovanja, što su osnovni sociolingvistički parametri. Budući da se do sada nijesu vršila istraživanja ovakvog tipa kod nas, sa ciljem da se ustanovi kakve su savremene jezičke tendencije u pogledu iskazivanja ljubaznosti u našem jeziku, vjerujemo da će ona poslužiti kao osnova i model za buduća istraživanja različitih sociolingvističkih i diskursnih aspekata jezika.

Disertacijom na temu *Metadiskursna analiza iskazivanja učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku* pokušali smo da opišemo izraze učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku, koji se kao ustaljene formule nijesu podrobnije komparativno izučavale, te ukažemo da sličnost i različitost prilikom formulisanja istih. Prilikom odabira teme, teorijskih okvira i analitičkog postupka pošli smo od pretpostavke da bi sistemsko opisivanje istih sa gramatičkog, pragmatičkog i semantičkog stanovišta u cilju upotpunjavanja njihovog opisa, kako kod engleskog, tako i crnogorskog jezika, bilo od značaja za Nauku u jeziku i otvoriti nova pitanja vezana za ovu problematiku. Takođe smo smatrali da bi dobijeni rezultati mogli poslužiti onima kojima crnogorski i engleski nijesu maternji jezici da što bolje izuče pravila savremene učtive komunikacije. Rezultati do kojih smo došli pokazuju da, uprkos činjenici da se radi o dva divergentna jezička sistema, postoji određen obrazac po kojem se obrazuju forme u oba jezika, ali da i isti posjeduju specifičnosti uslovljene različitim kulturnim kodovima. Empirijska istraživanja sprovedena u oba jezička sistema takođe su pokazala da

postoje preklapanja, odnosno jezički obrasci prema kojima se formulišu i koriste forme učtivosti kod muškaraca i žena, te da muškarci i žene bez obzira na to kojim jezikom govore posežu jezičkim sredstvima tipičnim za pripadnike njihovog pola, kao i da postoji određeni obrazac po kojem se pripadnici pojedinih regija i starosnih grupa odlučuju za određene formule prilikom iskazivanja učtivosti u odnosu na sagovornika.

IZVOD TEZE:

Metadiskursna analiza iskazivanja učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku

Pitanje učtivosti u jeziku jedno je od najaktuelnijih u jezičkim izučavanjima još od druge polovine dvadesetog vijeka, te je kao takvo i nas zaintrigiralo i navelo da napravimo paralelu između engleskog i crnogorskog jezičkog sistema. Koliko zanimljivo, toliko i kompleksno, prevashodno zbog prožimanja gramatike, psiho i sociolingvistike, predstavljalo je ogroman izazov i tražilo kako teorijska tako i razmatranja i poređenje rezultata dobijenih u praksi.

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se opišu izrazi učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku, a koji predstavljaju uobičajena jezička sredstva kojima se ostvaruju govorni činovi kao što su *molba*, *izvinjenje*, *zahvaljivanje*, *čestitanje* i *saučešće*. Budući da brojni autori tvrde da se izrazi učtivosti, kao ustaljene formule, u tradicionalnim gramatičkim priručnicima na oba jezička prostora, nijesu podrobnije opisivali, već, uglavnom, samo popisivali, smatrali smo da ih treba sistemski istražiti u cilju upotpunjavanja njihovog opisa kako kod engleskog, tako i crnogorskog jezika, kao i njihove kontrastivne obrade, te smo u cilju njihove temeljnog opisa zašli u problematiku relativne upotrebe glagolskih vremena, sistema modalnih glagola i odnosa između jezika i sociolingvističkih parametara *rod*, *regija* i *starost* ispitanika. Stoga je jedan od ciljeva ovoga rada da ukažemo na važnost uticaja sociolingvističkih varijabli na odabir određene jezičke formulacije, kao i na činjenicu da iza svakog jezičkog izbora pojedinca stoji određeni sociolingvistički kontekst, odnosno da su distinkcije na jezičkom planu neumitno povezane sa onima na društvenom, i obratno.

Ključne riječi: učtivost u jeziku, komunikacija, jezik i rod, govorni činovi.

SUMMARY

Metadiscourse Analysis of the Forms of Politeness in the English and Montenegrin Language

The question of politeness in language has been one of the most popular ones in linguistic studies since the second half of the twentieth century, intriguing and motivating us to compare the English and Montenegrin language system. Interesting and complex at the same time, mainly because of the intersection of grammar, psychology and sociolinguistics, the theme of this paper has been a huge challenge for its author since it meant both theoretical and review and comparison of the results obtained in practice.

The objective of the thesis is to describe the forms of politeness in English and Montenegrin language, which are defined as common linguistic resources used for the realization of the speech acts such as requesting, apologies, expressing thankfulness, congratulations and condolences. Since these expressions have not been described in detail, we thought that they should be systematically researched in order to complete their descriptions in both languages. For that purpose we looked into the problem of the relative use of tenses, modal verb system and the relationship between language and sociolinguistic parameters *gender*, *dwelling place* and *age of the speakers*. Therefore, one of the goals of this paper to point out the importance of the impact of sociolinguistic variables on a speaker's choice of a particular polite formulation, as well as the fact that every language choice of an individual is caused by a certain sociolinguistic context, and that the distinctions in language are inevitably linked with various sociolinguistic parameters and vice versa.

Keywords: politeness, communication, language and gender, speech acts.

SADRŽAJ

1.PREDMET RADA I PRISTUP	1
 2.TEORIJSKE OSNOVE ISKAZIVANJA UČTIVOSTI	
U ENGLESKOM I CRNOGORSKOM JEZIKU	10
2.1.Socijalna dimenzija iskazivanja učtivosti u jeziku	26
2.2. Društveni status i iskazivanje učtivosti u jeziku	30
2.3. Komplimenti kao vid učtivog obraćanja	31
2.4. Teorija govornih činova i njen značaj za proučavanje iskazivanja učtivosti u jeziku	33
2.5. Tipovi govornih činova	39
2.5.1. Govorni čin <i>molbe</i>	39
2.5.2. Govorni čin <i>izvinjenja</i>	44
2.5.3. Govorni čin <i>zahvaljivanja</i>	47
2.5.4. Govorni čin <i>čestitanja</i>	50
2.5.5. Govorni čin <i>saučešća</i>	54
2.6. Komunikativna funkcija rečenice u učtivom obraćanju sagovorniku	58
2.6.1. Ilokutivna funkcija rečenice u učtivom obraćanju sagovorniku	58
 3. GRAMATIČKA SREDSTVA KOJIMA SE ISKAZUJE UČTIVOST	
U ENGLESKOM I CRNOGORSKOM JEZIKU	64
3.1. Relativna upotreba glagolskih vremena	70
3.2. Temporalna distanca kao lingvistička metafora	73
3.3. O odnosu modalnost-učtivost: različita tumačenja učtivosti u jeziku	78
3.3.1. Govorni čin <i>molbe</i> i modalni glagoli u engleskom i crnogorskom jeziku	81
3.3.2. Govorni čin <i>izvinjenja</i> i modalni glagoli u engleskom i crnogorskom jeziku	87
3.3.3. Govorni čin <i>zahvaljivanja</i> i modalni glagoli u engleskom i crnogorskom jeziku	90
3.3.4. Govorni čin <i>čestitanja</i> i modalni glagoli u engleskom i crnogorskom jeziku	93

3.3.5. Govorni čin *saučešća* i modalni glagoli u engleskom i crnogorskom jeziku.. 94

4. JEZIK I ROD	96
4.1. Odnos između jezika i roda i koncept komunikativne kompetencije	100
4.2. Različiti pristupi izučavanju odnosa između jezika i roda	101
4.3. Razlozi iz kojih muškarci i žene koriste jezik na različite načine	103
4.4. Učtivost i jezičko izražavanje kod muškaraca i žena	105
4.5. Upućivanje komplimenata i parametar <i>rod</i>	106
4.6. Parametar <i>rod</i> i ograđivanje od sagovornika	108
 5. ISTRAŽIVANJA NA KORPUSIMA ENGLESKOG I CRNOGORSKOG JEZIKA I OPIS REZULTATA	 120
5.1. Metodologija istraživanja	120
5.1.1. Istraživanja iskazivanja učtivosti u jeziku sprovedena na korpusima engleskog i crnogorskog jezika	121
5.2. Istraživanje o iskazivanju učtivosti u odnosu na parametar <i>rod</i> kod govornika engleskog jezika	122
5.2.1. Govorni čin <i>molbe</i>	124
5.2.2. Govorni čin <i>izvinjenja</i>	128
5.2.3. Govorni čin <i>zahvaljivanja</i>	132
5.2.4. Govorni čin <i>čestitanja</i>	136
5.2.5. Upotreba tag-pitanja u odnosu na parametar <i>rod</i>	139
5.2.6. Upotreba markera <i>a kind of</i> i <i>a sort of</i> u odnosu na parametar <i>rod</i>	141
5.2.7. Zaključak o korpusu	142
5.3. Istraživanje o iskazivanju učtivosti u odnosu na parametar <i>rod</i> kod govornika crnogorskog jezika	143
5.4. Istraživanje o iskazivanju učtivosti u odnosu na parametre <i>regija</i> i <i>starost</i> kod govornika crnogorskog jezika	156
5.4.1. Opis rezultata dobijenih u opštini Berane	158
5.4.2. Opis rezultata dobijenih u opštinama Nikšić i Podgorica	165
5.4.3. Opis rezultata dobijenih u opštini Bar sa okolinom	174

5.4.4. Zaključak o govornim činovima	181
5.4.4.1. Govorni čin <i>molbe</i>	181
5.4.4.2. Govorni čin <i>izvinjenja</i>	181
5.4.4.3. Govorni čin <i>zahvaljivanja</i>	182
5.4.4.4. Govorni čin <i>saučešća</i>	182
5.4.4.5. Govorni čin <i>čestitanja</i>	182
6. OPŠTI ZAKLJUČAK	184
7. LITERATURA	200
8. PRILOG	210

SLIKE, TABELE I GRAFIKONI

Slika 1: Strategije za ugrožavanje lica sagovornika.....	14
Slika 2: Dimenzija socijalne distance	28
Slika 3: Grafički prikaz distribucije govornog čina molbe u odnosu na parametar <i>rod</i>	125
Slika 4: Grafički prikaz distribucije govornog čina izvinjenja u odnosu na parametar <i>rod</i> kod Džona Goselina	129
Slika 5: Govorni čin zahvaljivanja - opšta distribucija formi u odnosu na parametar <i>rod</i>	134
Slika 6: Govorni čin čestitanja - opšta distribucija formi u odnosu na parametar <i>rod</i>	137
Slika 7: Opšta distribucija forme <i>a kind of</i> u odnosu na parametar <i>rod</i>	142
Slika 8: Grafički prikaz rezultata vezanih za rečenicu br.1	144
Slika 9: Grafički prikaz rezultata vezanih za rečenicu br.2	145
Slika 10: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br. 3	147
Slika 11: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br.4	148
Slika 12: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br.5	149
Slika 13: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br.6	150
Slika 14: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br.7	151
Slika 15: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br. 8	152
Slika 16: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br. 9	154
Slika 17: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br. 10	155

Tabela 1: Prikaz rezultata istraživanja o upotrebi ograde <i>you know</i> , a u odnosu na parametar <i>rod</i> i funkciju iste - preuzeto od Kouts (Coates: 2004: 89).....	109
Tabela 2: Prikaz rezultata o distribuciji tag-pitanja u odnosu na pol ispitanika i funkcije istih preuzeto od Houmz (Holmes: 1985: 83)	115
Tabela 3: Prikaz rezultata istraživanja o upotrebi tag-pitanja kod govornika crnogorskog jezika u odnosu na parametar <i>rod</i>	118
Tabela 4: Distribucija tag-pitanja u odnosu na parametar <i>rod</i>	139
Tabela 5: Opšti podaci o ispitanicima	144
Tabela 6: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u pisanoj formi u odnosu na parametar <i>rod</i>	145
Tabela 7: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u usmenoj formi u odnosu na parametar <i>rod</i>	146
Tabela 8: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u pisanoj formi u odnosu na parametar <i>rod</i>	147
Tabela 9: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u usmenoj formi u odnosu na parametar <i>rod</i>	148
Tabela 10: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u pisanoj formi u odnosu na parametar <i>rod</i>	149
Tabela 11: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u usmenoj formi u odnosu na parametar <i>rod</i>	150
Tabela 12: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u pisanoj formi u odnosu na parametar <i>rod</i>	152
Tabela 13: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u usmenoj formi u odnosu na parametar <i>rod</i>	153
Tabela 14: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u pisanoj formi u odnosu na parametar <i>rod</i>	154
Tabela 15: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u usmenoj formi u odnosu na parametar	

<i>rod</i>	155
Tabela 16: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u pisanoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- BERANE</i>	158
Tabela 17: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u usmenoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- BERANE</i>	159
Tabela 18: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u pisanoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- BERANE</i>	159
Tabela 19: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u usmenoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- BERANE</i>	160
Tabela 20: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u pisanoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- BERANE</i>	161
Tabela 21: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u usmenoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- BERANE</i>	162
Tabela 22: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u pisanoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- BERANE</i>	162
Tabela 23: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u usmenoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- BERANE</i>	163
Tabela 24: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u pisanoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- BERANE</i>	164
Tabela 25: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u usmenoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- BERANE</i>	165
Tabela 26: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u pisanoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- NIKŠIĆ i PODGORICA</i>	165
Tabela 27: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u usmenoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- NIKŠIĆ i PODGORICA</i>	166
Tabela 28: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u pisanoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- NIKŠIĆ i PODGORICA</i>	167
Tabela 29: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u usmenoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- NIKŠIĆ i PODGORICA</i>	168
Tabela 30: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u pisanoj formi u odnosu na parametre	
<i>regija i starost- NIKŠIĆ i PODGORICA</i>	168

Tabela 31: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u usmenoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- NIKŠIĆ i PODGORICA</i>	169
Tabela 32: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u pisanoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- NIKŠIĆ i PODGORICA</i>	170
Tabela 33: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u usmenoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- NIKŠIĆ i PODGORICA</i>	171
Tabela 34: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u pisanoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- NIKŠIĆ i PODGORICA</i>	172
Tabela 35: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u usmenoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- NIKŠIĆ i PODGORICA</i>	173
Tabela 36: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u pisanoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- BAR sa okolinom</i>	174
Tabela 37: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u usmenoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- BAR sa okolinom</i>	174
Tabela 38: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u pisanoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- BAR sa okolinom</i>	175
Tabela 39: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u usmenoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- BAR sa okolinom</i>	176
Tabela 40: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u pisanoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- BAR sa okolinom</i>	176
Tabela 41: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u usmenoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- BAR sa okolinom</i>	177
Tabela 42: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u pisanoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- BAR sa okolinom</i>	178
Tabela 43: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u usmenoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- BAR sa okolinom</i>	178
Tabela 44: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u pisanoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- BAR sa okolinom</i>	179
Tabela 45: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u usmenoj formi u odnosu na parametre <i>regija i starost- BAR sa okolinom</i>	180

Grafikon 1: Govorni čin molbe - distribucija formi kod Kejt Goselin	126
Grafikon 2: Govorni čin molbe - distribucija formi kod Džona Goselina	127
Grafikon 3: Govorni čin izvinjenja - distribucija formi kod Džona Goselina	130
Grafikon 4: Govorni čin izvinjenja - distribucija formi kod Džona Goselina prilikom opravdavanja učinjenog	131
Grafikon 5: Govorni čin izvinjenja - distribucija formi kod Kejt Goselin	132
Grafikon 6: Govorni čin zahvaljivanja - distribucija formi kod Džona Goselina	135
Grafikon 7: Govorni čin molbe - distribucija formi kod Kejt Goselin	135
Grafikon 8: Govorni čin čestitanja - distribucija formi kod Džona Goselina	137
Grafikon 9: Govorni čin čestitanja - distribucija formi kod Kejt Goselin	138
Grafikon 10: Distribucija tag-pitanja kod Kejt Goselin	140
Grafikon 11: Distribucija tag-pitanja kod Džona Goselina	140

1. PREDMET RADA I PRISTUP

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se opišu izrazi učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku, sa posebnim osvrtom na jezička sredstva kojima se proizvode govorni činovi *molbe*, *izvinjenja*, *zahvaljivanja*, *čestitanja* i *saučešća*. Budući da se izrazi učtivosti, kao ustaljene jezičke formule, nijesu podrobnije kontrastivno izučavali u smislu jedne kompletne lingvističke analize, te u referentnoj literaturi nalazimo studije poput one objavljene od strane autorke Kumiko Murata (Kumiko Murata: 1998), koja se bavila kontrastivnom analizom govornog čina *izvinjenja* u japanskom i engleskom jeziku, one koju je objavila Himeira Kan (Hymeira Can: 2011), koje se tiče govornog čina *čestitanja* u turskom i engleskom, kao i studije Ane Vježbicke (Anna Wierzbicka: 1985), koja je za predmet istraživanja uzela govorne činove engleskog i poljskog jezika u kontrastu, te da su se autori, većinom, bavili problematikom formi učtivosti određenih jezika u specifičnom kulturnom kontekstu (Can: 2010; Milosavljević: 2007; Tsilipakou: 2001), dok se one, u tradicionalnim gramatičkim priručnicima i udžbenicima, kako primjećuju pojedini autori (Milosavljević: 2007: 11), nijesu podrobnije opisivale, već, uglavnom, samo popisivale, mišljenja smo da ih treba sistemski istražiti u cilju upotpunjavanja njihovog opisa kako kod engleskog, tako i crnogorskog jezika, kao i njihove kontrastivne obrade.

Autori (Coates: 2004; Holmes: 1995; Milosavljević: 2007; Watts: 2003) primjećuju da se izrazi učtivosti razlikuju međusobno na leksičkom, komunikativnom i sintaksičkom planu, uz opasku da se, na primjer, određeni zahtjev može uputiti na više načina, a govornikovo ponašanje i odabir odgovarajuće forme zavisi od cjelokupne govorne situacije, odnosno konteksta. Mada govornici jednog jezika izraze učtivosti reprodukuju uglavnom spontano, oni su ipak sposobni da u konkretnim situacijama prepoznaju učtivo, odnosno neučtivo izražavanje, tako da se može zaključiti da su intuitivno svjesni njihovog postojanja (Hendry: 1993: 58; Milosavljević: 2007: 12, prema Janeva: 1984: 156). Budući da je poznavanje formi učtivosti od posebne važnosti za lica kojima dati jezik nije maternji, te im intuicija u tom pogledu ne može biti od velike pomoći, te da savremeni udžbenici jezika sa ovih prostora ne nude njihov detaljan opis, ova vrsta komunikativnog ponašanja ocijenjena je od strane mnogih naučnika (Coates: 2004; Holmes: 1995; Milosavljević: 2007; Savić-Stanojević: 2012; Savić: 2012; Watts: 2003) komplikovanom za naučno ispitivanje. Osjećaj za dobru mjeru veoma je važan za

govornika jer se suviše učtivo ponašanje često tumači kao neiskreno i usiljeno, dok se, sa druge strane, „nekorišćenje odgovarajućih formi učtivosti može protumačiti kao namjerno kršenje društvenih konvencija“ (Milosavljević: 2007: 12, prema Janeva: 1984: 156).

Predmet našeg istraživanja jesu govorni činovi ekspresivnog tipa (*izvinjenje, zahvaljivanje, čestitanje, saučešće*), kao i govorni čin *molbe*, mada se on ne svrstava u konvencije učtivosti već u direktive (Milosavljević: 2007: 12, prema Mrazović i Vukadinović 1990: 601) iz razloga što se kod njega ne upotrebljavaju ustaljene jezičke forme. Slažemo se sa autorima (ibid.) koji ukazuju da se i molbe mogu podvesti pod kategoriju govornih činova jer i one podliježu određenim društvenim konvencijama kako bi se ispoštovala pravila komunikacije u društvu koje visoko cijeni ono što nazivamo komunikativnom ravnotežom. Iz ovog razloga odlučili smo se da u istraživanje uključimo i molbe i ispitamo u kojoj mjeri se i u njima može ustanoviti korišćenje ustaljenih jezičkih obrazaca u oba jezika. Osim govornim činovima, posebnu pažnju posvetili smo formi rečenice u okviru oba divergentna jezička sistema, sistemu modalnih glagola, kao i pitanju odnosa između jezika i roda, odnosu uticaja parametara *rod, regija i starost govornika* na forme učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku.

Brojni autori (Bakšić: 2012; Coates: 2004; Hendry: 1993; Hickey and Stewart: 2000; Holmes: 1995; Milosavljević: 2007; Watts: 2003) jednoglasni su u ocjeni da se najznačajnijim istraživanjem koji se bavi pitanjem učtivosti u jeziku smatra studija koju su objavili Penelopi Braun i Stiven Levinson (Penelope Brown and Stephen C. Lewinson) čiji su rezultati objavljeni 1987. godine pod nazivom *Politeness, Some Universals in Language Usage*, kao i studija Ričarda Džona Votsa pod nazivom *Politeness* iz 2003. godine. Braunova i Levinson studijom su pokušali da ukažu na zajednički okvir u iskazivanju učtivosti u jeziku pri čemu su u drugi plan stavili razlike prilikom iskazivanja učtivosti u određenom kulturnom kontekstu koji služi kao „okidač“, te smatramo da bi naše istraživanje, u okviru kojeg ćemo proučavati iskazivanje učtivosti na engleskom i crnogorskom govornom području, koje će biti zasnovano na hipotezi da postoji jedinstveni kulturološki okvir u iskazivanju učtivosti kod engleskog i jezika našeg govornog područja bilo od znatnog značaja za nauku o jeziku. Budući da je više autora (Coates: 2004: 47-70; Holmes: 1995: 11-22) pokušalo da primijeni teorije Braunove i Levinsona u svojim istraživanjima, a u rezultatima koje su postigli pokazali da isti nijesu uvijek primjenjivi, smatramo da bi ih bilo veoma korisno provjeriti i primijeniti na crnogorski jezik, budući da je naša literatura prilično škrtu kada su izrazi učtivosti u pitanju.

Korpus istraživanja koja smo sproveli za potrebe ovog rada obuhvata kako odabrane situacije govornog i pisanog jezika, koje smo zabilježili na jezicima oba govorna područja, tako i dijaloge iz savremenih crnogorskih i književnih djela pisanih na engleskom jeziku, domaćih i britanskih i američkih filmova, serija i emisija, kao i Britanski nacionalni korpus¹.

Nakon uvodnih napomena rad nudi teorijske naznake koje se tiču ne samo pojma jezičke učtivosti, već i onoga do čega se do sada došlo na polju lingvističkih istraživanja, nakon čega smo pažnju fokusirali na strukturu učtive proste rečenice kako engleske, tako i crnogorske koju pratimo kroz forme govornih činova. Nakon istraživanja koje se tiče relativne upotrebe glagolskih vremena u oba jezika i njene veze sa učtivim obraćanjem, usredsrijedili smo se na sisteme modalnih glagola u službi jezičke učtivosti, kao i na odnos jezik-rod u okviru kojega smo pokušali da utvrdimo da li, i u kojoj mjeri, postoji povezanost između parametara *rod* i formi učtivosti u oba jezička sistema. Rad smo zaokružili istraživanjima kako engleskog tako u crnogorskog jezika od kojih smo dva sproveli na kopusima do kojih smo došli na osnovu audio zapisa rijaliti šoua i dnevne emisija, dok smo dva sproveli podjelom upitnika sa ciljem dobijanja podataka o određenom kontekstualnom tumačenju, u našem slučaju o tome koje su učtive jezičke forme najfrekventnije u crnogorskom jeziku, i to u odnosu na parametre *starost ispitanika*, *regija* i *rod*.

U okviru razlučivanja formalnog od neformalnog stila naročitu pažnju posvetili smo stepenu distanciranosti među sagovornicima, situaciji i temi razgovora, po uzoru na istraživanje učtivosti u srpskom jeziku, čije je rezultate objavila Milosavljević (2007). Budući da smo svjesni da je nekada veoma teško razlučiti samo na osnovu korišćenih jezičkih formi da li je proučavni razgovor formalnog ili neformalnog stila, te da li je u pitanju govoreni ili pisani jezik, kontekst nam je bio od ključnog značaja, budući da smo posmatrali dva različita jezička sistema u kontrastu. Naše razmatranje obuhvatilo je sljedeće (meta)jezičke forme i strukture za iskazivanje učtivosti: jezičke ograde, faktivne glagole, performativne ograde i pragmatičke idiome².

¹ Na engleskom jeziku: British National Corpus koji čini sto miliona jedinica, kako pisanog, tako i govorenog engleskog jezika - u daljem tekstu BNC.

² Prema Brusu Frejzeru (Fraiser: 1996: 174) pod terminom *pragmatički idiom* podrazumijevaju se one jezičke forme u okviru kojih se ne može prepoznati doslovno značenje navedenog izraza, a koji ima specifično značenje sa sopstvenom namjenom u okviru iskaza. Navedene forme se najčešće srijeću ispred imperativnih rečenica kako bi iste zvučale kao tentativni predlog, odnosno sugestija adresatu.

Jezičke ograde³ predstavljaju pragmatičke markere čijom upotrebom govornik ublažava jačinu iskaza i time izbjegava da povrijedi sagovornika i počini nešto što se zove „činom koji predstavlja prijetnju licu sagovornika“⁴. Autorka Perović (2009: 9) uvodi termin *negativna potreba lica za samostalnošću*⁵ koji predstavlja „potrebu osobe da bude slobodna i nesputana, što se u komunikaciji obezbjeđuje putem, „negativne, uzdržane“ učtivosti“. Dakle, jezičkim ponašanjem ovog tipa govornik želi da minimizira uvredu bilo koje vrste u odnosu na sagovornika.

Analiza do sada obrađenog materijala pokazala je da su jezičke ograde dominantno sredstvo za izražavanje negativne učtivosti, što potvrđuje hipotezu Dženet Houmz (Janet Holmes: 1995) da je ograđivanje usko vezano sa uvažavanjem privatosti sagovornika, što predstavlja srž britanske jezičke kulture.

Postoji više načina da se distanciramo od sagovornika u procesu komunikacije među kojima prednjači upotreba pseudokondicionala i klauza koje se uvode veznikom *but*⁶, a koje se nalaze na finalnoj rečeničnoj poziciji. Ova vrsta pragmatičkih markera ublažava ilokuciju iskaza, te, prema Freizeru (Fraiser: 1996), označavaju želju govornika da redukuje moguću povredu sagovornika onim što želi da kaže.

Pseudokondicionali ne spadaju u kondicionalne rečenice, kako zbog svoje sintaksičke strukture, iz razloga što im nedostaje nezavisni dio rečenice, tako i zbog toga što, semantički, ne sadrže uslov koji bi trebalo ispuniti kako bi se nešto dogodilo (Wilamova: 2005). Ove rečenične strukture u najvećem broju slučajeva nalazimo na samom kraju iskaza u oba jezika, tako da se na početku rečenice slušaocu čini da će govornik prilično direktno uvrijediti sagovornika, nakon čega istu ublažava pseudouslovnom strukturom. Ove strukture u engleskom jeziku glase: *if you insist...*, *if I may say so*, *...if you like....*, *if you wanted to....*, *if you don't mind*, *if it is OK with you*, dok se u crnogorskom jeziku nailazi na strukture tipa: *... ako smijem da kažem*, *ako (baš) insistirate*, *ako biste bili (toliko) ljubazni....* i njima slične:

(1) You could work for me, *if it is OK with you*.

(razgovor među prijateljima, iz tv-serije *Očajne domaćice*)

(2) She is a bit stupid, *if you would pardon the expression*.

(ibid.)

³ Prema engleskom terminu „hedges“.

⁴ Perović: 2009: 4: Prema engleskom terminu „FTA- a face threatening act“.

⁵ Prema engleskom terminu „negative politeness“.

⁶ U daljem tekstu: *but* klauze.

(3) Mogli biste da radite kod mene, *ako želite*.

(mlađa žena, starijem kolegi)

(4) Preradite projekat, *ako Vam to ne predstavlja teškoću*.

(šef zaposlenom)

Drugu grupu rečeničnih ograda čine, već pomenuti, izrazi koji počinju sa *ali*⁷. Za razliku od pseudokondicionala, koji ublažavaju ilokuciju, ova vrsta rečenica nudi objašnjenje govornika za ono što je izrekao i, eventualno, povrijedio sagovornika. Autori koji su se bavili ovom problematikom (Brown and Lewinson: 2002; Fraiser: 1981; Leech: 1983; Wilamova: 2005) jednoglasni su u konstataciji da ljudi, prosto, osjećaju potrebu da istaknu slaganje sa sagovornikom ili, makar, ublaže neslaganje:

(5) A: His lecture is not very eventful, I must say.

B: Yeah, well, that doesn't surprise me. He's a nice guy, Philip, *but he doesn't exactly set your pulse racing with intellectual excitement*.

(Wilamova: 2005: 87: *Small World*, Dejvid Lodž)

(6) A: And where did you find it, if it isn't an impertinent question.

B: It is a little intimate, considering we've just met. *But never mind...*

(ibid.)

(7) Mislim da nijeste baš prikladno obučeni za radno mjesto, *mada Vam ta večernja haljina lijepo stoji...*

(šef zaposlenom)

(8) Za ovako obiman posao trebalo bi angažovati tim ljudi, a ne jednog službenika, što znači da ću morati da radim cijelu noć, *ali, nije važno...*

(službenik nadređenom)

Pojedini engleski gramatičari, kao što su Kverk i saradnici (Quirk et al: 1985: 1180) dijele faktivne glagole na javne i privatne. Javni su oni glagoli kojima se uvodi indirektni govor kao što su glagoli *say*, *claim* i njima slični, dok u privatne glagole spadaju glagoli

⁷ Na engleskom jeziku: but - prim.aut.

tipa *think, believe, suppose, imagine, mean, doubt* i njima slični, a koji odslikavaju emocionalna stanja i stavove govornika. Džon Lajons (John Lyons: 1977: 738) ističe važnost ovih glagola iz razloga što im je jedna od funkcija da oslabe ilokuciju iskaza, dok se isti povezuju sa pragmatičkim izrazima tipa *I think, I suppose, I don't think, I hope, I guess, I wouldn't say* i njima sličnim. Izrazima ove vrste govornik zapravo saopštava sagovorniku neko svoje mišljenje ili uvjerenje i, što je najvažnije, pokazuje mu da je ono podložno daljoj diskusiji:

(9) By the way, *I thought you might like to know* that I saw your husband last night and discussed with him about this matter.

(roman *People Like Us*, Dag Spenser)

(10) I was thinking that before we go any further, *perhaps we ought to* come to an understanding.

(Wilamova: 2005: 88: *Small World*, Dejvida Lodža)

Osnovna funkcija izraza tipa *just, just in case, a bit, a few, a little, rather, scarcely* i njima sličnih jeste da mogućnost da se sadržajem propozicije uvrijedi sagovornik svede na minimum. Dakle njima se, kako primjećuje Vilamova (ibid.), a prema Braunovoj i Levinsonu (Brown and Lewinson: 1987), govornik praktično onemogućava da počini uvredu u odnosu na sagovornika:

(11) *I just* wanted to help - I didn't mean to hurt you.

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

Izrazi tipa *well, a kind of, a sort of, it seems like* i njima slični, takođe doprinose izražavanju učtivost u engleskom jeziku tako što umanjuje eksplicitnost iskaza i omogućavaju govorniku da bude manje direktan:

(12) *It seems like* your report is not transparent enough...

(iz tv-serije *Eli Mekbil*)

Kako primjećuje Vilamova (2005: 90), a prema Liču (Leech: 1983: 139), iskazivanje učtivosti ne manifestuje isključivo sadržajem samog iskaza, već i načinom na koji se isti postavlja od strane učesnika u konverzaciji, smatramo da je za jednu uspješnu

komunikaciju od velike važnosti sami način na koji sagovornici uvode iskaze kako bi izbjegli mogućnost da uvrijede sagovornika, te naglašavamo važnost koje imaju performativne ograde, predstavljajući pragmatičke markere usmjerene na govorno lice koji služe da uvedu ono što stoji u propoziciji kako u engleskom, tako i crnogorskom jeziku. U spomenutu grupu spadaju markeri tipa *I must ask you, I just want to know, I'll (just) say one thing, I (just) wanted to apologize, I'm inclined to agree/ say, I'm curious to know* i njima slični, dok bi ekvivalenti u našem jeziku bili izrazi kao što su: *Morala/ Htjela bih/ Moraću da te/ Vas pitam, Samo bih htjela/ željela da znam, Složio/ Složila bih se sa tobom/ Vama da, Željela/ Želio bih da znam/ da te/ Vas pitam* i sl.

Navedeni izrazi prethode određenim zahtjevima i molbama i čine da oni zvuče ljubaznije, i samim tim se izbjegava „povreda“ sagovornika. Sa druge strane, ovi izrazi služe kako bi se sagovornik pripremio da odgovori na zahtjev koji neizbježno slijedi nakon njihove upotrebe. Dakle, on će, praktično, intuitivno znati šta slijedi nakon ovakvih izraza:

(13) There's something *I must ask you* Fulvia. It may sound naive or even rude, but I can't surpress it any longer. *I just want to know* how you manage to reconcile living like a millionaire with being a Marxist.

(Wilamova: 2005: 89: *Small World*, Dejvida Lodža)

(14) Izvinite, direktore, *nešto bih Vas pit'o...* 'oćete li mi reć' đe ste bili svo ovo vrijeme?

(iz filma *U ime naroda*)

Izrazi *please, maybe, perhaps, molim te/ Vas, možda* pripadaju grupi poznatoj pod imenom *pragmatički idiomi*. Ove izraze je u engleskom jeziku prepoznao Frejzer (Fraser: 1996: 117, prema Wilamova: 2005: 90) koji ih definiše kao izraze kod kojih se direktno značenje ne poklapa sa funkcijom koju oni vrše u datoj rečenici. Oni uglavnom prethode imperativnim rečenicama, a govornici ih koriste onda „kada žele da ista zvuči kao predlog upućen adresatu“ (ibid.):

(15) *Perhaps* you would like to go back to the restaurant.

(iz tv-serije *Friends*)

(16) I thought *maybe* I would sleep in here tonight.

(razgovor među prijateljima, ibid.)

(17) Would you switch the light on, *please*?

(ista situacija, *ibid.*)

(18) Isključite mobilne telefone, *molim vas*.

(profesor studentima)

(19) *Možda* bi bilo zgodno da siđemo do bifea i porazgovaramo na miru.

(koleginice, jedna drugoj)

Konvencionalni izrazi tipa: *nothing personal, to tell the truth, I'm afraid, unfortunately, I must say* i *you don't mean to say*, koje ističe autorka Vilamova (2005:90), imaju svoje ekvivalente i na našem govornom području. To bi bili izrazi: *da Vam pravo kažem, plašim/ bojim se da, ne mislite valjda, nemojte/ ne bih da se uvrijedite, nažalost...* Njihova funkcija jeste da najave mogućnost da se adresat uvrijedi onim što stoji u propoziciji i učine da isto zvuči što blaže moguće. Primjeri nam pokazuju da je njihova pozicija stoga u rečenici inicijalna:

(20) *To tell the truth*, I don't think you're right. *Nothing personal*, but her paper seems to be better than yours.

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

(21) *You don't mean to tell me* that he's been cheating on you?

(*ibid.*)

(22) *Unfortunately*, I'm leaving tomorrow.

(*ibid.*)

(23) *Nećeš valjda da mi kažeš* da odustaješ od studija?

(razgovor među prijateljicama)

(24) *Pravo da Vam kažem*, ne znam tačno kakav će biti ishod pregovora...

(jutarnji program TVCG)

(25) *Bojim se da ćete morati da sačekate* dok Dekan ne završi sa sastankom.

(sekretarica studentu)

Pragmatički idiomi predstavljaju jezička sredstva koja se veoma često upotrebljavaju kako na engleskom, tako i na našem jezičkom području, a čiji zadatak jeste da mogućnost da se u razgovornom procesu uvrijedi sagovornik svede na minimum. Navedeno se postiže nizom jezičkih strategija prilagođenih datoj situaciji

kojima se sagovorniku ostavlja prostor da razmisli i o onome što se navodi iskazom i time umanju mogućnost da se isti uvrijedi.

Forme učtivosti predstavljaju jezičku univerzaliju i okosnicu procesa komunikacije unutar jednog društva i svih njegovih slojeva, bez obzira na parametre, odnosno karakteristike istih. One postoje u svim kulturnim kodovima i iskazuju se specifičnm i ustaljenim formulama koje govornici datog jezika koriste i prepoznaju intuitivno. Cilj našeg rada je da, između ostalog, ukaže na sličnosti i razlike u formulisanju ovih formi u dva divergentna jezička sistema, što ćemo pokušati da učinimo kroz naredna poglavlja, u kojima će biti riječi kako o govornim činovima i formi rečenice, tako i o relativnoj upotrebi glagolskih vremena, sistemu modalnih glagola i odnosu jezik rod u engleskom i crnogorskom jeziku.

2. TEORIJSKE OSNOVE ISKAZIVANJA UČTIVOSTI U ENGLESKOM I CRNOGORSKOM JEZIKU

Jezik kao osnovno sredstvo komunikacije predstavlja, nesumnjivo, odraz kulture naroda koji njime govori. Kroz jezičku prizmu prelamaju se sve etničke, političke i klasne karakteristike određene nacije.

Fenomen učtivog obraćanja proučava se još od kasnih sedamdesetih godina prošlog vijeka, te se može slobodno reći da je spomenuta studija objavljena od strane Penelope Braun i Stivena Levinsona pod naslovom *Politeness. Some Universals in Language Usage* iz 1987. godine postavila temelje izučavanju učtivosti u jeziku. Etimološki, primjećuju autori (Bakšić: 2012; Bulgaria: 2005, prema Watts: 2003: 33), može se pretpostaviti da je riječ *polite*⁸ izvedena ili od grčke riječi *poli* što znači *grad* ili *politizmos* u značenju *civilizacija* (Teodopoulos and Fitrakis: 1993). Latinski jezik posjeduje formu *politus* koja označava preterit glagola *polire* u značenju *glačati* (Tzartanos: 1997). Dakle, osnovno značenje termina *polite* bilo bi *uglađen, kultivisan i lijepo vaspitan* (Sifianou: 1999). U savremenom društvu ovaj termin podrazumijeva ponašanje usklađeno sa društvenim normama, koje znači prefinjenost i lijepe manire (Matthews: 1997). Međutim, slažemo se sa autorima koji smatraju da ne treba prenebregnuti činjenicu da, iako učtivo jezičko ponašanje posjeduje univerzalne karakteristike u različitim jezičkim sredinama: „nacije se ne mogu dijeliti na manje ili više pristojne iz razloga što su sve pristojne na različit, specifičan način“⁹ (Bulgaria: 2005: 3, prema Sifianou: 1999: 2).

Novija jezička istraživanja pokazuju da komunikacija ne predstavlja samo način na koji se prenose informacije od govornika adresatu, već i „jednako važan način na da se uspostavi, održi ili, čak, prekine veza među sagovornicima.“¹⁰ Govorena komunikacija, kako primjećuju autori sa našeg govornog područja (Radić-Bojanić: 2007), a prema Robin Tolmak-Lejkof (Tolmach-Lakoff: 1982: 239), počiva na neposrednosti i spontanosti, odlikuje je i povremena nejasnoća i ponavljanje, nesređenost, dok, sa druge strane, komunikaciju pisanog tipa odlikuje dobra prethodna organizacija i planiranje. Iz istog

⁸ U crnogorskom jeziku: učtiv – prim.aut.;

⁹ Bulgaria: 2005: 2, prema Sifianou: 1999: 2: „a nation may be objectively verified as more or less polite than any other, but only polite in a different, culturally specific way.“

¹⁰ Sifianou: 1999: 12: „...an equally important mean of establishing, maintaining, and even terminating social relationships with other people.“

razloga se, prema autorki Radić-Bojanić, smatra da je pisana forma veoma praktičan vid komunikacije po pitanju iskazivanja molbe i učtivog zahtjeva, jednom riječju, poštovanja u odnosu na sagovornika, dok se usmeno obraćanje smatra toplim i neposrednim načinom komuniciranja. Upravo iz ovog razloga odlučili smo se da korpus na kome ćemo proučavati načine učtivog obraćanja sagovorniku u crnogorskom i engleskom jeziku podijelimo na usmeni i pisani, formalnog i neformalnog tipa kako bi ukazali na sintaksičko-semantičke karakteristike učtivih formi u oba jezika i učinili da rezultati do kojih dođemo proučavanjem istog budu transparentni čitaocima ovog rada.

Pravila učtivog obraćanja, kao pravila koja određuju i definišu nečije ponašanje kao učtivo ili neučtivo, treba razlikovati od društvenog ponašanja jedne zajednice iako je učtivost u jeziku, kao jedna relativna kategorija, usko vezana za spektar kulturnih i socijalnih faktora jednog društva. Veza između kulture, jezika i društva veoma je aktuelna u savremenim jezičkim proučavanjima (Bakšić: 2012; Sifianou: 1999; Watts: 2003; Wierzbicka: 1985) u okviru kojih autori prepoznaju neraskidivu vezu između jezičkog koda i društvenog ponašanja. Ričard Džon Vots je otišao korak dalje posmatrajući učtivost kao jezičku univerzaliju koja predstavlja obilježje svih jezika na svijetu (Watts: 2003) osvjetlivši fenomen učtivosti u jeziku na jedan popuno nov način. Vots, primjećuje Marina Terkurafi (Terkourafi: 2005), kaže da svi jezici svijeta posjeduju sopstvena oruđa za izražavanje učtivosti naglašavajući neophodnost da se pažnja izučavanja učtivosti u jeziku pomjeri sa samog jezika na „detaljnije razmatranje koje se tiče kompleksnosti društvenih uslova i uloge učtivog obraćanja u istom“¹¹. Votsov stav podržava i Marija Sifianou koja, ne samo da ističe povezanost između jezika i kulture, već naglašava da je kultura samo jedan od faktora koji određuju jezičko ponašanje govornika. Autorka ovome dodaje i faktore na koje je ukazivala Robin Lejkof (Lakoff: 1987) kao što su veza među sagovornicima, godište, kao sam i kontekst koji jednako utiču na naše jezičko ponašanje a budući da se slažemo sa autorkom, iste ćemo uzeti u obzir prilikom sprovođenja istraživanja u vezi sa njim:

„Moramo biti svjesni nelingvističke socijalne interakcije prije nego što generalizujemo stepen učtivosti u okviru pojedinačnih iskaza.“¹²

Osnove jezičkih istraživanja posvećenih učtivosti neumitno čine i istraživanja drugih disciplina, u čemu prednjače ona sociološke prirode, budući da, kako smo već rekli,

¹¹ Watts: 2003: 12 u Terkurafi: 2005: 239: „...a more detailed look at the complexity of social interaction itself and the role of politeness.“

¹² Sifianou: 1999: 12: „We must understand non-linguistic social interaction before we can make generalizations about the degree of politeness of individual utterances“;

postoji uska povezanost između jezika i društva. Tako Džefri Lič (Geoffrey Leech: 1983: 84) u radu naslovljenom *Principles On Pragmatics* ukazuje na predrasude da su pojedine društvene i kulturne grupe veoma ili nedovoljno učtive u jezičkom izražavanju, pa ističe da se Rusi i Poljaci smatraju veoma neučtivim, dok su Kinezi i Japanci mnogo učtiviji od Evropljana.

Lejkofova se, takođe, slaže da engleski jezik zvuči „grubo“ u odnosu na japanski (Lakoff: 1975), dok se u lingvističkoj literaturi nerijetko mogu čuti čak i uvredljive predrasude u kojima se govornici sa ruskog i njemačkog govornog područja smatraju „grubim“, Japanci „predusretljivim“, a Amerikanci „neiskrenim“ (Thomas: 1983: 97). Ovakvi pogledi na izražavanje ne odnose se, kao što se može i pretpostaviti, samo na ona jezičkog tipa, već i na ponašanje uopšte i predrasude o pojedinim nacijama koje se prelivaju i na predrasude o njihovom jezičkom izrazu. Iz ovoga prirodno proizilazi pitanje šta je u stvari učtivost i na koji način bi se mogla definisati. Da li su zaista govornici jezika koji u gramatičkom sistemu ne posjeduju kategoriju jezičke učtivosti, u koje spadaju i govornici engleskog i crnogorskog jezika, manje ljubazni od, na primjer, govornika japanskog ili turskog jezika? Da li, zaista, učtivost postoji kao jezička univerzalija? Marija Sifianou (Sifianou: 1999: 14) smatra da bi se u tom slučaju mogle prihvatiti predrasude o učtivim i manje učtivim nacijama, što bi zaista moglo da ima ozbiljne posljedice po razvoj čovječanstva budući da se, kako sama navodi, slaže sa Debrom Tanen (Deborah Tannen: 1985), te izdvaja, sada već, čuveni citat u kojem Tanenova kaže da „sudbina planete zavisi od pregovora predstavnika različitih nacija čiji se načini komunikacije značajno razlikuju.“¹³ Iz ovog razloga smatramo da bi komparativna istraživanja o iskazivanju učtivosti značajno doprinijela umanjivanju nesporazuma do kojih neumitno dolazi kada dođe do susreta između pripadnika različitih govornih područja i kultura, u našem radu, konkretno, govornika engleskog sa jedne i crnogorskog jezika sa druge strane.

Među najreprezentativnijim istraživanjima koja su se bavila problematikom učtivosti u jeziku spada, svakako, ono koje su sproveli Penelopa Braun i Stiven Levinson koji svoju teoriju o iskazivanju učtivosti temelje na teoriji lica koje ima specijalnu dimenziju i integritet koji se ne smije narušiti u procesu komunikacije. Dakle, govornici svojim ponašanjem čuvaju (ili vrijeđaju) svoje i *lice* svog sagovornika, te autori prepoznaju dva aspekta govornog lica i njegovnog sagovornika, imenujući ih kao *pozitivno i negativno*

¹³ Tannen: 1985: 203 u Sifianou: 1999: 14: „The fate of the Earth depends upon negotiations among representatives of governments with different cultural assumptions and ways of communicating. ”

*lice*¹⁴. Braunova i Levinson, primjećuju autori (Bakšić: 2012: 6) ističu da su ideju o pojmu pod nazivom *lice* preuzeli od Gofmana (1967), kao i iz narodne terminologije engleskog jezika, koja povezuje ovaj termin sa mogućnošću da se isto *povrijedi* ili *izgubi*. *Lice* je nešto u šta se ulažu emocije i što može da se održi ili pak izgubi i o čemu se u procesu komunikacije konstantno mora voditi računa.

Pozitivan aspekt pojma *lice* odnosi se na želju govornog lica da ga sagovornici u procesu komunikacije tretiraju sa uvažavanjem (Bakšić: 2012 prema Brown and Levinson: 1987: 70; Lakoff: 1990: 35; Tyler: 2002: 6), iskazivajući mu bliskost dok se negativni aspekt lica odnosi na želju govornika da postigne „da mu se prizna autoritet i sloboda djelovanja“¹⁵, kao i želju da mu sagovornici iskažu poštovanje u procesu komunikacije:

„Negativni aspekt lica, kao način da se izbjegne vrijeđanje sagovornika, poznat je kao oblik formalnog iskazivanja učtivosti koji je naraskidivo vezan sa istim... Najvažniji aspekt čovjekove ličnosti nalazimo baš u procesu komunikacije gdje dolazi do izražaja ono što osoba očekuje od sagovornika- a to je želja da ga razumiju, podrže ili, pak da mu se iskaže divljenje“¹⁶.

Lice, iako kao metaforički pojam, može da bude i ugroženo u procesu komunikacije a taj čin autori nazivaju *činom ugrožavanja lica*¹⁷, budući da se aspekt *lice* definiše kao osnovne potrebe govornika, čije je zadovoljenje, makar bilo i djelimično, u njegovom interesu.

Pojedini iskazi mogu povrijediti kako pozitivno *lice* sagovornika, i to naročito kroz govorne čineve zahvaljivanja i izvinjenja, kao i u situacijama kada isto prihvata neku ponudu ili izvinjenje, kao što i negativno *lice* može biti povrijeđeno takođe kod govornog čina izvinjenja i prihvatanja komplimenata i priznavanja krivice ili odgovornosti u odnosu na sagovornika. Autorka Perović (2009: 9) kaže da: „...drugim riječima, *lice* je naš obraz, ali i tuđi, o je, čak, naša persona, ali i tuđa u jungovskim terminima, odnosno naša javna slika, kako bismo voljeli da nas drugi dožive“. Upravo iz tog razloga, smatraju autori (Bakšić: 2012; Milosavljević: 2007), govorno *lice* treba da usvoji određene govorne

¹⁴ Na engleskom jeziku: positive and negative face;

¹⁵ Brown and Levinson: 1987: 52: „...freedom from action and freedom from imposition.“

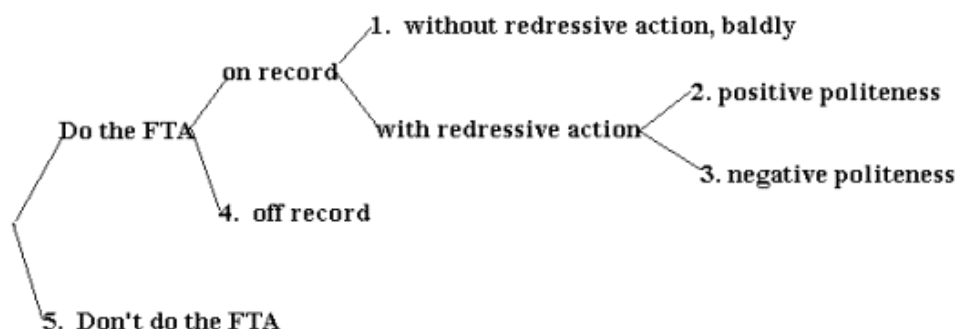
¹⁶ Brown and Levinson: 1987: 382 u Tyler: 2002: 6: „Negative face, with its derivate politeness of non-imposition, is familiar as the formal politeness that the notion *politeness* immediate conjures up.... The most sailent aspect of a person's personality in interaction is what that person requires from other interactants- in particular, *it includes the desire to be ratified, understood, approved of, liked or admired*.“

¹⁷ Na engleskom jeziku: A Face Threatening Act - skraćeno: FTA.

strategije uz pomoć kojih će prevazići ili makar ublažiti eventualne probleme u odnosu na sagovornika u procesu komunikacije. Ako se kojim slučajem govornik svjesno odluči da počini *prijetnju licu*¹⁸, Braunova i Levinson nude čitavu lepezu strategija koje će mu pomoći da dijalog prođe što „bezbolnije“ po oba učesnika.

Braunova i Levinson shemom prikazanom u radu pokazuju da je moguće ne izvršiti čin ugrožavanja lica sagovornika i ujedno obaviti komunikaciju, kao i ugroziti sagovornika (Bakšić: 2012; Bulgaria: 2005; Milosavljević: 2007; Watts: 2003). Lice sagovornika može se ugroziti *direktno*¹⁹ i *indirektno*²⁰. Direktno ugrožavanje može da bude sasvim direktno, bez nastojanja da se taj čin ublaži²¹ i direktno, ali sa nastojanjem da se sam čin ublaži. Samo ublažavanje vrši se uz pomoć strategija koje obuhvataju kako *pozitivnu učtivost*²², tako i onu *negativnog tipa*²³.

Na osnovu izloženog vidi se da autori prepoznaju dva osnovna modela u procesu komunikacije, a to su *modeli pozitivne i negativne učtivosti*. Ove modele ni u kom slučaju, upozoravaju autori (Milosavljević: 2007), ne treba razumjeti kao opozite u procesu komunikacije, kao što to nijesu ni *pozitivno* i *negativno lice*, već, oni jednostavno, „predstavljaju dva osnovna aspekta učtivog ponašanja“ (ibid, 24). Iz ovoga proizilazi da razliku između pozitivne i negativne učtivosti treba tražiti u razlici između manje i više formalnog učtivog izražavanja:

Slika 1: Strategije za ugrožavanje lica sagovornika (Brown and Levinson: 1987: 60)

Strategijom pozitivne učtivosti govornik prevazilazi razgovorne situacije na način što iskazuje bliskost i familijarnost prema licu kojem se obraća, tako što pokazuje

¹⁸ Na engleskom jeziku FTA(face threatening act)daljem tekstu PL prema Perović (2009: 4) - prim.aut.

¹⁹ Na engleskom jeziku: on-record;

²⁰ Na engleskom jeziku: off-record;

²¹ Na engleskom jeziku: baldly, without redressive action;

²² Na engleskom jeziku: positive politeness;

²³ Na engleskom jeziku: negative politeness.

spremnost da udovolji adresatu i izađe u susret njegovim potrebama (ibid.). Govornik navedeno postiže na način što sagovornika oslovljava neformalno, ili, pak, na način što se koristi žargonom u cilju isticanja pripadnosti istoj socijalnoj grupi. Jednom riječju, autori ukazuju da je *pozitivna učtivost* usmjerena je prema pozitivnom licu adresata i njegovoj želji da bude prihvaćen (Milosavljević: 2007: 25, prema Brown and Levinson: 1987: 103-124). Jezička realizacija pozitivne učtivosti ogleda se u rutinskom ponašanju koje je karakteristično osobama koje su u prisnim odnosima koje podrazumijeva odobravanje tuđih želja i potreba, tvrdnju potkrijepljuju primjerom koji izdvaja Florian Kulmas (1981), a koji se može, gotovo svakodnevno, čuti u razgovornom jeziku:

(1) *How absolutely marvellous! I simply can't imagine how you manage to keep your roses so exquisite, Mrs B!*

(Brown and Levinson: 1987: 101 u Coulmas: 1981: 294)

Braunova i Levinson uvode termin *common ground*²⁴ navodeći tri strategije kojima se sagovorniku ukazuje na pripadnost istoj grupi (Brown and Levinson: 1987: 103):

- a) strategija ukazivanja sagovorniku na neko zajedničko interesovanje;
- b) strategija ukazivanja na pripadnost istoj grupi;
- c) strategija ukazivanja na neke zajedničke poglede bez obzira na pripadnost istoj grupi;

Autori ističu važnost upotrebe određene intonacije prilikom posezanja za nekom od navedenih strategija, povlačeći paralelu i nalazeći sličnost između engleskog i celtalskog jezika (ibid, 105).

Negativnu učtivost karakterišu brojne komunikativne strategije kojima iskazujemo poštovanje prema sagovorniku i njegovom autoritetu na način što se govorno lice trudi da izbjegne bilo kakvo prisiljavnje adresata da izvrši određenu radnju što se kako u engleskom, tako i u crnogorskom jeziku postiže indirektnim govornim postupcima kojima se sagovorniku ostavlja prostor da odbije da učini ono što se od njega traži u datom momentu (Milosavljević: 2007: 25). Kada se misli o zapadnim kulturama, ovaj vid ljubaznosti je nešto što se podrazumijeva (Sifianou: 1999).

²⁴ Na crnogorskom jeziku: zajedništvo među sagovornicima.

Negativna učtivost naročito se prepoznaje u poslovnom engleskom i crnogorskom jeziku u okviru obraćanja nadređenom ili bilo kom licu u odnosu na kojega smo distancirani, a naročito u okviru pisane komunikacije:

(1) *Dear Sir,*

We would like to inform you that the meeting has just been cancelled....

(2) *Poštovani,*

najljubaznije Vas molimo da dostavljeni Vam formular što prije popunite, kako bi ga proslijedili Ministarstvu....

(poslovne prepiske)

Analiza *negativne učtivosti* veoma je interesantna za proučavanje budući da se za njeno iskazivanje u jeziku poseže za nizom jezičkih oruđa kao što su, na primjer, sistem modalnih glagola, upotreba preterita i potencijala i formalno oslovljavanje sagovornika.

Kao što je to slučaj kod *pozitivne učtivosti* u jeziku i kod *negativne*, prema autorima²⁵ postoji pet osnovnih strategija uz pomoć kojih se može uputiti zahtjev adresatu:

a) *budi direktan*²⁶ ;

b) *ne pretpostavlja*²⁷;

b1) u što manje mogućoj mjeri nagađaj o potrebama sagovornika;

c) *ne prisiljava*²⁸ sagovornika;

c1) budi indirektan, neka ti pretpostavka bude da se slušaocu neće dopasti tvoj zahtjev;

c2) budi pesimista u vezi sa ishodom zahtjeva;

c3) gledaj da minimiziraš mogućnost da se slušalac uvrijedi;

d) *radi na tome da se govornikova želja ostvari, ne narušavajući integritet slušaoca*²⁹;

d1) izvini se;

d2) trudi se da izbjegneš zamjenice *ja* i *ti*: impersonalizuj govornika i slušaoca;

²⁵ Brown and Levinson: 1987: 131.

²⁶ Na engleskom jeziku: be direct.

²⁷ Na engleskom jeziku: don't presume;

²⁸ Na engleskom jeziku: don't coerce;

²⁹ Na engleskom jeziku: communicate to S's want to not impigne H;

d3) neka ti izbjegavanje povrede lica sagovornika bude opšte pravilo kojeg se moraš pridržavati;

d4) oslovljavaj slušaoca imenom;

e) oslušni ono što slušalac želi i iskaži zahtjev na način da ga isti doživi kao da želiš nešto da mu nadoknadiš;

Indirektnost u jeziku, ipak, nije tema kojom su se bavili isključivo Braunova i Levinson. Nju obrađuje Ana Trozborg (Ana Trosoborg: 1995) koja već u uvodnim napomenama navodi čuveni Serlov (1975: 64) stav da je upravo „težnja da budemo učtivi glavni razlog da budemo indirektni“³⁰, dok Lič (1983: 108) u indirektnosti u jeziku vidi način da govorno lice ostavi sagovorniku prostor da odluči da li će izvršiti ono što mu se nalaže.

Erving Goffman (Goffman: 1981) posmatra učtivi dijalog kroz prizmu društvenih normi koje su, prema njegovom mišljenju, od većeg značaja od individualnih karakteristika govora lica, te u vezi sa tim uvodi termin *interpersonal ritual*³¹ čiju definiciju ističe Tiodor Kemper (Theodore Kemper: 2011):

„...jedan konvencionalni čin koji se obavlja po inerciji, brzo i nesvjesno, kroz koji individua iskazuje poštovanje prema nekoj osobi ili objektu od, za nju, velikog značaja.“³²

Goffman objašnjava da govornik samo „pozajmljuje“ *lice* od društva u kojem živi, te da mu isto može biti oduzeto u slučaju neprikladnog ponašanja. Govornik će, stoga, prema autoru, pokušati da tokom komunikacije sačuva kako svoje, tako i *lice* svog *sagovornika*. Prema Durkheimovoj (Roman Kopytko: 1993: 62) ovdje je riječ o podjeli na takozvane *pozitivne*³³ i *negativne rituale*³⁴, dok Goffman taktike za očuvanje lica dijeli na dvije grupe:

³⁰ Searle: 1975: 64 u Trosoborg: 1995: 43: „Politeness is the chief motivation for indirectness.“

³¹ Na crnogorskom jeziku: interpersonalni ritual;

³² Kemper: 2011: 14: „a perfunctory, conventionalized act through which an individual portrays his respect and regard for some object of ultimate value.“

³³ Pozitivni ritual odnosi se na pokazivanju pažnje sagovorniku kroz ponude – prim.aut.;

³⁴ Negativni ritual odnosi se na izbjegavanje u odnosu na sagovornika – prim.aut.;

- *pozitivni obredni iskazi*, kojima se podržava dobar odnos sa sagovornikom, stvaranje prijateljskih veza, podržavanje istog i sl.
- *negativni obredni iskazi* koje autor još zove *ritualima za zacjeljivanje*³⁵, čija svrha je u tome da pomognu obnavljanje dobrih odnosa sa sagovornikom.

Univerzalnost pojma *lice* moguće je razmotriti sagledavanjem različitih shvatanja istog. Dok su se Braunova i Levinson pozivali dijelom na Goffmana, a dijelom na englesku kulturu i pojmove *čuvanja* i *gubljenja obraza*, gdje kažu da *lice* predstavlja javnu sliku koju svaki govornik ima o sebi (Brown and Levinson: 1987: 61), brojni autori (Bakšić 2012; Goffman: 1981; Perović: 2009) lice vide kao društvenu svojinu koja se može kako dodijeliti, tako i oduzeti govorniku, u zavisnosti od toga da li isti poštuje određene društvene norme. Dakle, dok jedni akcentuju društvo i prihvatanje govornika, Braunova i Levinson ipak apostrofiraju individuu i njen značaj za isto zbog čega njihovu ideju o licu pojedini autori (Wierzbicka: 1985) kritikuju kao isuviše zapadnjačku i usmjerenu na govornika i sagovornika, dok se društvo ipak stavlja u drugi plan. U svakom slučaju, koncept lica u nauci o jeziku proučavao je još 1944. godine kineski antropolog Hu, mada se prema nekim autorima (Scollon and Scollon: 1995) ova ideja proučavala vjekovima unazad u engleskom jeziku. Dakle, prema kineskom antropologu (Ho: 1976: 867), termini poznati kao *gubljenje* i *čuvanje obraza* potiču još od mandarinskih termina *miânzi* i *lián* koji podrazumijevaju koncept *časti* i njenog čuvanja. Navedene strategije služile su da se izbjegne sukob sa sagovornikom i, samim tim, neprijatnost u razgovornom procesu. Mao (1994: 454) smatra da su Braunova i Levinson neopravdano ignorisali navedene činjenice, što je za posljedicu imalo neprimjenjivost teorije o univerzalnosti učtivosti u jeziku.

Nemogućnost primjenjivanja Teorije o učtivosti u jeziku na način na koji su to postavili pomenuti autori potvrđuje i Maria Sifianou (1999), koja smatra da se ona može primijeniti za izučavanje načina iskazivanja učtivosti u grčkom i engleskom jeziku, dok istu Pavlidou (1994) ocjenjuje praktično neprimjenjivom kod usmene komunikacije u njemačkom i engleskom jeziku. Matsumoto (1988, 1989) i Ide (1991) slažu se da je teorija teško primjenjiva za govornike japanskog jezika, a istu spočitava i Ana Vježbitska (1985: 79) uz objašnjenje da kako antropolozi, tako i psiholozi, naročito oni sa Zapada, griješe jer primjenjuju koncepte kao što su stanje uma, ljutnja ili ogorčenost na ostale kulture, budući da one često ne posjeduju termine istog značenja ili intenziteta.

³⁵ Na engleskom jeziku: remedial rituals;

Tvrdnja Braunove i Levinsona (Brown and Levinson: 1987: 245) da su pojedine nacije naročito orijentisane ka upotrebi izraza negativne učtivosti naišle su na neodobravanje naročito po pitanju japanskog jezika za koji, sa druge strane, pojedini autori (Ide: 1991; Matsumoto: 1988) kažu da je mnogo više naklonjen konceptu pozitivne učtivosti u jeziku iz razloga što je japanski narod više usmjeren ka pozitivnom odnosu i zajedništvu u odnosu na sagovornika nego ublažavanju uvreda u odnosu na istog. Ovaj koncept Japanci nazivaju *razlučivanje*. Slično važi i za govornike kineskog jezika (Gu: 1990, up. Mao: 1992) koji, pozivajući se na Brasdeferu, tvrdi da učtivost u jeziku nije kategorija koja se bazira na strategijama i pravilima (Brasdefer: 1984: 19):

„Učtivost je fenomen koji se povezuje za društvenim statusom, čije norme se mijenjaju od individue do individue.“³⁶

Koncept koji su ponudili Braunova i Levinson ne uklapa se ni u jezičke norme naroda u Etiopiji budući da se hamarski jezik mnogo više zaokupljen kolektivom nego pojedincem i njegovim „licem“ (Strecker: 1993) nudeći svoje viđenje koncepta lica prema kojem se isto razvijalo u demokratskim društvima, dakle u društvima gdje je karakteristična jednakost među govornicima, dok se učtivost u jeziku nije razvijala u monarhijama i sličnim sistemima sa naglašenom društvenom hijerarhijom. Međutim, ako imamo u vidu da postoje države gdje je monarhija naknadno uvedena a ona ipak imaju razvijen jezički sistem po pitanju učtivog obraćanja, onda se i ova teorija može dovesti u pitanje.

Ana Vježbicka, čiji se pogledi o učtivosti u jeziku kao univerzaliji ne slažu sa onim prezentiranih od strane Džona Votsa, prije svega iz razloga što je autorka vidi kao *teoriju kulturnog scenarija*³⁷, *negativnu učtivost* kod govornika sa anglo-saksonskog područja povezuje sa njihovom generalnom karakteristikom - a to je distanciranost u procesu komunikacije, po čemu se razlikuju od govornika slovenskih jezika (2003: 47). Autorka smatra da govornici sa ovog područja favorizuju oruđa jezičke učtivosti i distanciranosti kako bi „naglasili potrebu da sačuvaju sopstvenu autonomiju u odnosu na sagovornika“³⁸, dok se govornici poljskog jezika ipak češće odlučuju za direktno obraćanje, primjećujući da, dok je ton govornika engleskog jezika suzdržan i odmjeran, Poljaci svoje iskaze

³⁶ Brasdefer: 1984: 19 u Gu: 1990: 241. „Politeness is a phenomenon belonging to the level of society, which endorses its normative constraints on each individual.“

³⁷ Na engleskom jeziku: cultural script.

³⁸ Wierzbicka: 1985: 150: „...a special emphasis on the rights and autonomy of every individual.“

izražavaju tonom koji teško da se razlikuje od onoga kojim saopštavaju neko činjenično stanje (ibid, 160). U studiji publikovanoj pod naslovom *Cross Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction* autorka primjećuje da govornici japanskog jezika u cilju izbjegavanja povrijeđivanja sagovornika izbjegavaju upotrebu riječi *ne*, te radije biraju da ne komentarišu situaciju u razgovoru sa sagovornikom, nego da ga povrijede odbijanjem ovog tipa (Archer, Aijmer and Wichman: 2012: 227):

„...govornik japanskog jezika radije će ćutati nego iskazati neslaganje sa sagovornikom ili, pak, nešto odbiti. Odbijanja ovog tipa, ukorijenjena su u želji govornika da se ne naruši harmonija i red izneđu govornika u procesu konverzacije.“³⁹

Teorija učtivosti u jeziku predstavlja polazište gotovo svim lingvistima koji su se bavili ovom problematikom, te nije ni čudo što se shema koji smo prikazali nalazi u gotovo svim uvodnim poglavljima studija objavljenih na ovu temu. U radu pod nazivom *Frames for Politeness: A case Study* iz 1999 autorka Marina Terkurafi (Marina Terkourafi) navodi da se upotrebom diminutiva u kiparskom grčkom ne iskazuje samo učtivost i familijarnost prema sagovorniku, već i ironija (Milosavljević: 2007: 8). Grejem Bilbou (Grahame Bilbowe: 1995) u radu *Requesting Strategies in the Cross – Cultural Business Meeting* postavlja hipotezu da je indirektnost direktno proporcionalna stepenu učtivosti i u kineskom, kao i u engleskom jeziku i djelimično je potvrđuje uz opasku da se, kod govornika kineskog jezika, nerijetko pribjegava imperativu koji se ne smatra uvredljivim na poslovnim sastancima, već načinom da se uštedi dragocjeno vrijeme i dođe do konstruktivnog dogovora. Autor kao rezultat istraživanja nudi tabelu na kojoj se opaža značajna razlika u govornim strategijama kojima pribjegavaju govornici engleskog jezika u odnosu na one sa kineskog govornog područja u smislu da su govornici kineskog jezika u mnogo većoj mjeri direktni kada je u pitanju poslovni jezik, a da se, u isto vrijeme, ta direktnost ne smatra neučtivošću. Tako će, prema autoru (ibid, 51), govornik kineskog jezika izraziti koji bi u engleskom imali formu: *I think we should, We strongly believe that* i njima slične zamijeniti kineskim koji bi na engleskom imali formu: *We need to...* i *Can you, just?....*

³⁹ Wierzbicka: 2003: 93 u Archer, Aijmer and Wichman: 2012: 227: „One would prefer to be silent than utter such words as *no* or *I disagree*. The avoidance of such open and bald negative expressions is rooted in the fear that it might disrupt the harmony and order of the group.“

Džefri Lič, u spomenutoj studiji iz 1983. pravi jasnu distinkciju između dvije osnovne vrste učtivosti u jeziku: *pozitivne* i *negativne* naglašavajući da pozitivnu učtivost u jeziku karakteriše naglašavanje učtivih iskaza, dok se jezička ljubaznost negativnog tipa očitava u minimiziranju neučtivog u iskazima istog tipa. (Leech: 1983: 84)

Autor klasifikuje ilokucione iskaze u četiri osnovne grupe, prema vrsti veze između sagovornika u procesu komunikacije:

- a) *Iskazi kojima se izražava suparnički stav prema adresatu*⁴⁰;
- b) *Iskazi kojima se izražava prijateljski stav prema adresatu*⁴¹;
- c) *Iskazi kojima se izražava saradnja na relaciji govornik - adresat*⁴²;
- d) *Iskazi kojima se izražava neprijateljski stav prema adresatu*⁴³.

Iskazi (a) i (b) predstavljaju osnovu principa učtivog obraćanja budući da sadrže osnovne karakteristike pozitivne i negativne jezičke učtivosti, dok se za principe (c) i (d) prema autoru, isto ne može tvrditi budući da je iskaz (c) neutralan, a (d) ne sadrži elemente jezičke učtivosti uopšte.

Lič pronalazi vezu između principa učtivosti i ilokucionih činova, tako što smatra da se asertivi mogu svrstati u iskaze kojima se iskazuje naklonost adresatu (iskaz c), direktive povezuje sa agresivnim iskazima, dok komisive i ekspresive vidi tamo gdje i iskaze kojim se iskazuje saradnja na relaciji govorno lice-adresat. Lič, takođe, naglašava da se deklarativi ne mogu svrstati u iskaze kojim se iskazuje učtivost u odnosu na sagovornika (Leech: 1983: 106).

Autor, kako primjećuje autorka Bakšić (2012: 4), postavlja maksime procesa konverzacije, gdje je za učtivo obraćanje najvažnija *maksima takta* koja podrazumijeva proporcijalan odnos između indirektnosti i učtivosti, što znači da što je govorno lice indirektnije, to sagovorniku ostavlja veći prostor da, eventualno, odbije dati prijedlog (1983: 108-109). Lič svoju teoriju o principima učtivog obraćanja sagovorniku, primjećuje autorka Bakšić (ibid.), umnogome zasniva na Grajsovim (Grice u Brown and Levinson: 1987) maksimama na kojima počiva uspješna komunikacija, smatrajući ih tačnim. Grajs svoju teoriju temelji na osnovu četiri osnovne maksime:

⁴⁰ Na engleskom jeziku: competitive;

⁴¹ Na engleskom jeziku: convivial;

⁴² Na engleskom jeziku: collaborative;

⁴³ Na engleskom jeziku: conflictive.

(1) *Maksima o kvantitetu iskaza:*

- neka Vaš doprinos uspješnoj komunikaciji bude ni manje ni više informativan od zahtijevanog.⁴⁴

(2) *Maksima o kvalitetu iskaza:*

- nemojte davati iskaze za koje niste sigurni da su tačni.⁴⁵

(3) *Maksima o nedavanju iskaza za koje govornik nema adekvatne dokaze*⁴⁶

- nemojte davati iskaze za koje nemate adekvatne dokaze.

(4) *Maksima o relevantnosti:*

- Neka vaš iskaz bude relevantan.⁴⁷

(5) *Maksima o načinu na koji se daje iskaz:*

- Izbjegavajte nejasne iskaze.⁴⁸
- Izbjegavajte dvosmislenost.⁴⁹
- Budite kratki.⁵⁰
- Neka tvoj iskaz bude uređen.⁵¹

(Brown and Levinson: 1987: 94)

Džefri Lič smatra da se navedene maksime, iako čine dobru osnovu za kvalitetnu komunikaciju, nerijetko neće ispoštovati u tom procesu, iz razloga što se govorno lice veoma često nalazi u situaciji da nekim svojim zahtjevom bude prinuđeno da povrijedi adresata. Upravo iz tog razloga autor je formulisao, kako ističe Brasdefer (1984: 16), sopstvene principe učtivog obraćanja čiji je cilj „da održi društvenu ravnotežu i društvene odnose koji će omogućiti da pretpostavimo da su namjere ljudi koji nam se obraćaju u prvom redu prijateljske.“⁵²

Autor, takođe, doprinosi *Teoriji o učtivosti u jeziku* uvodeći takozvana tri osnovna faktora koji utiču na kvalitet procesa komunikacije:

- faktor koristi govornika od izrečnog iskaza⁵³;

⁴⁴ Brown and Levinson 1987: 94: “Make your contribution as indformative as required (for the current purpose of the exchange).“

⁴⁵ Ibid: “Do not say what you believe to be false.“

⁴⁶ Ibid: “Do not say that for which you lack an adequate evidence“.

⁴⁷ Ibid: “Be relevant.“

⁴⁸ Ibid: “Avoid obscurity of expressions.“

⁴⁹ Brown and Levinson: 1987: 94: „Avoid ambiguity“;

⁵⁰ Ibid: “Be brief“;

⁵¹ Ibid: “Be concise“;

⁵² Leech: 1983: 82 u Brasdefer : 1984: 16 „to maintain the social equilibrium and friendly relations which enable us to assume that our interlocutors are being cooperative in the first place.“

⁵³ Na engleskom jeziku: cost benefit-scale;

- faktor izbora koji se ostavlja sagovorniku po pitanju eventualnog izvršenja zahtijevane radnje⁵⁴;
- faktor indirektnosti u procesu komunikacije koji je direktno proporcionalan stepenu učtivosti iskaza, budući da su indirektni iskazi učtiviji iz dva razloga: zato što adresatu ostavljaju više prostora za odluku da li će izvršiti ono što se od njega zahtijeva i iz razloga što je indirektnost u jeziku direktno proporcionalna stepenu učtivosti koja se u datom momentu iskazuje sagovorniku.

Lič je ovim faktorima dodao još dva, koja su od velike važnosti upravo za istraživanje kojim se mi bavimo, a to su *faktor autoriteta* i *faktor socijalne distance* među sagovornicima. Upravo ova dva faktora objasniće iz kog razloga nije uputno uputiti zahtjev tipa: *Skuvaj mi kafu* osobi koja nam je nadređena da društvenoj ljestvici, a jeste nekoj koja je na nižem nivou od nas.

Imajući u vidu navedeno, autor je formulisao osnovne maksime učtivog izražavanja (prema Bakšić: 2012: 4; Guendouzi and Pate: 2014: 124):

(1) Maksima *budi taktičan*:

„svedi na minimum iskaze koji mogu štetiti sagovorniku, a maksimalno se služi onima koji mu koriste.”⁵⁵

Dakle, prvi dio navedene maksime, može se povezati sa strategijama vezanim za negativnu učtivost Braunove i Levinsona, dok se drugi dio odnosi na želje i potrebe adresata:

(a) *Could I interrupt you for a second?*

(a1) *Smijem li Vas nešto zamoliti?*

(2) Maksima *budi velikodušan*:

„Minimiziraj iskaze koji izražavaju ili podrazumevaju tvoju korist i primat daj onima koji izražavaju ili podrazumijevaju tvoju gubitak.”⁵⁶

Za razliku od prethodne, ova se maksima odnosi na govorno lice i kaže da govornik treba sebi i svojim željama da pretpostavi želje i potrebe adresata:

⁵⁴ Na engleskom jeziku: optionality scale;

⁵⁵ Leech: 1983: 132: „Minimize the expression of beliefs which imply cost to other; maximize the expression of beliefs which imply benefit to other.”

⁵⁶ Ibid: „Minimize the expression of beliefs that express or imply benefit to self; maximize the expression of beliefs that express or imply cost to self.”

(b) *You relax and let me do the dishes.*

(b1) *Odmori se, ja ću završit izvještaj...*

(3) *Maksima odobravaj sagovornika:*

„Minimizirajte upotrebu iskaza kojima izražavate neodobravanje u odnosu na sagovornika, a što je više moguće upotrebljavaj one kojima se iskazuje odobravanje u odnosu na njega.“⁵⁷

Autor, dakle, smatra da govornik treba da u što većoj mjeri iskaže pohvale u odnosu na sagovornika, a da eventualnu kritiku treba da svede na minimum (upotrebom eufemizama) ili, pak, da se uzdrži od komentara. Prvi dio maksime odnosi se na izbjegavanje suprotstavljanja sagovorniku, dok se drugim dijelom govorno lice navodi na iskazivanje solidarnosti u odnosu na adresata:

(c) *I heard you laughing at the club yesterday. It seemed like you were having a good time with him!*

(c1) *Vidjela sam tvoju novu kolekciju - modeli su veoma interesantni...*

(4) *Maksima budi skroman:*

„Minimiziraj svaku hvalu na svoj račun i što više kudi sebe.“⁵⁸

(d) *Oh, I'm so stupid - I didn't write down his number!*

(d1) A: Čestitam, izvještaj je zaista odličan!

B: *Ma samo vam se čini, pun je grešaka...Ipak, hvala.*

(5) *Maksima složi se sa sagovornikom:*

„Minimiziraj stepen neslaganja sa sagovornikom u korist što većeg slaganja sa istim.“⁵⁹

⁵⁷ Leech: 1983: 134: „Minimize the expression of beliefs which express dispraise of other; maximize the expression of beliefs which express approval of other.”

⁵⁸ Ibid: „Minimize the expression of praise of self; maximize the expression of dispraise of self.”

⁵⁹ Ibid: „Minimize the expression of disagreement between self and other; maximize the expression of agreement between self and other.”

Maksima se podudara sa stavom Braunove i Levinsona u smislu da treba izbjegavati konflikt i neslaganja sa sagovornikom u procesu komunikacije. Ipak, čini se da se danas ipak ne može reći da se ljudi u potpunosti klone neslaganja u stavovima sa sagovornikom, već da su samo skloniji da iskažu slaganje dok, kod suprotstavljanja, posežu za najrazličitijim jezičkim taktikama:

(e) *I don't want my daughter to become a hairdresser, I want her to graduate.*

(e1) *Smatramo da bi se problem lakše prevazišao koliko biste revidirali izvještaj.*

(6) Maksima *pokaži naklonost prema sagovorniku:*

„Minimiziraj odsustvo sklonosti u odnosu na sagovornika, ističući naklonost prema njemu.“⁶⁰

Maksima se odnosi na govorne činove koji su nama veoma zanimljivi po pitanju učtivog obraćanja sagovorniku. Tu spadaju čestitanje i izjavljivanje saučešća adresatu u okviru čega se može povući paralela između iskazivanja učtivosti, kako ih je vidio Džefri Lič, i strategija pozitivne učtivosti Penelope Braun i Stivena Levinsona, upućene na želje i potrebe sagovornika, o kojima govorno lice posebno vodi računa.

(f) *I am sorry to hear about your baby – it must have been a terrible experience.*

(f1) *Sve najbolje povodom sklapanja braka, žele ti Markovići.*

Lič ne poklanja svim maksimama istu pažnju, iz razloga što vjeruje da je poenta učtivog obraćanja voditi računa o sagovorniku više nego sebi, tako da će iskazi orijentisani prema sagovorniku definitivno imati veći značaj od onih usmjerenih prema govorniku. To znači da su maksime (1) i (3) mnogo značajnije od onih pod brojem (2), odnosno (4). Autor, čak, ističe da je „izbjegavanje sukoba u odnosu na sagovornika“⁶¹ od mnogo većeg značaja nego „traženje odobravanja“⁶² (Leech: 1983: 133).

Teorija koju je postavio Džefri Lič nesumnjivo je doprinijela da se učtivo obraćanje sagleda sistematičnije i da se ideje vezane za navedenu problematiku povežu u jedan razumljiv i koherentan sistem. Međutim, ona je naišla i na kritike od strane eminentnih

⁶⁰ Leech: 1983: 134: „Minimize antipathy between self and other; maximize sympathy between self and other“;

⁶¹ Leech: 1983: 133: „avoidance of discord“;

⁶² Ibid: „seeking concord“;

lingvista. Među njima prednjači Andreas Jucker (Jucker: 1988) koji ističe njena dva osnovna nedostatka. Autor smatra da je primjenjivost date teorije značajno limitirana i ograničena na isključivo kooperativne tipove verbalne interakcije (1988: 376), kao i da su date maksime prilično proizvoljne i neprecizne. Princip kooperativnosti prema Grajsu glasi:

„Neka vaš doprinos razgovoru bude onakav kakav se traži, u momentu kada se traži, prema očekivanoj svrsi i u pravcu razgovora u kojem učestvujete“ (Grice: 1975: 58, prevod prema Savić 1993: 79).⁶³

Navedeno mišljenje dijele Braunova i Levinson (Brown and Levinson: 1987: 5) koji smatraju da se svaki jezički iskaz tvori prema određenom modelu i principu, budući da se, prema njihovom mišljenju, u korijenu svakog kooperativnog principa u procesu konverzacije nalazi onaj suprotnog značenja, dakle nekooperativni (Locher: 2004: 65): „U osnovi svakog nekooperativnog razgovora nalazi se princip kooperativnosti“⁶⁴. Prema tome, učtivo obraćanje imalo bi kao podlogu moguće obraćanje neučtivog tipa. Moramo naglasiti da se i mi slažemo sa autorima u stavu da se učtivost u jeziku ne može posmatrati kao pojava koja nužno počiva na konverzacijskim maksimama, već na isto umnogome utiče, kao to smo već naveli, veliki broj propratnih faktora kao što su kontekst, odnos između sagovornika, pa čak i pol sagovornika.

2.1. Socijalna dimenzija iskazivanja učtivosti u jeziku

Učtivost u jeziku neophodno je posmatrati iz sociološkog ugla, budući da se naveden forme usvajaju intuitivno još u najranijem djetinjstvu, na igralištima i u vrtićima. Dženet Houmz (Janet Holmes: 1995: 11), kao autorka koja je dala izuzetan doprinos po pitanju izučavanja odnosa ovog tipa, izdvaja tri, prema njoj, najbitnije dimenzije vezane za njega:

⁶³ **Princip kooperativnosti** jedan je od osnovnih načina regulisanja komunikacije u okviru koga učesnici, pod pretpostavkom da govornik ima iskrene namjere prema sagovorniku, prenose mili o osjećanja. Ovaj princip sadrži četiri maksime: **maksima informativnosti** (eng. maxim of quantity), koja reguliše količinu informacija na pravu mjeru, dakle ni previše ni premalo, **maksimu istinitosti** (eng. maxim of quality), kojim se od govornika zahtijeva davanje tačnih informacija, **maksima relevantnosti** (eng. maxim of relevance), kojom se zahtijeva relevantnost informacija i **maksima jasnosti** (eng. maxim of manner) koja zahtijeva od govornog lica jasan i nedvosmislen iskaz.

⁶⁴ Brown and Levinson: 1985: 5 u Locher: 2004: 65: „One will find cooperation at a deeper level of the most uncooperative behaviour.“

- (1) *dimenzija socijalne distance*⁶⁵;
- (2) *dimenzija moći*⁶⁶;
- (3) *dimenzija formalnosti*⁶⁷.

Relativna distanca između govornika i adresata predstavlja jedan od osnovnih i svakako najvažnijih faktora kako upotrebe tako i razumijevanja jezičke učtivosti. Lingvisti (Brown and Levinson: 1987; Leech: 1983; Wolfson: 1988) slažu se u jednom: da je socijalna dimezija veoma važna i neizbježna kod posmatranja iskazivanja učtivosti, bez obzira o kom jeziku je riječ.

Braunova i Levinson (1987) se u svojoj studiji zalažu za uključivanje socijalne dimenzije u proces izučavanja učtivosti u jeziku, bez obzira na to o kom jeziku je riječ, uz obavezan osvrt i na ostale faktore i specifičnosti društva čiji jezik se izučava. Činjenica da sagovornici pripadaju istoj socijalnoj grupi, da rade u istom okruženju ili da su istog pola ne smiju se posmatrati odvojeno od konteksta jer bi to moglo da nas navede na pogrešan trag i rezultirati pogrešnim tumačenjem jezika. Autori smatraju da činjenica da sagovornici rade u istoj firmi ne mora da znači da su prijatelji, već da može implicirati i takmičarski duh i rivalitet, te da se u takvom kontekstu pojedine rečenice koje bi se inače protumačile kao učtive, mogle razumjeti baš suprotno, kao iskaz ironije ili, čak, prijetnje. Još jedan momenat može da bude veoma važan prilikom učtivog obraćanja sagovorniku - a to je frekventnost susretanja sagovornika gdje se, prema mišljenju autora, podrazumijeva da će sagovornici koji se redovno srijeću, bilo da je tome razlog poslovne ili privatne prirode, biti međusobno na manjoj distanci od onih koji to ne čine.

Džefri Lič u već spomenutom radu *Principles of Pragmatics*, objavljenom 1983. godine, pojam socijalne distance prepoznaje kao jedan od najznačajnijih faktora učtivog ophođenja u smislu jezičkog izražavanja. Autor ističe važnost uloga koje u društvu imaju sagovornici, od kojih zavisi kako njihov odnos, tako i distanca i stepen učtivosti u međusobnom obraćanju. U tom smislu, jasno je na koji način je dozvoljeno obratiti se sagovorniku i u kojoj situaciji. Lič ovu tvrdnju potkrepljuje primjerom u kome se nastavnik može obratiti učeniku zahtijevajući da mu se dostavi zadati esej, ali ne i da mu skuva kafu (1983: 126). Dakle, ovdje se prisustvo-odsustvo stepen distance izražava jezičkim sadržajem, a ne gramatičkom formom jer su obje rečenice u imperativu.

⁶⁵ Na engleskom jeziku: solidarity-social distance;

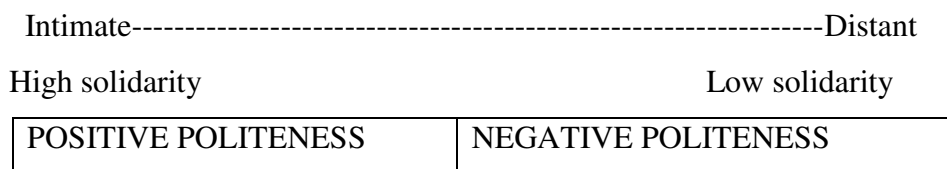
⁶⁶ Na engleskom jeziku: the power dimension;

⁶⁷ Na engleskom jeziku: the formality dimension;

Nesa Wolfson (Wolfson, Nessa: 1988) u radu objavljenom u okviru zbornika pod nazivom *Second Language Discourse: A Textbook of Current Research* posebnu pažnju posvećuje modelu interakcije među sagovornicima koji naziva *bulge*⁶⁸ prema kojem se pronalaze velike sličnosti u ophođenju stranaca i ljudi koji su veoma bliski, za razliku od onih koji se nalaze negdje na sredini skale poznanika, a na čiji značaj ukazuje Dženet Houmz (1995: 13). To znači da se kako muškarci, tako i žene najmanje trude da budu ljubazni prema ljudima koji uopšte ne poznaju, kao i prema ljudima sa kojima su veoma intimni, dok se najveći stepen učtivosti u jeziku iskazuje prema ljudima sa kojima su u relativno bliskim i prijateljskim odnosima, te a posebnom pažnjom trude da ih ne uvrijede:

„...i ovdje nalazimo, uvijek iznova, da se u okviru dva ekstrema socijalne distance sagovornici ponašaju na gotovo identičan način, dok se kod onih koji su smješteni na sredini, tj. izbočini dijagrama primjećuju različitosti u jezičkom ponašanju.“⁶⁹
(Wolfson: 1988: 32 u Holmes: 1995:13)

Autorka ističe da postoje dvije ekstremne grupe po pitanju socijalne distance u okviru kojih ljudi znaju šta mogu da očekuju od sagovornika te se ne trude posebno da budu jezički ljubazni i elokventni (ibid.). Stranci, dakle, znaju „na čemu su“ sa sagovornikom, kao što to znaju i prijatelji. Wolfsonova, kako primjećuje Houmzova (ibid.), takođe, ističe da se konverzacija među prijateljima tumači kao „dinamičnija i otvorena za pregovaranje“ (ibid.), te da je sagovornika koji je u ovoj poziciji uvijek treba dodatno „stimulisati i sa njim pregovarati“. Dakle, prema sagovorniku kojeg želimo da držimo na distanci iskazaćemo negativnu učtivost, dok ćemo sa prijateljima razgovarati koristeći oruđe pozitivne učtivosti. Stoga pozitivnom učtivošću naglašavamo ono što imamo zajedničko sa sagovornikom, dok je negativna „zadužena“ za izbjegavanje konflikta sa sagovornikom i njegovo ometanje:

Slika 2: Dimenzija socijalne distance⁷⁰

⁶⁸ Na engleskom: *bulge theory*. Napomena: direktni ekvivalent termina *bulge* jeste izbočina, međutim, nama se prevod istog terminom *pričljivost* čini mnogo prikladnijim.

⁶⁹ Wolfson: 1988: 32 u Holmes: 1995: 13; „...we find again and again that the two extremes of social distance- minimum and maximum- seem to call forth very similar behaviour, while the relationships which are more towards the center show marked differences.“

⁷⁰ Preuzeto od Holmes: 1995: 15.

Jedno od veoma važnih pitanja kod iskazivanja učtivosti u jeziku svakako je činjenica da se isto razlikuje u različitim kulturnim kontekstima. Čini se da ljudi iskazuju negativnu učtivost prema onima sa kojima su na većoj distanci, dok pozitivnu učtivost iskazuju prema prijateljima. Ne treba, svakako zaboraviti da pripadnici različitih kultura imaju različite kriterijume prema kojima svrstavaju sagovornike u grupe prijatelja, poznanika ili bliskih prijatelja. Dok pozitivnom učtivošću naglašavamo bliskost sa sagovornikom, negativnom, sa druge strane, izbjegavamo da uvrijedimo istog, tako da se socijalna distanca produbljuje u procesu komunikacije. Dakle, stepenom učtivosti u procesu komunikacije govornik određuje socijalnu distancu u odnosu na sagovornika. U tom svjetlu su, čak, obavljene studije kako inostranih autora (Brown and Ford: 1961), tako i onih sa ovih govornih prostora (Jocić: 1981; Perović: 2009; Polovina: 1983; Savić: 2012; Vasić: 1979) u okviru kojih se obraćala pažnja kako na obraćanje sagovorniku prvim imenom, tako i persiranje. Naročito se formalnim smatra obraćanje sagovorniku prezimenom i titulom ispred istog koje možemo svrstati u domen negativne učtivosti.

Houmzova (1995: 16) primjećuje da se mnogim evropskim jezicima, a naročito u onima romanskog porijekla, kao i u njemačkom jeziku, govorno lice odabirom zamjenice na T⁷¹ ili pak V⁷² odlučuje ustvari za stepen distanciranosti od sagovornika u procesu komunikacije. Autorka, takođe, ukazuje na činjenicu da je odabir određenog jezika u procesu komunikacije takođe jedan od pokazatelja distanciranosti od sagovornika i (ne) prihvatanja u određenu socijalnu grupu. Autorka navodi primjer da upotrebom plemenskog jezika *Shi* u gradu Bukava u Zairu starosjedioci iskazuju prijateljstvo prema pridošlici, dok se u Švajcarskoj, u njemačkom kantonu koristi njemački dijalekt nasuprot standardnom njemačkom jeziku sa istim ciljem.

Budući da smo došli do zaključka da se različite društvene grupe koriste različitim jezičkim sredstvima kako bi iskazali (ne) učtivost, nameće se zaključak da će se nešto slično zaključiti kada su rodne razlike u pitanju. Čini se da je dimenzija socijalne distance ipak od najveće važnosti kod pitanja odnosa jezik-rod-učtivost, što ćemo, nadamo se, uspješno pokazati u ovom radu.

⁷¹ Francusko *tu*, njemačko i *du* italijansko *tu*.

⁷² Francusko *vous*, njemačko *Sie* i italijansko *Lei*.

2.2. Društveni status i iskazivanje učtivosti u jeziku

Društveni status svakako je jedan od veoma važnih faktora koji utiču na iskazivanje učtivosti u jeziku. Pozicija u društvu neraskidivo je vezana za parametar *moć* koji se u lingvističkoj literaturi definisao kao mogućnost nametanja sopstvene volje drugim licima (Galbraith: 1983), kao i „sposobnost da se kontroliše ponašanje ljudi“⁷³. Braunova i Levinson takođe ističu važnost ovog faktora definišući ga kao mjeru u kojoj ljudi mogu nametati svoje planove i stavove drugima (Brown and Levinson: 1987). Po istom pitanju oglašava se i Džefri Lič za koga je moć kada je jezik u pitanju „autoritet koju ispoljava jedan učesnik u konverzaciji nad drugima.“⁷⁴

Sociolozi i sociolingvisti (Božović: 2003; Bugarski: 1984; Filipović: 2009; Trudgil: 1983) slažu se u tvrdnji da raspodjela moći u okviru jezičkog konteksta potiče od različitih faktora društva (znanja, materijalnih mogućnosti, uloge u društvu i sl.) iz razloga što, bez obzira na izvor moći nad drugim učesnicima u procesu komunikacije, osoba koja je moćnija uvijek pokazuje superiornost nad sagovornikom, dok ona koja potiče iz skromnijeg društvenog sloja izbjegava konflikte i teži da pokaže poštovanje prema osobi kojoj se obraća. U okviru dijaloga moć se prepoznaje na različite načine, a jedan od najreprezentativnijih svakako je način na koji se oslovljava sagovornik na osnovu čega nam, kao trećem licu, biva jasno o kakvom odnosu među sagovornicima je riječ. Tako će govornik našeg jezika osobu prema kojoj treba da pokaže poštovanje oslovit sa *Vi* ili *Gospodine/ Gospodo*, dok je u engleskom jeziku situacija nešto specifičnija iz razloga što se govornik obraća adresatu koristeći zamjenicu za drugo lice koja ima isti oblik u jednini i množini - *you*, tako da će nam isključivo način na koji se neko oslovljava (imenom ili prezimenom, sa ili bez titule) pokazati u kakvom su odnosu učesnici u dijalogu.

Povezanost socijalne distance i moći je veoma očigledna ne samo na našem, već i na engleskom govornom području. Jezičkim sredstvima negativne učtivosti ističe se kako distanca prema sagovorniku, tako i neophodno poštovanje istog. Navedeno je naročito karakteristično za zapadna društva gdje se stranci i nadređeni tretiraju na veoma sličan način. Jezičkim sredstvima *pozitivne učtivosti*, sa druge strane, ističemo naklonost prema sagovorniku kao i jednakost u društvenom sistemu. Houmzova (1995: 18) primjećuje da se u situacijama u okviru kojih se ističe socijalna distanciranost i učtivost u skladu sa istom prema sagovorniku od adresata očekuje istovjetno ponašanje u smislu upotrebe jezika u

⁷³ Galbraith: 1983: 27 u Holmes: 1995: 17: „the ability to control the behaviour of others“;

⁷⁴ Leech: 1983: 26: „...authority of one participant over another“;

obraćanju na način što će obje strane koristiti titule u procesu komunikacije. U situacijama gdje sagovornici teže da izjednače nejednak društveni status i da isti prenesu na dijalog jezička sredstva *pozitivne učtivosti* su recipročna tako da će obje strane oslovljavati sagovornika imenom, odnosno neće ga persirati, već će ga zamoliti da mu se obrati na isti način, dok će se, u okviru dijaloga koji se vrše između sagovornika jednakih na društvenoj ljestvici, jezička sredstva kojima se iskazuje učtivost upotrebiti u situacijama koje tako nalažu.

Braun i Gilman (Brown and Gilman: 1960: 260) primjećuju da dvadeseti vijek obilježava tendencija da se prevaziđe nejednakost u obraćanju sagovorniku na kojoj se insisitiralo, drugim riječima jednakost u procesu komunikacije postaje poželjnija od formalnosti. Autorima se pridružuje i Volfsonova (Wolfson: 1988) ukazujući da se žene u procesu komunikacije tretiraju različito od muškaraca kao, kako kaže, društvena grupa koja posjeduje manju moć u odnosu na muškarce. To je razlog iz kojeg, kaže autorka, žene dobijaju više komplimenata koji se prema nekim autorima (Holmes: 1995: 115) smatraju jakim oruđem kojim se sagovorniku stavlja do znanja da ima podređeni položaj i da mu se može naređivati. Iako smo već pokazali da se pozitivna učtivost može iskazati na više načina, ne smije se zaboraviti upućivanje komplimenata kao jedan od najčešćih i na koje nailazimo svakodnevno i u nekim običnim životnim situacijama.

2.3. Komplimenti kao vid učtivog obraćanja

Braunova i Levinson opisali su kompliment kao vrstu govornog čina u okviru kojeg se podilazi sagovornikovim željama, interesovanjima i potrebama (Brown and Levinson: 1987: 84). Dakle, kompliment se, kako primjećuje Adreas Jucker (Jucker: 1988: 380), pozivajući se na nalaze do kojih je došla autorka Houmz, može definisati kao vrsta govornog čina u okviru kojeg se sagovorniku odaje priznanje za neku vrijednost koju posjeduje, bilo da se radi o materijalnoj vrijednosti ili onoj koja se tiče neke vještine ili crte ličnosti:

„Vrsta govornog čina kojim se posredno ili neposredno ukazuje da neko ko nije govorno lice posjeduje određene kvalitete, bilo da se radi o materijalnim, moralnim ili kvalitetima, sposobnosti ili vještinama koje posjeduje adresat.“⁷⁵ (Holmes: 1986b : 485)

Komplimenti mogu da budu kako eksplicitni, tako i indirektni u zavisnosti od mnogih faktora koji se odnose na proces konverzacije od kulturnih prilika u društvu u kojoj se dodjeljuju do nekih specifičnijih, tipa govornika i adresata, njihovog društvenog statusa, situacije u kojoj se nalaze, polnih razlika i sl. Primarna funkcija komplimenta je afektivna i socijalna a ne referencijalna i informativna. Kompliment se, kao pozitivno oruđe u komunikaciji, upotrebljava kako bi se iskazala naklonost govornog lica prema adresatu ističući ono što se pozitivno kod istog bilo da se radi o kvalitetu materijalnog ili duhovnog tipa.

U pojedinim kontekstima komplimenti služe kako bi se sagovornik pohvalio i ohrabrio i ukazalo na odnos između govornika i adresata. Riječi hvale najčešće su usmjerene od nadređenog ka podređenom, kako primjećuje Dženet Houmz (1995: 119) dok citira čuvenu Debru Tanen, što znači da imaju „silaznu putanju“:

„Udjeljivanje komplimenata je... prilično asimetrično i odnosi se na poziciju govornika da donosi zaključak o drugim ljudima.“⁷⁶ (Tannen: 1990a: 69).

Uputiti kompliment može da znači pokazati sagovorniku da ste superiorni. Sa druge strane, uputiti kompliment nekome ko je na višoj društvenoj ljestvici tumači se i kao laskanje sagovorniku. U svakom slučaju, prilikom analiziranja kako i na koji način muškarci i žene udjeljuju i primaju komplimente posebnu pažnju treba obratiti na one koje međusobno udjeljuju sagovornici nejednakog statusa, u prvom redu zbog mogućih značenja istog.

Fokusirajući se upravo na različite perspektive iz kojih se problem upućivanja komplimenata može sagledati Braunova i Levinson (1987: 66) kažu da se kompliment može smatrati činom kojim se može povrijediti sagovornik u slučaju da se isti protumači kao zavist govornog lica, odnosno želja da posjeduje nešto što pripada sagovorniku.

⁷⁵ Holmes: 1986b: 485 u Jucker: 1988: 380: “A compliment is a speech act which explicitly or implicitly attributes credit to someone other than the speaker, usually the person addressed, for some 'good' (possession, characteristic, skill etc...) which is positively valued by the speaker and the hearer.”

⁷⁶ Tannen: 1990a: 69 u Holmes: 1995: 119: „Giving praise is inherently asymmetrical. It frames the speaker as one – up in a position to judge someone's else's performance.”

Houmzova, sa druge strane, primjećuje da se ovo najčešće dešava u onim kulturama gdje divljenje nekom objektu sagovornik tumači kao obavezu da isti daruje. Autorka navodi istraživanje Levandovske-Tomažčik (Lewandowska-Tomaszcyk: 1989: 75) sprovedeno među govornicima engleskog i poljskog jezika, prema kojim se komplimenti između sagovornika koji se ne poznaju dovoljno smatraju kao narušavanje intime i nešto čime se može uvrijediti lice kojem se obraćamo.

Različiti komplimenti, prema autorki Houmz (1995: 120) mogu da imaju sljedeća značenja u različitim kontekstima:

- mogu da izraze solidarnost sa sagovornikom;
- mogu označiti pozitivnu procjenu, divljenje i pohvalu sagovornika;
- služe da se njima izrazi zavist ili želja za nečim što posjeduje adresat;
- služe kao verbalna uvreda ili pritisak na sagovornika.

O odnosu između komplimenta i parametra *pol* biće više govora u poglavlju u okviru kojeg se bavimo odnosom između jezika i roda.

2.4. Teorija govornih činova i njen značaj za proučavanje iskazivanja učtivosti u jeziku

Teorija govornih činova od ogromnog je značaja svim lingvistima koji su se bavili problemom iskazivanja učtivosti u jeziku. Ona čini jednu od glavnih oblasti u izučavanjima lingvističke pragmatike, budući da *ilokutivna funkcija* predstavlja polazište kod jezičkih izučavanja vezanih za govorne činove (odnosno namjere govornog lica). Jedan jezički iskaz može da bude namijenjen tome da se njime utiče na sagovornika (da se isti uvrijedi ili ponizi), te se u tom slučaju može govoriti o *perlokuciji*. Proučavanje govornih činova smatrano je, od strane autora koji su mu postavili temelje, a među kojima prednjače Ostin (John Lanshaw Austen: 1962) i Serl (John Searle: 1969), presudnim za bilo kakvu vrstu pragmatičke analize, dok se, iako su, na što smo već ukazali, oštro kritikovana polazišta Braunove, Levinsona i Liča ispostavila kao veoma korisna, naročito za proučavanje učtivosti u jeziku. Kao što smo već naveli u uvodu, slažemo se sa autorima (Milosavljević: 2007) da se osim *izvinjavanja*, *čestitanja*, *zahvaljivanja* i *iskazivanja saučešća* i *molbe* mogu podvesti pod kategoriju govornih činova jer i one podliježu

određenim konvencijama društva čiji jezik se proučava - u našem slučaju crnogorski i engleski.

Teorija govornih činova počiva na temeljima engleske tradicije i filozofije jezika koja je posebnu pažnju posvetila svakodnevnom jeziku. Ostin spada u grupu autora koji su prvi prepoznali da ljudi jezik ne koriste izolovano već u skladu sa datim kontekstom i u svrhe obavljanja nečega, dakle u *akciji* (Milosavljević: 2007; Perović: 2009). Kroz jezičku upotrebu ljudi obavljaju činove kao što su *molbe*, *zahtjevi*, *izvinjavaju se*, *čestitaju*, *zahvaljuju* ili upućuju izraze *saučešća* ističe Serlov stav Ričard Sešner (2013: 126):

„Osnovna jedinica jezičke komunikacije nije, kao to mnogi pretpostavljaju riječ rečenica ili, pak, oznaka istih, već je to njihov proizvod u okviru govornog čina.“⁷⁷

Autor naglašava značaj konteksta za upotrebu jezika dok govorni čin vidi kao minimalnu jezičku jedinicu procesa komunikacije. Ostin u svojim radovima ukazuje na postojanje govornih činova kojima se ne prenosi neka informacija u odnosu na sagovornika, već se izvodi određena radnja. U skladu sa navedenim autor izdvaja takozvane *performativne govorne činove*⁷⁸ i, kao jedan logičan slijed, preformativne glagole i rečenice. Dakle, može se reći da je autor posmatrao jezik na jedan sasvim novi, revolucionaran način - kao sredstvo kojim se može izvršiti neka radnja. Ostin, ističu autori (Gustafsson and Sorli: 2011: 124), težiše performativnog govornog čina vidi kod glagola i u određenom kontekstu koji mora odgovarati datoj situaciji. Gledano na taj način rečenica

*I promise to come and see you*⁷⁹

u datom kontekstu ne označava opis neke vrste, već se istom izvršava spomenuta radnja:

„Kada kažem *obećavam*, je ne samo da iskazujem određenu namjeru, već koristim jednu formulu, bolje reći ritual, uz pomoć kojega obavezujem sebe u odnosu na sagovornika i izazivam sopstvenu reputaciju kod njega.“⁸⁰

⁷⁷ Searle: 1969: 16 u Schechner: 2013: 126: „The unit of linguistic communication is not, as has generally been supposed, the symbol, word or sentence, or even the token of the symbol, word or sentence, but rather the production or issuance of the symbol or word or sentence in the performance of the speech act“.

⁷⁸ Performativni govorni činovi, kojima se, kako ukazuje Milosavljević (2007: 29) „izvodi“ određena radnja, na engleskom jeziku: *performative utterances*;

⁷⁹ Na crnogorskom jeziku: Obećavam da ću doći da te posjetim.

Autor, kao što se može prepoznati iz navedenog, govorne činove poredi sa ritualima u procesu komunikacije koji se iskazuju kroz karakteristične formule, a upravo su te formule, njihova struktura i značenje u za to tipiziranim situacijama centar našeg interesovanja i ono od čega polazimo pri proučavanju iskazivanja učtivosti kako u engleskom, tako i crnogorskom jeziku.

Iz ovog proizilazi da razumjeti dati kontekst, odnosno situaciju u okviru koje se vrši određeni govorni čin, jeste od presudnog je značaja za razumijevanja istog, te shodno tome i od ogromnog značaja za proučavanje iskazivanja učtivosti u jeziku. Razlog za ovu tvrdnju leži u tome što dvosmislenost, kao jedna česta pojava u jeziku može da utiče da se određeni govorni čin kojim se iskazuje učtivost određene vrste može proučavati jedino pod uslovom da se razumiju okolnosti u kojima je došlo do iskazivanja istog od strane govornog lica.

Ostin pravi oštru razliku između ljudi koji iskazom čine određenu radnju nazivajući ih „ljudima od akcije“ (Milosavljević: 2007: 28, prema Austen: 1965: 92), od onih drugih, koji govoreći ne čine, takozvanih „ljudi od riječi“ (ibid). Iz navedenog razloga autor smatra da se izricanje svakog iskaza vrši u tri čina *lokucionim*, *ilokucionim* i *perlokucionim*.

Lokucionni čin jeste svaki čin koji se odvija u datom jeziku i prema određenim gramatičkim pravilima istog, a koji se od *ilokucionog* čina razlikuje po tome što se ovim drugim iskazuje namjera ili želja govornog lica u odnosu na adresata. Dakle, ostvarujući iskaz, a samim tim govorni čin, govorno lice ostvaruje dvije radnje: izriče određeni iskaz, što predstavlja *lokucionni čin*, i realizuje svoju komunikativnu namjeru kroz *ilokucionni čin*.

Koncept ilokucionog iskaza zauzima centralno mjesto Ostinovog pogleda na jezik i njegovu upotrebu iz razloga što se ovim činom ne vrši samo izricanje već i samo činjenje određene, radnje, dakle jezik se stavlja u „akciju“. Ilokucija se shvata kao radnja koja se izvršava govorenjem, a koja, u nekim slučajevima, može, ali i ne mora nužno da ima određene posljedice (Milosavljević: 2007: 29). U te radnje spadaju *obećanje*, *naređivanje* i *nagovaranje* sagovornika na izvršenje određene radnje. Treba naglasiti da autor ističe da je kontekst veoma važan element kod izvođenja ilokucionih činova jer jedino u datom kontekstu moguće je izvršiti određeni čin. Tako, na primjer, čin kojim se neki par proglašava mužem i ženom može imati istinsku vrijednost jedino ako isti vrši matičar ili svještenik. Isti čin nema vrijednost ukoliko se dešava, na primjer, tokom dječije igre.

⁸⁰ Austen: 1962: 75 u Gustafsson and Sorli: 2011: 124: „When I say *I promise*, I have not merely announced my intention, but, by using this formula, performing this ritual, I have bound myself to others and staked my reputation in a new way.“

Navedene iskaze autor naziva *performativima*, budući da se radnja *izvodi* u trenutku govorenja.

EksPLICITNO sredstvo verbalizacije sadržaja ilokutivnog čina jeste performativna rečenica⁸¹. Iako se kaže da se za istu vezuje oblik prvog lica jednine prezenta, ona se može naći i u transponovanom obliku:

(6) *Budi pozdravljen. Janko.*

a nerijetko i drugim oblicima kada se iz konteksta vidi da je nosilac predikatskog sadržaja govorno lice:

(7) *Pozdravlja vas redakcija jutarnjeg programa.*

Perlokucionim činom autor naziva posljedicu koju proizvodi ilokucija, te se može reći da on ima spoljašnju funkciju kada su govorni činovi u pitanju (up. Milosavljević: 2007: 29). Dakle, ovaj govorni čin se ne može posmatrati odvojeno od lokucionog i ilokucionog budući da se odnosi na efekat koji su isti proizveli u odnosu na slušaoca, te se akcenat stavlja ne na čin već na posljedice istog. Od velike važnosti za ovu vrstu govornog čina jeste pravilno razumijevanje od strane lica kojem je on namijenjen, a istim se lice kojem se čin upućuje može ubijediti, napomenuti, ili, pak, zabaviti.

Tako se, na primjer, iskaz:

(8) Listen, I have two tickets for the concert; would you like to join me?

može na razumjeti na način što je sam čin nuđenja nečega sagovorniku izvršen u cilju da se isti impresionira, da mu se spomenuto ponudi, ili pak, pobudi interesovanje za određenu vrstu muzike.

Serlovo (1969: 136) shvatanje govornih činova koje se umnogome se oslanja na postavke utvrđene od strane njegovog kolege koje dodatno razrađuje definišući ilokucionu govorni čin kao minimalnu jedinica komunikacije među ljudima. Kad god razgovaramo ili pišem nekome, mi ustvari izvodimo ilokucionu čin predmet je istraživanja i mnogih

⁸¹ Performativnost jeste specifična osobina pojedinih glagola koje u prvom licu jednine prezenta odlikuje akcija govornog lica, a ne saopštenje o istoj. Dakle, u performativne glagole spadaju glagoli *obećavam*, *savjetujem* i njima slični – prim.aut.

savremenih autora (John R. Searle: 1999; Mello, Panunzi i Raso: 2011; Milosavljevic: 2007).

Autor, kako ukazuje Serl (1999), u svoje postavke dodaje jednu bitnu stavku - a to je intencija, odnosno namjera govornog lica koja predstavlja srž komunikacije. Da li će komunikacija biti uspješna ili ne zapravo zavisi od toga da li je adresat na pravi način razumio govorno lice, odnosno namjeru koja mu je poslata iskazivanjem ilokucionog čina:

„Svi ilokucionni činovi su intencionalni sa ciljem da kod slušaoca postignu efekat perlokucije.“⁸²

Na primjer, ako govornik kaže

(9) *Zatvori vrata.*

Od adresata se očekuje da izvrši spomenutu radnju. Međutim, prema autoru, nije uvijek moguće sa sigurnošću predvidjeti kako će sagovornik razumijeti određenu ilokuciju, jer isti, na primjer, može odgovoriti

(10) *Zatvori ih sam.*

što autor komentariše tvrdnjom

„Činjenica da su ilokucionni činovi u osnovi intencionalni, što se ne može uvijek tvrditi za one perlokucionog tipa, posljedica je činjenice da je ilokucionni govorni čin značenjska jedinica u procesu komunikacije“⁸³

pokazujući da značenje i razumijevanje određenog iskaza zavisi od namjere govornog lica prema adresatu. Iz ovog razloga autor razlikuje *namjeravano značenje* od onog *iskazanog* tipa (Searle: 1999: 136).

Serl smatra da je za komunikaciju presudno da namjere i značenje iskaza proizilaze jedno iz drugoga, za šta je neophodno poštovati određena pravila u procesu komunikacije,

⁸² Mello, Panunzi and Raso: 2011: 2: „Illocutionary acts are all intentional and are generally performed with the primary intention of achieving some perlocutionary effect.“

⁸³ Searle: 1999: 136: „The fact that the illocutionary acts are essentially intentional, whereas perlocutionary acts may or may not be intentional, is a consequence of the fact that the illocutionary act is the unit of meaning in communication.“

a koja je podijelio na dvije osnovne grupe: *regulativna* i *konstitutivna*, gdje se regulativna jezička pravila odnose na već unaprijed dati način ponašanja (gdje spadaju, na primjer, pravila učtivog obraćanja sagovorniku), dok konstitutivna pravila stvaraju jedan novi način jezičkog ponašanja. Da bi ilustrovaio pojam konstitutivnog pravila on navodi šah kod koga se date figure mogu kretati u određenim smjerovima a određene pozicije u specifičnim kontekstima imaju specifične posljedice (Leech: 1983, Milosavljević: 2007; Van Vilet: 2008).

Serl je, kao i njegov prethodnik, prepoznao pravila i formule po kojima se kreiraju govorni činovi (Milosavljević: 2007: 30), te formulisao četiri vrste konstitutivnih pravila prema kojima isti nastaju nazvavši ih *pravilo iskazanog sadržaja*, *pripremno pravilo*, *pravilo iskrenosti* i *suštinsko pravilo*:

- Pravilo iskazanog sadržaja* odnosi se na sam sadržaj govornog čina, odnosno iskaza.
- Pripremno pravilo* odnosi se na aktivnosti koje prethode određenom iskazu od kojih i zavisi njegova sadržina.
- *Pravilo iskrenosti* odnosi se na istinitosti iskaza i odgovornost govornog lica za isto.
- *Suštinsko pravilo* predstavlja jedinstvo svih prethodnih pravila, koje ne može biti dovedeno pitanje jer se oslanja na namjeru govornog lica koja je preduslov da se uopšte dođe do određenog iskaza.

Autor je u svojoj studiji ponudio, sada već, revolucionarnu *tipologiju govornih činova*⁸⁴ podijelivši ih na:

- *asertive*, kojima se nešto konstatuje, iskazuje neslaganje, precizira i sl. Jednom riječju, u ovu grupu spadaju govorni činovi za koje je istinitost istog od najveće važnosti;

⁸⁴ Ostin (1965: 172) je, kako ističe Milosavljević (2007: 30), ponudio osnovnu tipologiju govornih činova na osnovu vrste performativnih glagola kojima se isti vrše podijelivši ih na *verdikative* - kojima se nešto određuje, presuđuje (smatram, zaključujem presuđujem i sl.), *egzercitive* prilikom čijeg se izvođenja govornik služi sopstevnom moći zalažući se za nešto (naređujem, određujem i sl.), *komisive*, kojima se govornik obavezuje na nešto, *behabitive*, kojima se iskazuju stavovi prema određenim događajima i pojavama i *ekspozitive*, kojima se nešto komentariše ili, paka daje komentar na nešto. Slažemo se sa autorkom u stavu da je Serlova klasifikacija mnogo jasnija te smo se za iskazivanje učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku na nju oslanjali.

- *direktive*, kojima se sagovornik upućuje na izvršenje određene radnje. U ovu grupu, dakle, spadaju molbe, zahtjevi, naređenja i sl.

- *komisive*, kojima se govorno lice obavezuje na izvršenje određene radnje;

- *ekspresive*, u koje spadaju čestitke, zahvaljivanja i izvinjavanja, a uz pomoć kojih govorno lice ukazuje na svoje psihološko stanje i pokazuje osjećanja u vezi sa nečim;

- *deklarative*, kojima govorno lice vrši određenu radnju i mijenja neka stanja. U ovu grupu spadaju imenovanje, objave, krštenja, proglašenja (nekoga krivim, ili, pak, neku manifestaciju otvorenom ili zatvorenom) i sl.

2.5. Tipovi govornih činova

2.5.1. Govorni čin *molbe*

U okviru klasifikacije koju nudi Džon Serl, molba pripada onoj vrsti govornog čina u okviru kojeg se „adresat podstiče na izvršenje neke buduće radnje“⁸⁵ (Achiba: 2003: 6), te , kao takvi prema Ačibi, spadaju u direktive koji se i najpodrobnije izučavaju. Govorni čin molbe ubraja se u direktive u koje spadaju i naređenja, zahtjevi, pozivi, preporuke i savjeti (Popović: 2005), čija pragmatička struktura izgleda na sljedeći način (Searle: 1991: 126, up. Popović 2000: 229; Milosavljević: 2007: 37):

1. Čin koji govornik želi da sagovornik izvrši ili ne izvrši;
2. Govornik je svjestan da je sagovornik u stanju da izvrši određenu radnju;
3. Adresat ne zna da govornik želi da on izvrši određenu radnju;
4. Govornik želi da adresat izvrši određenu radnju;
5. Govornik izriče želju da sagovornik izvrši određenu radnju.

U, do sada sprovedenim istraživanjima, brojni autori (Brown and Levinson: 1987; Guillen-Neto and Llorka: 2009; Milosavljević: 2007) klasifikovali su forme učtivosti u dvije velike grupe. Jednu grupu predstavljaju forme orijentisane prema govornom licu i ona

⁸⁵ Achiba: 2003: 6: ...“ attempts by the speakers to get the hearer to do something“.

orijetnisane ka adresatu. Molbe orijentisane prema govorniku prepoznavali su kao performativne iskaze iza kojeg stoji određena namjera govornog lica:

(11) „*Please make sure one last time your seat belt is securely fastened. The flight attendants are currently passing around the cabin to make a final compliance check ...*”

(obraćanje kabinskog osoblja putnicima u avionu)

(12) *May I ask you, to hold this for me, honey?*

(iz tv rijalitija *Džon, Kejt i osmoro djece*)

(13) *Mole se* dobitnici da izađu na podijum i prime nagradu.

(muzički festival „Sunčane skale“)

(14) *Molimo*, sačekajte svoj red.

(medicinska sestra pacijentu)

Drugu grupu predstavljaju forme orijentisane prema adresatu i njima se iskazuje radnja koju bi on trebalo da izvrši (Milosavljević 2007: 76):

(15) *Would you, please*, close the door?

(iz tv rijalitija *Džon, Kejt i osmoro djece*)

(16) *Možete li* popuniti upitnik?

(referent zaposlenom)

(17) *Hoćete li, molim Vas*, zatvoriti vrata za sobom?

(profesor studentu)

Forme orijentisane prema govorniku učtivije su od onih orijentisanih prema adresatu kako u engleskom, tako i u crnogorskom jeziku o čemu je, kada je crnogorski jezik u pitanju, već govorila autorka Milosavljević (ibid.), jer su „adresat i ono što bi on trebalo da učini „podređeni“ govornikovoju namjeri“. Dakle, formama orijentisanim prema sebi, u oba jezika, govornik ističe neku svoju zainteresovanost, i na taj način tentativno utiče na

sagovornika da izvrši radnju koja je za govornika od velikog značaja, dok se formama orijentisanim prema sagovorniku, on otvoreno podstiče na izvršenje određene radnje. Naše dosadašnje istraživanje pokazalo je da se prva grupa molbi javlja kod komunikacije formalnog, a druga kod one neformalnog stila kod oba jezika, u okviru kojih je stepen učtivosti od presudnog značaja za nivo tentativnosti iskaza.

Primijetili smo da je, u okviru molbi orijentisanih prema „ja“, stepen učtivosti direktno proporcionalan stepenu indirektnog iskazivanja ilokucije. Za nas su posebno interesantni nalazi autorke Milosavljević (2007) o postizanju indirektnosti kroz gramatičke kategorije načina i vremena, odnosno putem takozvanih modalizovanih iskaza, budući da smo našli na poklapanja i u engleskom jeziku, gdje su, takođe, od velikog značaja i upitne forme formulisane uz pomoć modalnih glagola⁸⁶, u okviru kojih subjekat stavlja sebe u podređeni položaj dok je osoba kojoj se molba upućuje ta koja će odlučiti da li će se ona ispuniti.

(17) *May I ask you to wait till tomorrow?*

(medicinska sestra, pacijentu)

(18) *Could I, possibly, ask you to prepare the report for Monday morning?*

(nadređeni zaposlenom)

Kada se govori o formama orijentisanim prema sagovorniku, u engleskom se jeziku najnetentativniji stepen učtivosti postiže imperativnim formama, *omekšanim* tzv. „okamenjenim“ *please* ili upitnim *do you mind*, odnosno *would you mind*. Molba je učtivija ukoliko se sagovorniku ostavlja veća sloboda u odlučivanju: *Close the door, please* i *Do you mind closing the door*, odnosno *Molim te, zatvori vrata*, dok ekvivalent formi *Do you mind...* pronalazimo u kondicionalnoj formi, i onda kada su crnogorski i jezici regiona u pitanju: *Ako ti nije teško, zatvori vrata* (Milosavljević: 2007: 60).

Na osnovu prikupljenog i obrađenog korpusa možemo da zaključimo da se i engleskom, kao i kod jezika zastupljenih na crnogorskom govornom području, učtivost zasniva na indirektnosti, kako u iskazivanju ilokucije, odnosno namjeri govornog lica, tako i kod podsticanja adresata na izvršenje određene radnje, dakle, indirektnost, bez obzira na načine na koje se do nje dolazi, ključni je element učtivosti u oba divergentna jezička sistema.

⁸⁶ O sistemu modalnih glagola biće više riječi u posebnom poglavlju rada – prim.aut.

U pisanoj komunikaciji formalnog tipa u najvećem broju slučajeva koriste se one forme koje su orijentisane prema „ja“ (tzv. performativne forme - primjer 20). Forme orijentisane prema sagovorniku rjeđe se koriste, vjerujemo iz razloga što govornik ne želi da u okviru formalnog obraćanja sagovorniku umanji distancu u odnosu na njega (primjer 19), te se u okviru ovih formi najčešće nailazi na adverb *kindly*, a one su nerijetko iskazane i pasivom, koji, kao što je poznato, crnogorski jezik ne „trpi“. U komunikaciji tog tipa u engleskom jeziku najčešće javljaju uslovne rečenice uvedene veznikom *If*: *If you would be kind to...if you would like to* i njima slični koji imaju svoje ekvivalente i na našem jeziku: *ako biste bili (toliko) ljubazni*. Osim ovih, govornik crnogorskog jezika učtivost će, prilikom upućivanja molbe, iskazati prezentom glagola *moliti*, koji se često dodatno pojačava superlativom priloga *ljubazno*, ili formom potencijala: *Molimo Vas* ili čak *Najljubaznije vas molimo* i *Molili bismo Vas* (Milosavljević: 2007: 48):

(19)...Due to our legal procedure, *you are kindly asked* to send us a written statement, properly stamped and duly signed...

(iz arhive Agencije za kontrolu leta - iz pisma izvornog govornika)

(20)*I would be most grateful* to receive the name of the coordinates of a contact person...

(ibid.)

(21)...Mr. Victor Aguado *would be very pleased if you would come to our headquarters...*

(ibid.)

(22)...*I do hope that you would be able to help us* on this issue...

(ibid.)

(23) *Please, do not hesitate to contact us.....*

(ibid.)

(24) *Molimo Vas* da pripremite sitan novac.

(obavještenje)

(25) Koleginice, *najljubaznije Vas molim* da preradite izvještaj i pošaljete ga najkasnije do 25. juna.

(prepiska sa Interneta)

U usmenoj komunikaciji situacija je slična onoj kod pisane sa razlikom u tome što se govornik ipak u nešto većem broju slučajeva odlučuje za iskaze koji su orijentisani prema sagovorniku i time ipak donekle umanjuje distancu na relaciji govorno lice-adresat. U okviru ovog vida učtivog obraćanja nailazili smo na znatan broj imperativnih iskaza tipa *Budite ljubazni, Budite dobri, zlatni, (H)ajte molim Vas* (Milosavljević: 2007: 47).

U pisanoj neformalnoj komunikaciji u najvećem broju slučajeva nailazimo na forme orijentisane prema sagovorniku i to imperativne iskaze:

(26) *Please*, do contact us as soon as possible in order to solve the problem.

(iz Arhive agencije za kontrolu leta- pismo izvornog govornika)

(27) *Molim te*, pošalji mi svoj CV kako bih ga proslijedila Upravi.

(iz pisane korepondencije među kolegama)

U okviru usmene komunikacije nailazi se takođe na imperativne iskaze, kako one blažeg tipa tako i neublažene a naročito su interesantni izrazi koje srećemo na engleskom jeziku, kao sto su: *be a doll, be a sweetheart*:

(28) Honey, *be a doll* and fetch me the bag from the living room...

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

U crnogorskom jeziku naročito su interesantni izrazi tipa *majke, ti, života ti, ljubim te, kumim te (Bogom)* i njima slični (Milosavljević: 2007: 73):

(29) Dušo, kupi nam hljeb, *ljubim te*.

(majka djetetu)

(30) 'Ajd poteci, *kumim te Bogom*.

(iz humorističke serije *Đekna još nije umrla, a ka' će, ne znamo*)

2.5.2. Govorni čin izvinjenja

Za razliku od govornog čina molbe, kojim se adresat navodi na izvršenje određene radnje, govornim činom izvinjenja govornik izražava pozitivna osjećanja prema sagovorniku u okviru govorne situacije: „U zavisnosti od toga kakva je kultra jednog društva, ovaj fenomen jezičke učtivosti u jeziku će biti zastupljen više ili manje, i određivaće ga pragmatiski parametri interpersonalne komunikacije, koji najčešće uključuju kulturne, sociološke ili antropološke karakteristike datog društva“ (Perović: 2009: 1) Govornim činom izvinjenja govornik, dakle, izražava žaljenje što je narušio ravnotežu u procesu komunikacije i, eventulano, povrijedio sagovornika, te spremnost da se narušena komunikacija ponovo uspostavi (Smith: 2008: 13).

Džon Serl (1990: 123; up. Milosavljević: 2007: 80) uspostavio je konstitutivna pravila koja važe za ovaj govorni čin, kroz sljedeće korake:

1. Pravilo iskazanog sadržaja: verbalni ili neverbalni čin koji je izvršilo govorno lice;
2. Pripremno pravilo: narušena je komunikativna ravnoteža među sagovornicima.
3. Pravilo iskrenosti: govornik se osjeća loše uslijed narušene komunikativne ravnoteže.
4. Suštinsko pravilo: govornik iskazuje žaljenje zbog nastale situacije.

Rezultati istraživanja korpusa pokazali su da u oba jezička sistema postoje dvije osnovne grupe formi izvinjenja:

-forme kojima se iskazuje ilokucija i kojima se više ili manje direktno zahtijeva od sagovornika da prevaziđe nastalu situaciju pri čemu se podrazumijeva se da će biti učtivije one forme koje su indirektnije, te koje ne moraju, nužno, da budu iskrene od strane govornog lica (Smith: 2008: 26);

- forme kojima se objašnjava ili opravdava počinjeno (up. Milosavljević: 2007: 101);

U okviru pisane komunikacije, primijetli smo da se kod govornika sa engleskog govornog područja upotrebljavaju one forme izvinjenja koje su orijentisane prema govorniku: *We are very/ truly/ sincerely/ terribly sorry for/ to...*, potom forma u okviru koje se naglašenim pomoćnim glagolom pojačava iskaz: *I do apologise for...*, potom forme sa modalnim glagolom *must* koje se koriste u istu svrhu: *I must apologise for*, kao i one

formulisane imperativom prethodno „omekšanim“ okamenjenim *please: Please accept my apologies for...*, a tu je i ona u okviru koje govornik formom *would like to apologise* orijentisanom prema „ja“, veoma tentativno iskazuje žaljenje zbog nastale situacije, i to najčešće u pisanoj formi. Crnogorski jezik obiluje formama tipa: *Izvinjavam(o) se, Veoma/ Iskreno/ Najiskrenije mi/ nam nam je žao i sl.* Milosavljević (2007: 85), gdje sem kao što se primjećuje, forma *žao mi je* kombinuje sa intenzifikatorima tipa: *veoma, mnogo, nezmjerno* i njima sličnim. Ovakvi oblici mogu se, dakle, javiti u većem broju i u okviru istog iskaza kako na engleskom, tako i crnogorskom jeziku što se vidi u sljedećim primjerima:

(31) *We are very sorry to inform you that you haven't been given the job you applied for.....*

(prepiska sa Interneta)

(32) Due to gaming restrictions and company policy, Ewallet Xpress cannot be used as a payout method....

We are sincerely sorry for any incontinence caused.

Best regards,

Customer service.

(obavještenje preuzeto sa Interneta)

(33) Draga Ivana,

Veoma nam je žao što moramo da Vas obavijestimo da nažalost, Vaš rad nije zadovoljio kriterijume Komisije, kako bi se informisali o daljoj proceduri javite se.....

(dio prepiske sa Interneta)

U slučajevima kada se govornik obraća široj javnosti, a u cilju da se pruži detaljna informacija o tome ko se izvinjava, isti imenuje sebe (Milosavljević: 2007: 83):

(34) Crnogorski Telekom *se izvinjava* korisnicima zbog smetnji u saobraćaju...

(obavještenje sa Interneta)

U usmenoj komunikaciji neformalnog tipa primijetili smo da se, u oba jezička sistema, upotrebljavaju forme orijentisane prema adresatu, koje su engleskom jeziku glase *please*,

forgive me, excuse me, pardon me, no offense, dok se u našem jeziku nailazi na *izvini, oprosti, ne zamjeri (mi), ne uzmi i za grijeh/ zlo*, i njima slične (Milosavljević: 2007: 86-7):

(35) *Please, forgive me* for calling you in the middle of the night, but it is urgent...have you seen, by any chance, my daughter tonight?

(iz telefonskog razgovora, tv-serija *Očajne domaćice*)

(36) *No offense*, but I think that skirt is too short for you.

(prijateljice, jedna drugoj, *ibid.*)

(37) *Izvini, molim te, što* kasnim sa radom, objasniću ti sve...

(koleginica koleginci povodom kašnjenja sa predajom rada sa Konferencije)

(38) Hvala ti što si dolazio, i *ne zamjeri što...*

(iz filma *U ime naroda*, Živka Nikolića)

Forme koje su upućuju na govorno lice smatraju se izuzetno učtivim: *I am terribly/ awfully sorry, Veoma/ mnogo/ užasno mi/ nam je žao, Oprostite, molim Vas* (Milosavljević: 2007: 81):

(39) *Užasno mi je neprijatno* što si me toliko čekala, izvini molim te...

(prijateljica prijateljici)

(40) *Oprosti, molim te, ako sam te probudila*, treba mi Snežanin broj telefona...

(telefonski razgovor među koleginicama)

Od posebnog značaja za naše istraživanje jeste činjenica da govornim činom izvinjavanja govornici privlače pažnju sagovornika, da iste koriste kako bi prekinuli sagovornika u cilju da od istog preuzmu riječ ili, pak, kako bi učtivo pokazali sagovorniku da se ne slažu sa njim po nekom pitanju:

(41) *I am very sorry*, but I 'll have to interrupt you...

(tok-šou Opre Vinfri)

(42) *Excuse me*, but it was *you* who said that those people should be severely punished...

(iz tv-serije *Istražitelji iz Njujorka*)

(43) *Izvinite, gospodine, ali, moraću da Vas podsjetim* da je upravo *Vaša* agencija potpisala taj sporni ugovor...

(politička debata, RTVCG)

(44) *Zaista mi je neprijatno što moram da Vas napomenem* da Ste obećali da ćete završiti obračun plata danas do pet....

(šef radniku računovodstva)

2.5.3. Govorni čin zahvaljivanja

Govornim činom zahvaljivanja, govornik izražava zahvalnost adresatu i priznaje mu da je zaslužan za određenu situaciju. Do ovog govornog čina prema Serlu (1990: 127, up. Milosavljević: 2007: 103) dolazi onda kada:

1. je došlo do određene situacije za koji je zaslužna osoba kojoj se upućuje zahvalnost;
2. je govorno lice svjesno da je za određenu situaciju zaslužna osoba kojoj se zahvaljuje;
3. govornik osjeća neku vrstu zadovoljstva zbog onoga što je adresat činio, te želi da mu se oduži.

Kod iskazivanja zahvalnosti u engleskom jeziku nailazimo na izraze: *thank you very much, thanks a lot*, kao i one neformalne, tipa: *much obliged, thanks a million*. Izraz *thank you/ hvala* koristi kako u situaciji gdje se govornik obraća jednoj osobi kao adresatu, tako i u onim situacijama gdje se zahvalnost upućuje većem broju ljudi, dok se, sa druge strane, na crnogorskom govornom području izražava putem ilokutivnih formi: *zahvaljujem se, dugujem zahvalnost, mnogo/ jako/ neobično sam ti/ Vam zahvalna*, kao i jednostavnim semantičkim performativom *hvala* (Milosavljević: 2007: 121):

(45) *Many thanks* for your fax on 1 June.

(iz arhive Kontrole letenja)

(46) *Very many thanks* and good wishes!

(iz BNC korpusa)

(47) Poštovani gledaoci, *hvala vam na pažnji* i do gledanja!

(spikerka gledaocima na kraju Dnevnika TVCG)

(48) Gospodine ministre, *hvala Vam* na odvojenom vremenu.

(iz emisije o aktuelnostima u politici *Oči u oči*)

Zahvaljivanje u pisanom jeziku formalnog stila javlja se kako u otvorenim, javnim pismima, tako i u publikovanim tekstovima, poslovnim pismima i sl. Najčešće ilokutivne forme u engleskom jeziku jesu: *we (I) would like to thank you* i *we (I) are very grateful, I greatly appreciate, I am very thankful*, i, kao, što se primjećuje, orijentisane su prema govorniku, baš kao i kada je naš jezik u pitanju, gdje nalazi izraze *zahvaljujem(o) se i najljepše se zahvaljujemo, mnogo sam/smo vam zahvalni*, i njima slične (Milosavljević: 2007: 14-32):

(49) *We would like to thank you* for the letter of invitation we received on July 21th...

(dio poslovnog pisma- Služba Kontrole letenja)

(50) Dear Sir,

We are very grateful for letting us stay at your house during the summer...

(iz *Crackdown*, Bernard Cornwell)

(51) *Zahvaljujemo se* Ambasadi SAD-a na nesebičnoj podršci...

(sa otvaranja V Međunarodne konferencije anglista, Nikšić, 2009.)

(52) *Najljepše Vam se zahvaljujemo* što Ste se odazvali pozivu da govorite na našem skupu.

(prepiska sa Interneta)

(53) Draga profesorka,

željela bih još jednom da vam se zahvalim na pomoći

(prepiska sa Interneta)

(54) *Autor se zahvaljuje* onima bez čijeg doprinosa ovo istraživanje ne bi bilo moguće ostvariti...

(iz predgovora knjige)

Kao i kod pisane komunikacije, i u onoj usmenog karaktera javljaju se izrazi kojima se ističe značaj adresata za nastalu situaciju. U usmenoj komunikaciji nailazimo na različite forme kojima se izražava zadovoljstva, komplimente koji se tiču adresatovih sposobnosti i tome slično, a veoma se često nailazi na metaforične izaze kako u engleskom, tako i u crnogorskom jeziku, pa će govornik kojem je maternji jezik engleski sagovornika nazvati *sweetheart, doll, darling*, a naš je mu reći da je *duša, srce, zlato*. Navedeni izrazi se,

nerijetko, pojačavaju formama *such a*, *a real*, na engleskom, odnosno *pravo/a*, *suvo* (*zlato*), kada je naš jezik u pitanju, sa ciljem da se „osnaži ilokucija“ (Milosavljević: 2007: 116):

(55) *That's very kind of you!*

(*Očajne domačice*, iz razgovora među komšinicama)

(56) *You are such a sweet!*

(ibid.)

(57) *You are such a darling!*

(iz tv-serije *Očajne domačice*)

(58) *Thanks, baby, you're a doll!*

(ibid.)

(59) *Vrlo ste ljubazni, hvala Vam!*

(telefonski razgovor)

(60) Deki,

ne znam šta bih bez tebe...Hvala!

(koleginica koleginici)

(61) *Baš ste zlatni!*

(mušterija trgovcu)

Naša uporedna analiza pokazala je da je kako na crnogorskom, tako i na engleskom govornom području najfrekventnija forma zahvaljivanja ona koja sadrži isključivo performativ *hvala* (Milosavljević: 2007: 14), (eng. thank you), a veoma je značajno istaći kako adresat reaguje na zahvaljivanje:

- govornim strategijama prihvatanja (*You're (quite) welcome, Molim!, I drugi put...*);
- umanjivanjem značaja onoga što je učinjeno (*That's all right, That's okay, Not at all, No trouble at all, My pleasure, Forget it, No problem, Nema na čemu, zaista*):

(62) *It was no trouble at all.*

(iz tv-serije *Očajne domačice*)

(63) *My dear, it's no trouble at all.*

(ibid.)

- umanjivanjem napora i pridavanjem značaja zadovoljstvu zbog postignutog:
(*No trouble at all, Think nothing about it*, odnosno *Bilo mi je zadovoljstvo, Nije mi bilo teško* i sl. (up. Milosavljević: 2007: 102):

(64) *Think nothing about it.*

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

Analiza koju smo obavili pokazala je da je kako na našem tako i na engleskom jeziku semantički performativ *thank you/ hvala* najfrekventnija forma zahvaljivanja. Učtivija zahvaljivanja postižu se eksplicitnijim iskazima u kojima se nailazi na različite kategorije modalnih oblika i vremena u službi iskazivanja učtivosti.

2.5.4. Govorni čin čestitanja

Govornim činom čestitanja govornik iskazuje zadovoljstvo zbog neke sagovoriku veoma važne situacije ili događaja. Ovaj govorni čin definiše se u rječnicima kao „poruka kojom saopštavamo sagovorniku da smo srećni zbog nekog, njemu veoma važnog događaja ili situacije“ (Webster: 1995: 33) Događaj može, ali i ne mora da bude direktno povezan sa sagovornikom i nekom njegovom zaslugom (sa nekim uspjehom lične ili poslovne prirode) - ona može da se tiče nekih praznika (čestitanje Božića i sl., prema Milosavljević: 2007: 123). Međutim, kako na engleskom, tako i našem govornom području nailazimo na čestitke koje se odnose i na jedno i na drugo, odnosno kojima se uz čestitku sagovorniku upućuje želja lične prirode. Dakle, klasifikacija povoda za čestitanje (Milosavljević: 2007: 123, prema Searle: 1991: 127 i Popović: 2000: 200-202) izgledala bi na sljedeći način:

1. Događaj koji je povezan sa sagovornikom i nekim njegovim uspjehom;
2. Čestitka povodom nekih praznika;
3. Događaj koji je povezan sa sagovornikom i nekom njegovom zaslugom uz želju lične prirode koja mu se upućuje.

Serl (Serl 1991: 127, up. Milosavljević: 2007: 122 i Popović: 2000: 200-202) je ponudio konstitutivna pravila koja se tiču semantičko pragmatičke strukture ovog govornog čina koja glase:

1. *Pravilo iskazanog sadržaja*: događaj, koji je povezan sa sagovornikom;
2. *Pripremno pravilo*: događaj je značajan za sagovornika zbog čega se on osjeća prijatno;
3. *Pravilo iskrenosti*: Govornik je zadovoljan zato što je sagovornik zadovoljan;
4. *Suštinsko pravilo*: Govornik izražava svoje zadovoljstvo zbog zadovoljstva sagovornika.

I ova forma iskazivanja učtivosti može se podijeliti na dvije osnovne grupe: na one orijentisane prema govorniku i čestitke orijentisane prema sagovorniku. Uz ove dvije grupe, ističu autori, nailazimo još i na izraze pohvala, divljenja i blagosiljanja.

U pisanom jeziku formalnog stila na našem govornom području javljaju se forme orijentisane prema govorniku koji iskazuje svoje zadovoljstvo uspjehom adresata (Milosavljević: 2007: 123):

(65) *Congratulations to Francene Kaplan on earning her doctorate and to Peter Knap and to Russ Kerr on winning the awards in the 1994 Outdoor California Photo Contest....*

(Collins Cobuild-ov korpus)

(66) *May I offer my sincere congratulations on your cash Award and I look forward to despatching your check.*

(ibid.)

(67) *Čestitam vam u ime crnogorskog naroda na postignutom uspjehu.*

(predsjednik Filip Vujanović povodom trijumfa crnogorskih vaterpolista-dnevni list *Pobjeda*)

(68) *Primate iskrene čestitke povodom šezdeset pet godina rada.*

(telegram čestitke povodom godišnjice rada RTV CG, dnevnik RTV CG)

(69) *Svim srećnim dobitnicima najsrdačnije čestitamo, a ostalima želimo više sreće u sljedećem izvlačenju.*

(dnevni list *Pobjeda*)

(70) Povodom izbora u zvanje docenta, *molim vas da primite najiskrenije čestitke...*

(sa Interneta)

(71) Draga Aleksandra,

Željela bih od srca da ti čestitam na uspješno odbranjenoj disertaciji...

(sa Interneta)

Primjer broj sedamdeset (70) pokazuje da se na našem govornom području često nailazi na forme iskazane u vidu molbe (prema Milosavljević: 2007: 125) čime se postiže dodatna formalnost u iskazivanju zadovoljstva zbog nečijeg uspjeha. Forme ovog tipa mogu se naći kako na inicijalnoj, tako i na finalnoj poziciji u rečenici u oba jezika.

Kada govornik upućuje čestitke povodom situacije koja ne zavisi od adresata samom činu čestitanja često se priključuju želje govornog lica, što pronalazimo u oba jezička sistema:

(72) *Merry Christmas and may you enjoy good health!*

(sa Interneta- *Hello!* magazin svojim čitaocima)

(73) *Happy New Year! May your wishes come true!*

(časopis *Cosmopolitan*)

(74) *Merry Christmas, may peace and prosperity come to this country!*

(sa Interneta)

(75) U ime Vlade Crne Gore i svoje lično ime *želim vam srećne novogodišnje i božićne praznike uz želju da ih provedete u zdravlju i veselju.*

(telegram čestitke, dnevnik RTV CG)

(76) *Srećan Božić, mnogo zdravlja i ljubavi žele ti Batrićevići.*

(sa Interneta)

U formalna čestitanja spadaju i ona upućena bliskim adresatima (prijateljima, članovima porodice i sl.) tako da nerijetko pisane čestitke imaju forme formalnih koje se na našem jeziku očitavaju eksplicitnim performativom *čestitam(o)* (Milosavljević: 2007: 134), dok je kod engleskog jezika najčešća forma *congratulations*:

(77) *Congratulations on your baby boy!*

(Collins Cobuild elektronski korpus)

(78) Draga sestrice,
čestitam ti od srca odlazak u penziju i želim da ostatak života provedeš u zdravlju i veselju!

Goran
(telegram - čestitka)

Autorka Milosavljević (2007: 123) primjećuje da se na našem govornom području, usled čestog odsustva govornog lica nailazi na forme u kojima se performativ *želim(o)* nalazi na kraju a kao i sami govornik:

(79) Srećno rođenje kćerke, *žele ti kumovi Nina i Slavko sa djecom*.
(telegram - čestitka)

(80) Srećan prvi rođendan malenoj Maši *žele Zlata, Stojan i Nađa Popović*.
(ibid.)

(81) Mladencima Ivani i Goranu puno sreće *želi porodica Andrijašević iz Amsterdama*.
(RTV Svet plus)

Čestitanja u pisanoj formi među bliskom sagovornicima na našem govornom području često imaju formu *neka + prezent*, ili, pak pridjevom *sretan/a/o*, *veseo/la/lo*, ili njihovim adverbni verzijama uz dodatak perfektivnog oblika glagola *biti* (Milosavljević: 2007: 124-148), dok se na engleskom govornom području sreće forma *let/ may+direktni objekat + „goli“ infinitiv*⁸⁷ kako u pisanoj, tako i komunikaciji usmenog tipa:

(82) *May peace return to your country!*
(sa Interneta)

(83) Čuh da si diplomirao, pa *neka je sa srećom!*
(razgovor među prijateljima)

I u usmenoj neformalnoj komunikaciji čestitanja su uglavnom stereotipna. U okviru njih nailazimo na forme *congratulations/ čestitam(o)*, kao i na izraze pohvale tipa *good show, well done, bravo, good for you, full marks to you, nice work*:

⁸⁷ Na engleskom jeziku: *bare infinitive* – infinitivna forma koja se upotrebljava bez *to*, nasuprot kojoj postoji *full infinitive* – prim. aut.

(84) *Good for you, dear!*

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

(85) Daddy, I came second in History!

Well done, my boy, well done!

(iz baze podataka BNC-a)

dok crnogorski jezik, kao i srpski (Milosavljević: 2007: 124), raspolaže formama kao što su: *svaka čast, bravo, sretno bilo*:

(86) *Svaka čast, bila si sjajna!*

(koleginica koleginici nakon ispita)

(87) *Bravo! Bravo!* Ponovo poeni za Vas!

(iz televizijskog kviza *Slagalice*)

(88) O, direktore, vratio si se živ i zdrav, *sretno bilo!*

(iz filma *U ime naroda*)

2.5.5. Govorni čin *saučešća*

Govornim činom *saučešća* iskazuje se, prema definiciji, žaljenje zbog gubitka bliske osobe i daje se do znanja da dijelimo bol sa osobom kojoj se obraćamo (Cummings: 2010: 445; Milosavljević: 2007: 136).

Serl (1991: 130, up. Milosavljević: 2007: 136) je formulisao semantičku strukturu ovog govornog čina na osnovu sljedećih konstitutivnih pravila:

1. *Pravilo iskaznog sadržaja*: iznosi se da je sagovornik izgubio blisku osobu;
2. *Pripremno pravilo*: sagovornik osjeća bol i tugu zbog gubitka njemu bliske osobe i govornik mu stavlja do znanja da zna kako se zbog toga osjeća.
3. *Pravilo iskrenosti prema sagovorniku*: govornik osjeća bol i tugu zbog gubitka koji se desio sagovorniku
4. *Suštinsko pravilo*: govornik izražava svoje osjećanje bola i tuge

Kao što je slučaj i sa ostalim govornim činovima, i ovaj se može podijeliti na dvije osnovne grupe: na onu koja je orijentisana prema sagovorniku, kao i onu koja je orijentisana prema licu koje govori, kao i na forme koje se nalaze kod iskazivanja saučešća i pisanoj i usmenoj komunikaciji. Ove forme su orijentisane na govornika u oba jezika, budući da se njima adresatu stavlja na znanje da govornik osjeća i dijeli njegovu tugu. Na engleskom govornom području nailazimo na izraze *to express deepest/ heartfelt/ sympathy, compassion, condolences, to be/ feel (terribly) sorry for somebody's loss*, a treba na glasiti da se veoma često rečenica uvodi formom *On behalf of*.... kako bi se naglasila informacija o tome ko iskazuje saučešće:

(89) I wish to express the shock of the British Government in the face of this horrible accident and *covey its condolences* to all Lebanese people.

(CNN vijesti)

(90) *On behalf of* the members of our company, *I would like to express our sincere condolences*.

(telegram saučešća- služba Kontrole letenja)

(91) *We wish to extend our condolences* about your husband's accident.

(iz tv-serije *Istražitelji iz Njujorka*)

U prvu grupu na našem govornom području (Milosavljević: 2007: 137) spadaju izrazi tipa: *učestvujem u bolu, saosjećam, sažalijevam, žao mi/ nam je, veoma mi/ nam je žao, upućujem/ upućujemo najiskrenije saučešće, saosjećamo sa Vama/ vama u teškom bolu, primite moje/ naše iskreno saučešće, iskreno saučešće* i sl:

(92) *Iskreno saučestujemo u bolu* porodica nastradalih u tragediji koja nas je zadesila.

(predsjednik Opštine Bijelo Polje povodom tragedije na Bioču)

(93) Dragi prijatelji, *saosjećamo sa vama teškom bolu* povodom ove užasne tragedije koja je zadesila vaš grad, i cijelu Crnu Goru...

(predsjednik Crne Gore povodom tragedije na Bioču)

(94) *Primite naše iskreno saučešće* zbog smrti plemenite majke.

(telegram saučešća)

(95) *Iskreno saučešće* povodom Vašeg gubitka.

(isto)

Na engleskom govornom području nailazimo na izraze *to express deepest/ heartfelt/ sympathy, compassion, condolences, to be/ feel (terribly) sorry for somebody's loss* :

(96) I wish to express the shock of the British Government in the face of this horrible accident and *covey its condolences* to all Lebanese people.

(CNN vijesti)

(97) On behalf of the members of our company, *I would like to express our sincere condolences.*

(telegram saučešća - služba Kontrole letenja)

(98) *We wish to extend our condolences* about your husband's accident.

(ibid.)

U govorenom jeziku formalnog stila na oba jezika saučešće se iskazuje kraćim formama, kao što su, na primjer, forme *to accept/ offer condolences, to be/feel terribly sorry*, odnosno *moje iskreno/ najiskrenije/ duboko/ saučešće* (up. Milosavljević: 2007: 136-142), koja se praktikuje i u pisanoj komunikaciji ovog stila:

(99) Please, *accept my sincere condolences...*

(komšinica komšiji, tv-serija *Očajne domaćice*)

(100) *Sir, my condolences* on the death of your secretary....

(detektiv klijentu, tv-serija *Herkul Poaro*)

(101) *May I take the opportunity to offer my condonences...*

(ibid.)

(102) Oh, Tom, *I am so terribly sorry* for your loss....

(žena mužu, tv-serija *Očajne domaćice*)

(103) We came as soon as we heard. *We are very sorry ma'am...*

(detektiv supruzi žrtve, iz tv-serije *Istražitelji iz Majamija*)

(104) Our *heartfelt condolences go out* to his wife, Margaret, and his family.

(iz BN korpusa)

(105) *Moje saučešće.*

(prijateljica prijateljici)

(106) *Učestvujem u žalosti.*

(rođak rođaku)

(107) *Primate moje iskreno saučešće*, oprostite što vam ovako izjavljujem, ali nijesam bila u gradu kada se to desilo..

(koleginica starijoj koleginici, povodom smrti muža)

(108) Čula sam šta se desilo. *Mnogo mi je žao...*

(komšinice jedna drugoj)

Na osnovu uporedne analize korpusa zaključili smo da je kako na našem, tako i na engleskom govornom području izražavanje saučešća uglavnom formalne strukture, što je posledica činjenice da se ovaj govorni čin obavlja na sličan način između distanciranih i nedistanciranih osoba. Na engleskom govornom području je ipak donekle vidljivija razlika u upućivanju saučeća u formalnom i neformalnom kontekstu gdje se sagovorniku jasnije iskazuje bliskost, odnosno distanciranost, tako da ćemo kod govornika crnogorskog jezika češće čuti formalne izjave saučešća tipa *primi moje saučešće* ili, pak, *učestvujem u žalosti*, nego *žao mi je/ jako mi je žao*, nego što ćemo, kao što je u engleskom jeziku slučaj, isticati osobine lice koje je preminulo.

Na engleskom govornom području najčešće nailazi na forme *to be/ feel/ terribly sorry for loss* kod usmene komunikacije neformalnog tipa, a često se nailazi i na posebno neformalne forme, tipa *I am at a loss for words, I was heartbroken when I heard the news*, i njima slične, koje su kod nas ipak manje frekventne, pa se umjesto njih čuju one automatizovane.

2.6. Komunikativna funkcija rečenice u učtivom obraćanju sagovorniku

U osnovi svake komunikativne situacije, uz vrijeme i kontekst, nalazi se rečenica kao predmet i sredstvo putem kojeg se govorno lice obraća sagovorniku: „Vezivanjem reči za određenu komunikativnu situaciju aktualizujemo njen rečenični sadržaj, čime se rečenica prevodi sa plana jezičke strukture na plan govora i uključuje u iskaz“ (Piper i autori: 2005: 984). Propozicioni sadržaj jedne rečenice, odnosno njeno značenje, može da ima različite ilokutivne funkcije, koje su centar našeg interesovanja kako u engleskom, tako i u crnogorskom jeziku.

2.6.1. Ilokutivna funkcija rečenice u učtivom obraćanju sagovorniku

Ilokutivna funkcija, prema definiciji, predstavlja verbalizovanu namjeru govornog lica, koja se najlakše može iskazati pomoću performativnog glagola:

(109) *Hvala na kafi.*

(110) *Želim Vam brz oporavak.*

Autori (ibid, 985) ukazuju da postoje određeni uslovi koje treba ispuniti kako bi od performativne rečenice nastao uspješan performativni iskaz, navodeći primjer govornog čina zahvaljivanja za čije uspješno sprovođenje u srpskom jeziku, a mi smatramo da se ovo odnosi i na engleski, odnosno crnogorski jezik:

- svijest govornog lica da će doći do određene situacije zalaganjem govornog lica;
- objašnjenje od strane govornog lica za nastalu situaciju ili radnju kojom je sagovornik povrijeđen;
- spremnost govornog lica da sagovorniku oda priznanje za određenu situaciju.

Ukoliko namjera govornog lica nije izražena pomoću performativa, ista se može osjetiti uz pomoć nekih drugih semantičkih elemenata kojima se iskazuje namjera govornog lica, dok ilokucija određenog iskaza umnogome zavisi i od konkretne govorne situacije. Tako se, na primjer, rečenice

(111) <i>You will tell her that.</i>	<i>Reći ćeš joj to.</i>
(112) <i>You will tell her that!</i>	<i>Reći ćeš joj to!</i>
(113) <i>You will tell her that?</i>	<i>Reći ćeš joj to?</i>

moгу razumjeti kao konstatacija, naređenje i molba u zavisnosti od govorne situacije u kojoj se govornici nalaze u datom momentu. Dakle, u okviru govorne situacije, govorno lice iskazuje namjeru ne samo pomoću performativa, već i modalnošću, intonacijom i nizom drugih rečeničnih dodataka koji će adresatu ukazati na stav i očekivanja govornog lica u odnosu na određenu radnju ili situaciju.

Svaka rečenica ima sopstvenu ilokutivnu namjenu koja se ostvaruje putem rečeničnih elemenata: glagolske kategorije, modalnih glagola i riječi kojima se ista iskazuje:

„U komunikativnoj situaciji govorno lice koristi rečenicu kao obrazac iz jezičkog sistema pomoću kojeg ostvaruje svoje komunikativne namere, odnosno koji upotrebljava u određenoj ilokutivnoj funkciji.“ (Piper i autori: 2005: 986)

Rečenica posjeduje takozvani „ilokutivni potencijal“, odnosno sadrži mnoštvo ilokutivnih funkcija, opet u zavisnosti od konteksta, intonacije i drugih elemenata koji će definisati njeno značenje u datom momentu. U pojedinim slučajevima ona može da ima jednu osnovnu i nekoliko pratećih ilokutivnih funkcija, pa se tako, rečenicom (ibid):

- (115) *Give me a hand.*
(116) *Pruži mi ruku/ Pomozi mi.*

iskazuju naređenje, molba, zahtjev u zavisnosti od konkretne komunikativne situacije, dok se rečenica

- (117) *I'll be there before he comes.*

može razumjeti kao predviđanje, obećanje ili prijetnja adresatu.

Namjera govornog lica spada u jedan od najjačih pokretača iskaza koji lingvisti (Bierwisch: 1971: 1; Holmes: 1995: 85) nazivaju *ilokutivni napon*⁸⁸. Tako, na primjer, molba i zahtjev upućen adresatu imaju sličan direktivni napon kojim podstiču sagovornika na izvršenje određene radnje.

Terminom *ilokutivni napon* operisali su mnogi lingvisti, čak i sam Ostin, koji ga je ipak ostavio nerasvijetljenog do kraja definišući ga kao svojstvo rečenice koje joj služi da se pomoću njega iskaže namjera da se obavi određena ilokucija. Prema navedenom bi već spomenuta rečenica

I'll be there before you

imala više tipova ilokutivnog napona koji adresat mora razumjeti na pravi način kako bi na odgovarajući način reagovao.

Ako se radi o jednoj tipičnoj govornoj situaciji tada se komunikacija zasniva na upućivanju poruke adresatu na koga se, ujedno, usmjerava intencija govornog lica. Međutim, nerijetko se dešava da govorni situaciju karakteriše odsustvo realnog sagovornika, ili, pak, da je sagovornik neodređen, da se ilokucija upućuje većem broju lica ili cijelom jednom auditorijumu. Stoga su Piper u autori (2005: 987) izvršili podjelu govornih situacija na četiri osnovne:

a) *autoilokutivne situacije*, kod kojih je ilokucija usmjerena na govorno lice:

(117) *Oh, I am so stupid!*

(118) *Oh, baš sam glupa!*

b) *ilokutivne situacije*, koje su usmjerene na sagovornika:

(119) *Will you, please, close the door?*

(120) *Hoćete li, molim Vas, zatvoriti vrata?*

c) *uopšteno ilokutivne situacije*, usmjerene na govorno lice i sagovornika:

⁸⁸ Na engleskom jeziku: *illocutionary force*. Autorka Milosavljević (2007: 34) koristi izraz *ilokutivna snaga* – prim.aut.

(121) *Would you like a cup of coffee?*

(122) *Jeste li za kafu?*

Kod kojih se kombinuje više intencija, kao što su obećanje, ponuda, preporuke

d) *neodređeno ilokutivne situacije*, kod kojih je ilokucija usmjerena na trećeg člana govorne situacije:

(123) *Stay with E!*

(124) *Poštovani gledaoci, ostanite uz program naše televizije!*

Jedan iskaz može da sadrži više *komunikativnih funkcija* pri čijoj se terminologiji autori vode performativnošću glagola i kombinovanjem za to relevantnih kriterijuma kao što su intencija, smjer ili referencijalni odnosi u jednom iskazu. Na osnovu navedenog autori (ibid, 995) su formulisali tipologiju iskaza podijelivši ih na sljedeći način:

(a) *iskazi sa asertivnom funkcijom* koji služe da bi adresata informisali u vezi sa nečim. U ove iskaze spadaju, tvrdnje, obavješetenja, najave i sl. Koje mogu biti formulisane na način da iskažu ljubaznost u odnosu na adresata:

(125) Please be informed that there will be system enhancement for POEMS Internet on 21 May (Tue) 2013 from 5.30pm to 7.00pm. During this period, clients might not be able to login or might be logged out while accessing POEMS Internet.

We apologize for any inconvenience caused and thank you for your understanding.

(sa Interneta)

(126) *Dragi potrošači, obavještavamo vas da nećemo raditi tokom predstojećih praznika.*

b) *iskazi sa direktivnom funkcijom*, u koje spadaju molbe, ponude, preporuke i sl. zauzimaju centralno mjesto u korpusu jer se u njima veoma transparentno očitavaju različiti načini iskazivanja učivosti kako u engleskom, tako i u crnogorskom jeziku:

(127) *Would you check the girls, please?*

(iz tv-rijalitija *Džon, Kejt i osmoro djece*)

(128) *Vijeće društvenih nauka Univeziteta preporučuje Filozofskom fakultetu da vrati na ponovno razmatranje predlog teme doktorske distertacije kandidata.....*

(iz zapisnika sjednice Vijeća društvenih nauka Univerziteta Crne Gore)

(c) *iskazi sa interogativnom funkcijom*, za koje se primjećuje sličnost sa direktivnim iskazima jer se njima adresat podstiče na određenu radnju:

(129) *Can you tell me where exactly you were when the accident happened?*

(iz tv-serije *Istražitelji iz Majamija*)

(130) *Možete li mi reći gdje ste ovo pročitali?*

(iz političkog tok-šoua *Načisto*)

(d) *iskazi sa komisivnom funkcijom* gdje spadaju obećanja, zakletve, opklade i sl.

(131) *I bet you'll never guess who's coming for dinner...*

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

(132) *E vala ću ga pitat' pa makar mi zadnje bilo!*

(iz filma *U ime naroda*, Ž. Nikolića)

(e) *iskazi sa permisivnom funkcijom* u koje spadaju dopuštanja i pristajanja:

(133) Tandy Brands fashion accessory designer and manufacturer will pay \$95,000 to a woman fired from its Yoakum plant because of her age.

(iz BN korpusa)

(134) *Vijeće Studijskog programa prihvata zahtjev saradnika za odsustvom.....*

(obavještenje)

(f) *iskazi sa ekspresivnom funkcijom* gdje spadaju pozdravljanje, izvinjavanje, čestitanje iznenađenje, rezignacija i sl.:

(135) *Oh, dear, I 'm so sorry for the inconvenience...*

(iz tv-serije *Očajne domaćice*, razgovor među komšinicama).

(136) *Excuse me, but it was you who said that!*

(iz tv-serije *Istražitelji iz Majamija*, razgovor između tužioca i okrivljenog)

(137) *Izvinite gospodine premijeru, ali to su upravo Vaše riječi...Evo i dokumenta koji to potvrđuje...*

(iz političke emisije *Načisto sa Petrom Komnenićem*)

(138) *Draga moja Anči, od srca ti čestitam rođenje sina. Tvoja Mima.*

(telegram - čestitka)

Formalna struktura rečenice i njen sadržaj podrazumijevaju ne samo semantički, već i komunikativno-pragmatički plan. Za ostvarivanje učtivosti u jeziku neophodno je da ista posjeduje specifična gramatička sredstva kojima će se postići željeni stepen učtivosti u odnosu na adresata. Izbor određene forme zavisiće od konteksta, odnosno od situacije u kojoj se nalazi govorno lice, kao i efekta koji ono želi da postigne. O načinima za postizanje spomenutog biće riječi u narednim poglavljima rada.

3. GRAMATIČKA SREDSTVA KOJIMA SE ISKAZUJE UČTIVOST U ENGLESKOM I CRNOGORSKOM JEZIKU

Na komunikativnu funkciju određenog iskaza utiče niz gramatičkih sredstava koja zavise od karakteristika jezika kojim se služi govorno lice. Jedno od osnovnih jeste glagolski način čija je „primarna funkcija određivanje predikata kao realnog (svi vidsko-vremenski oblici indikativa), ili nerealnog (oblici potencijala ili imperativa)“ (Piper i autori: 2005: 1003).

Ilokotivni napon određenog iskaza može se umanjiti upotrebom potencijala koji iskazu daju notu učtivosti, nenametljivosti i skromnosti govornog lica. Ovaj oblik kojeg čine aorist glagola biti i radni glagolski pridjev u gramatikama se nalazi i pod nazivom kondicional. Međutim, naziv *potencijal* naglašava suštinsko značenje ovog oblika koji se odnosi na mogućnost da se izvrši određena radnja (Trbojević: 2003: 147). Autorka Trbojević primjećuje da se svi autori slažu po pitanju svrstavanja potencijala u glagolske načine ukazujući na zanimljivo zapažanje Milke Ivić u vezi sa potencijalom kao modalnim oblikom koji služi da se „protegne sadašnjost“:

„Htenje, molba, savet napomena i sve drugo što se kao aktuelno izriče sa određenim predumišljajem - zato da se neko podstakne na kakav postupak ili usvajanje nečijeg gledišta, može ne biti izraženo prezentom nego potencijalom. Izbor ovog drugog oblika uslovljen je u ovom slučaju željom da se ublaži nepovoljan utisak nametanja nečeg svoga drugome“ (ibid, 148).

Ako uporedimo primjere:

(1) *Molila bih Vas za času vode.*

(2) *Bila bih vam zahvalna kad ovdje ne bi pušili.*

(3) *Predložila bih Vam nešto širi model pantalona...*

sa onima koji imaju formu indikativa:

(4) *Molim Vas čašu vode.*

(5) *Molim Vas da ovdje ne pušite.*

(6) *Vama ljepše stoji širi model pantalona.*

primijeti ćemo da u asertivnim, direktivnim i interogativnim iskazima u crnogorskom jeziku potencijal umanjuje intenzitet ilokutivnog napona, dok se kod iskaza kojima se nešto obećava sagovorniku, kao i onima permisivnog tipa može doći i do mijenjanja ilokucije datog iskaza.

U sljedećim rečenicama:

(7) *Želim da čestitam na pobjedi.*

(7 a) *Želio bih da čestitam na pobjedi.*

(8) *Molim vas za pomoć.*

(8 a) *Molila bih vas za pomoć.*

primjećujemo tentativnost ilokucije iskazanu upotrebom potencijala, dok se kod rečenice

(9) *Možete da pokucate.*

iskazuje dopuštanje, a kod njegovog parnjaka sa potencijalom

(9 a) *Mogli biste da pokucate.*

prijekor i, čak, zabrana.

Na isti način možemo posmatrati primjere na engleskom jeziku:

(10) *I will take a tea.*

(10 a) *I would take a coffee.*

(11) *I can help you.*

(11 a) *I could help you.*

Dakle, oblikom potencijala obilježava se nerealizovana radnja prema čijem izvršenju se opredjeljuje govorno lice. Iz tog razloga autorka Trbojević (2003: 148) smatra da se u vezi sa potencijalom može govoriti o epistemičkoj modalizaciji.

Imperativ kao glagolski način svakako primarno je sredstvo za ostvarivanje direktivnih komunikativnih funkcija u koje spadaju molbe, zahtjevi, naređenja, preporuke i slično:

„U implicitnom performativnom iskazu imperativni oblik može da se okarakterise kao dio propozicije eksplicitne performativne formule sa semantičkim performativnim predikatom – glagolom *kažem*.“ (Piper i autori: 2005: 1004)

Opšti cilj direktivnog iskaza jeste da se podstakne adresat na izvršenje određene glagolske radnje, bilo da se ista odnosi na neki fizički ili verbalni postupak. Podsticanje sagovornika može da bude jače ili slabije, formalno i neformalno, manje ili više kategorično ili zainteresovano tako da se u zavisnosti od toga da li se radi o preporuci, naredbi ili, pak, upozorenju, vrši odabir konstrukcija kojima će se ono obaviti.

Iskazi koji imaju funkciju naredbe, prijetnje ili zahtjeva spadaju u one koji posjeduju jači stepen ilokutivnog napona, a nama su naročito zanimljivi oni imperativni iskazi kojima se vodi računa da se ne povrijedi adresat, a koji po pravilo imaju dodatne elemente kojima se ublažava ilokucija:

(12) *Donijećeš mi, molim te, onaj izvještaj od juče.*

(šef administrativnom radniku)

Performativ *molim* može da ima dvojaku funkciju: da intenzivira učtivost ili pojača ilokutivni napon iskaza (Milosavljevic: 2007: 55-72). U prethodnom primjeru isti intenzivira učtivost govornog lica, kao i u premijerima

(13) *Kako se zovete, molim?*

(medicinska sestra pacijentu)

(14) *Izvini, molim te, što ti tabelu nijesam ranije poslala....*

(Internet - prepiska)

U primjerima

(15) *Poći ćeš mi, ako ti nije teško, za jednu kafu.*

(profesor asistentu)

(16) *Hoćeš li mi dodati spisak studenata?*

(razgovor među kolegama)

govorno lice upotrebom modalnih glagola, u koje spadaju glagoli *htjeti*, *moći*, *smjeti* iskazuje „pragmatički uslov uspešnosti čina molbe: realizacija budućeg čina zavisi od toga da li adresat, može, želi ili sme da ga ostvari. Zbog toga su takve konstrukcije s modalnim glagolima veoma česte“ (Piper i autori: 2005: 1004).

Konstrukcije u interogativnoj formi, kakva je forma u primjeru (16) koje se za govorni čin molbe upotrebljavaju kako u engleskom tako i u crnogorskom jeziku, doprinose da ilokucija dobije na tentativnosti:

(17) *Would you be so kind to pass me that list, please?*

(razgovor među kolegama, iz tv-serije *Istražitelji iz Njujorka*)

(18) *Da li biste mogli da mi ustupite učionicu?*

(razgovor među kolegama)

Ako se upitnoj konstrukciji doda i odrični oblik, ona dodatno dobija na učtivosti:

(19) *Wouldn't it be much better not to ask any questions on that matter?*

(razgovor među supružnicima, iz tv-serije *Očajne domaćice*)

(20) *Ne bi li nam bilo pametnije da ćutimo o ovome?*

(razgovor među prijateljima, iz filma *U ime naroda*)

I engleski i crnogorski jezik posjeduju sredstva kojima se pojačava učtivost molbe poput: *we would be grateful if, we are honoured to ask you, najljepše, imam čast, bio (la) bih vam zahvalan (na)* kojima se smanjuje napon ilokucije iskaza:

(21) *We would be grateful if you would finish the report till Friday.*

(iz tv-serije *Istražitelji iz Majamija*)

(22) *Bila bih Vam zahvalna ako bi mi odmah poslali kopiju računa.*

(Internet prepiska)

(23) *Najljepše vas molim da ne vičete ovdje.*

(medicinska sestra, pacijentima)

Ustaljene jezičke formule: *would you be so kind*, u engleskom, te *da li biste bili ljubazni, budite ljubazni* i njima slične kod nas (Milosavljević: 2007: 54-60), mogu kako intenzivirati učtivost, tako i učiniti da iskaz dobije na ilokutivnom naponu u zavisnosti od govorne situacije:

(24) *Would you be so kind to send this letter for me?*

(šef sekretarici)

(25) *Would you be so kind to give your fingerprint?*

(iz tv-serije *Istražitelji iz Majamija*)

(26) *Da li biste bili ljubazni da mi donesete one račune od juče?*

(šef sekretarici)

(27) *Budite ljubazni, sačekajte svoj red i ne virite u ordinaciju!*

(doktor pacijentu)

Naredba se u crnogorskom jeziku može ostvariti i prezentom glagola:

(28) *Sjutra ideš u vrtić, mlada damo!*

(majka kćerki)

(29) *Popodne donosiš kompjuter i krećemo na posao...*

(SMS prepiska među kolegama)

kao i futurom I :

(30) *Kupićeš mi narandže na pijaci!*

(žena mužu)

(31) *Obući ćeš kaput i tačka!*

(majka sinu)

Potencijal se, kao način, često koristi kod naredbi dajući im tentativniji ton (Milosavljević: 2007: 57):

(32) *Zatvorite vrata.*

(32 a) *Da li biste zatvorili vrata?*

(ljekar pacijentu)

(33) *Molili bismo vas da poštujete red i isključite mobilne telefone.*

(obavještenje na pedijatrijskoj ordinaciji)

Dakle i ovdje se potencijal prepoznaje kao sredstvo od velikog značaja za istraživanje kojim se bavimo jer omekšava ton ilokucije ne samo u naredbama, već i kod učtivih molbi i zahtjeva kako formalnog, tako i onih neformalnog tipa (ibid.):

(34) *Savjetovala bih ti da ne ideš tamo.*

(prijateljice, jedna drugoj)

(35) *Preporučio bih vam mirovanje.*

(doktor pacijentu)

3.1. Relativna upotreba glagolskih vremena

Jedno od važnih pitanja koja se tiču učtivosti u jeziku svakako je pitanje relativne upotrebe glagolskih vremena⁸⁹ u okviru kojeg smo obratili posebnu pažnju na vezu koja postoji između glagolskih vremena i izraza učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku. Od posebnog značaja za istraživanje kojim se bavimo jeste promjena oblika iz kategorije glagolskog vremena koji vodi promjeni ilokutivne funkcije iskaza. Na taj način će zamjena oblika futura I prezentom kod komisivnih, direktivnih i ekspresivnih iskaza pojačati ilokutivni napon istih kao u primjerima:

(36 a) Sjutra <i>ću</i> ti <i>kupiti</i> knjigu.	obećanje
(36 b) Sjutra ti <i>kupujem</i> knjigu.	čvrsto obećanje
(36 c) Ti <i>ćeš</i> <i>ostati</i> kod kuće da učiš.	blaža naredba
(36 d) Ti <i>ostaješ</i> kod kuće da učiš.	izričita zapovijest

Poznato je da se preterit ne samo u engleskom i crnogorskom, već i u mnogim drugim jezicima koristi kao izražavanje različitih distanci kako u gramatici tako i u pragmatici. Može se reći da je govorna situacija egocentrična (Kvačanović: 1993; Trbojević: 2004) jer govornik sve dovodi vezu sa sopstvenom tačkom gledišta. Govorne situacije su u najvećem broju slučajeva vezane za sadašnje vrijeme i prostor, a odnose se na govornika i slušaoca, dok glagolsko vrijeme u govorenim situacijama predstavlja gramatizaciju odnosa između vremena u kome se vrši određena radnja i nulte tačke na kojoj se nalazi govornik (Lyons: 1977). Posebno značajna za naše istraživanje nesumnjivo jeste činjenica da udaljenost u odnosu na nultu tačku može da se odnosi i na neke vrste subjektivnih distanci koje govornik često koristi onda kada ne želi ili, prosto, ne može da potvrdi da je neka situacija izvjesna ili realna. Međutim, temporalna distanca se, primjećuju autori (Kvačanović: 1993; Trbojević: 2004), često koristi da izrazi socijalnu distancu čiji je cilj da udalji sagovornika u cilju postizanja što većeg stepena učtivosti u procesu komunikacije, te je od velikog

⁸⁹ Ovaj termin pronalazmo kod Lajonsa (Lyons, John: 1977), Komrija (Comrie, Bernard: 1985) i Palmera (1986). Komri polazi od stanovišta da jedna gramatička kategorija može imati osnovno značenje i niz perifernih značenja ili upotreba koje se ne mogu predvidjeti iz interakcije osnovnog značenja i konteksta. Na isto ukazuje autorka Kvačanović (1993), kao i Ivana Trbojević (2004), koja navodi Beličev princip razlikovanja *indikativne*, *relativne* i *modalne* upotreba glagolskih vremena.

značaja za naše istraživanje, budući da smo primijetili da se kako u engleskom, tako i u crnogorskom jeziku govornik „povlači“ jedan korak unazad kako bi „omekšao“ iskaz i izbjegao da, eventulano, povrijedi sagovornika.

Na osnovu onoga što smo da sada istražili⁹⁰ zaključili smo da se učtivost kako u engleskom, tako i u crnogorskom jeziku umnogome zasniva na indirektnosti kako u iskazivanju nekog tipa ilokucije, tako i u iskazivanju emocionalnog stanja govornika. Ta vrsta indirektnog obraćanja ispoljava se na različite načine, različitim gramatičkim sredstvima. Jedan od načina jeste izbor glagolskog vremena kojim ćemo izraziti ilokuciju ili određeno emocionalno stanje. Najilustrativnije za to jesu ilokutivne forme u okviru govornog čine molbe, budući da je molba direktivni govorni čin. Indirektnost se, kao što smo već naveli, najjasnije očitava kod govornih činova ekspresivnog tipa, kakvi su govorni čini *izvinjenja, zahvaljivanja, čestitanja i saučešća*.

U engleskom jeziku temporalna distanca u službi učtivog obraćanja ne ostvaruje se isključivo putem različitih vidova modalnosti, već predstavlja svojevrsan obavezan model ponašanja u društvu koje prosto zahtijeva da se sagovorniku ostavi lični prostor u procesu komunikacije. Poznato je da mnogi jezici koriste prošla glagolska vremena kako bi ublažili direktnost nekog zahtjeva ili molbe i na taj način „omekšali“ ilokuciju⁹¹.

Primjeri:

(37) *I wanted to ask you something...*

(38) *I was thinking to ask you something..*

kao i :

(39) *Zamoliću Vas da...*

(40) *Htjela sam nešto da Vas zamolim...*

(41) *Htjela bih nešto da Vas zamolim*

pokazuju koliko je široka lepeza glagolskih vremena kojima se može uputiti skroman zahtjev. Primjećuje se da se učtivi zahtjev, kada je engleski jezik u pitanju, upućuje nekim od preteritnih vremena. To znači da se govornik uz pomoć preterita distancira od nečega što se doživljava kao asertivni govorni čin, te da preterit ustvari ima zadatak da skrene pažnju sagovornika sa zahtjeva koji se postavlja.

Na naše istraživanje veliki uticaj izvršilo je spomenuto Lajonsovo (Lyons: 1977: 819) zapažanje o značaju deiktičke funkcije jezika i njenoj vezi sa vremenom i modalnošću. U

⁹⁰ Pogledati poglavlje 5, odnosno sekcije 5.2, 5.3. i 5.4. u kojima smo prikazali rezultate do kojih smo došli istraživanjima kako engleskog tako i crnogorskog govornog područja - prim.aut.

⁹¹ U italijanskom jeziku nailazi se na, takozvane „forme di cortesia“, a u francuskom na „conditionnel de politesse“.

radu *Linguistic Semantics* (Lyons: 1977: 332) Lajons, kako primjećuje Kvačanović (1993: 30) definiše vrijeme kao kategoriju koja rezultira iz gramatikalizacije deiktične temporalne udaljenosti i dodaje da u engleskom jeziku, gdje se vrijeme bez mnogo muke može definisati kao deiktička kategorija, postoje upotrebe vremena koje se opisuju kao prošlo, sadašnje i buduće vrijeme i koje su više povezane sa subjektivim stavom govornika nego sa primarnom deiksom, što znači da govornik koristi preterit „kako bi uputio učtiv zahtjev ili molbu drugom licu, a ne da bi govorio o nekom prošlom događaju“ (ibid.). Temporalna distanca se često koristi da izrazi socijanu distancu kojom govornik postiže veći stepen učtivosti u procesu komunikacije iz razloga što su se u engleskom jeziku izjednačili po oblicima konjunktiv i indikativ.

Autorka Kvačanović (1993: 31) naglašava zapažanje Džona Lajonsa da se pojava da oblici za koje se smatralo da pripadaju članom jednog sistema obavljaju funkciju koja izlazi iz njihovih okvira u jezicima širom svijeta sve više smatra pravilom nego izuzetkom. Na taj način se prošlo vrijeme ne samo u engleskom jeziku koristi za pretvaranje faktivnog u kontrafaktivni iskaz što bi se moglo podvesti pod modalnost i ljubaznost prije nego pod glagolsko vrijeme (ibid.). Lajons, prema autorki, ističe da se ono što se obično tretira kao opozicija u vremenu (past vs non-past) može tumačiti kao poseban slučaj distinkcije *udaljeno nasuprot neudaljeno*⁹². Lajons pripada lingvistima⁹³ koji su prepoznali da govornik sve dovodi u vezu sa sopstvenom tačkom gledišta, a samim tim i značaj deikse budući da se iskaz dovodi u vezu sa spacijalno-temporalnim koordinatama govornog čina. Svaki iskaz uspostavlja svoju spacijalno-temporalnu referentnu nultu tačku deiktičkog sistema u odnosu na koju se događaji o kojima se govori u iskazu mogu identifikovati. Dakle, govorna situacija je egocentrična i govornik sve dovodi u vezu sa sopstvenom tačkom gledišta, gdje se najčešće za referentnu tačku u odnosu na koju lociramo određenu situaciju bira „sadašnje mesto (ovde), sadašnji trenutak (sada), govornik i adresat“ (Kvačanović: 1993: 56). Glagolsko vrijeme se, prema ovome, definiše kao gramatikalizacija odnosa koji postoji između vremena koje se opisuje i temporalne nulte tačke deiktičkog konteksta. Kako primjećuje autorka, tradicionalna razmatranja pitanja glagolskih vremena ne stavljaju dovoljan naglasak na činjenicu da glagolsko vrijeme predstavlja deikičku kategoriju, što ima za posledicu da o ovome razmatraju brojni autori, poput L.D. Kinga u članku pod naslovom „The Semantics of Tense, Orientation and

⁹² Na engleskom jezika: remote vs. non-remote, o čemu dalje razmatraju i Kvačanović (1993), Trbojević (2004) i Milosavljević (2007);

⁹³ Sa stavovima Džona Lajonsa slaže se i Martin Džus (Martin Joose) u svom rad *The English Verb*.

Aspect“ (1983: 105-6) koji zamijera svojim prethodnicima što nijesu uspjeli da se „oslobode“ realnog vremena i prepoznaju značaj subjektivnog, kao i G. R. Kress (Kress, G. R.: 1977) u radu naslovljenom *Tense and Modality*, koji, takođe, uviđa određeno metaforičko pomijeranje prvobitnog značenja glagolskog vremena. Naime, autorka (Kvačanović: 1993: 48) ističe Kresove nalaze da se vrijeme primarno koristi kako bi se hronološki locirao izvjesni događaj u odnosu na iskaz, odnosno da se isti prikaže kao blizak ili udaljen od nulte tačke (ovdje i sada), te prepoznaje dvije glavne i odvojene funkcije glagolskih vremena:

- 1) *deiktičku* kojom se locira određeni događaj;
- 2) *modalnu funkciju* koja se odnosi na status realnosti, aktualnosti u učtivosti određenog iskaza.

Preciznije, ono što se dešava ovdje i sada u tijesnoj je vezi kako sa mjestom tako i vremenom izvršenja radnje, te predstavlja nešto što govornik može da potvrdi. Nasupot tome, nije moguće dati tvrdnju na isti način o određenom udaljenom događaju. Autor cijeli ovaj proces predstavlja kao svojevrsnu gramatičku metaforu u okviru koje semantičko obilježje prošlosti simbolizuje neaktualnost. Sa druge strane, prezent će uvijek označavati sigurnost, validnost i aktualnost, dok osnovno značenje preterita osim nerealnosti i neaktualnosti jeste i socijalna distanca kojom ćemo se mi u radu baviti.

Vrijeme je, prema njemu, medijum između govornika i događaja koji se vezuju za njega. Smatramo da ovakvo tumačenje vremena kao kategorije, a posebno engleskog preterita omogućava karakterizaciju svih njegovih značenja i ukazuje na zajednička obilježja glagolskih vremena i izraza učtivosti koja su osnov metaforičkog prenosa a ovo stanovište predstavljalo je značajno polazište za naš rad.

3.2. Temporalna distanca kao lingvistička metafora

Problem koji intrigira veliki broj lingvista, pa i nas, ali o čemu se nije dovoljno pisalo naročito na našim prostorima jeste temporalna distanca kao lingvistička metafora. Problem temporalne distance predstavlja važnu metaforičku matricu za izražavanje kako vremenskih, tako i pragmatičkih distanci. Navedeno proizilazi iz činjenice da je osnovno značenja preterita udaljenost, zbog njegove deiktičnosti, i to ne samo u spacijalnom, već i u temporalnom i kognitivnom smislu. Subjektivna dimenzija polazna je osnova za

opredjeljivanje govornika za određeno glagolsko vrijeme, dok glagolski način predstavlja kategoriju koja ukazuje na odnos govornika prema poruci koju saopštava, odnosno stepen tentativnosti prilikom učtivog obraćanja sagovorniku.

Veoma značajan uticaj na naše istraživanje izvršio je, između ostalih, i rad Krisa Hačinsona (C. Hutchinson: 1985) koji zapaža da se tradicionalne gramatike bave formalnim opisom vremena, dok se prema njegovom mišljenju, glagolska vremena više tiču stava govornika prema iskazu nego toga kada se pomenuta radnja dogodila. Hačinson takođe smatra da, kako ističe Kvačanović (1993: 35) „mesto na kojem se trenutno nalazimo predstavlja polaznu tačku za našu prostornu i vremensku orijentaciju“, gdje bi, na taj način, uslov za korištenje sadašnjeg vremena bio da stanje stvari koje se iznose propozicijom važe u trenutku govora tj. da je propozicija koju zagovaramo istinita u tom trenutku. Glagolska vremena koja nijesu sadašnja koriste se da izraze radnje i stanja koje su van domena sadašnje izvjesnosti, odnosno validnosti u odnosu na govorno lice. Prema autoru događaji se mogu generalno klasifikovati u dvije kategorije: u *aktualne* i *neaktualne* na osnovu toga „da li spadaju u domen izvesnosti ili validnosti u odnosu na neki percipirajući subjekat“ (ibid.). Dakle, preterit, koji je za nas od velike važnosti kada su izrazi učtivosti u pitanju može da se odnosi kako na neki realni događaj koji je dogodio u prošlosti, tako i i na nerealni, a može se upotrebiti i kao oruđe kojim će dati iskaz dobiti na tentativnosti.

U radu *The English Verb* (1989) F.R. Palmer ističe upotrebu preterita koji se koristi naročito onda kada govornik upućuje neki ljubazan zahtjev, ili traži dozvolu za nešto, što je jedna je od osnovnih karakteristika modala, te je od naročite važnosti za epistemičku modalnost, budući da je upotreba preteritnih formi „češće vezana za neki subjektivni stav ili namjeru govornika, nego za obični prenos informacija“ (Kvačanović 1993: 38). Za njega slaganje vremena, kako ističe autorka, predstavlja samo jedno „deičično pomjeranje“ u okviru koga govornik sam bira da li će propozicija biti vezana za vrijeme originalnog iskaza ili za vrijeme sopstvenog iskaza. Propozicija, znači, iako je bila validna za prvobitnog govornika, ne mora da bude validna i za onoga ko prenosi njegove riječi već da upotreba preterita u indirektnom govoru može da znači da govornik ne prihvata, ili se ogrlašuje od istinitosti propozicije.

Bernard Komri u studiji publikovanoj pod naslovom *Tense* (1985:23) kaže da je jedna od glavnih prednosti njegove teorije to što se njom pravi jasna distinkcija između značenja pojedinačnog jezičkog elementa u smislu njegove tradicionalne reprezentacije tj. tumačenja i implikacija koje taj element može imati u određenom kontekstu. Iako je

principijelna distinkcija između značenja i implikacije od velikog značaja za jednu korektnu semantičku analizu, nije lako sve to praktično pokazati i dokazati jer je često neophodno obezbijediti jednu istančanu, finu situaciju u kojoj se radnja odigrava kako bi se iskristalisala razlika između osnovnog značenja i eventualne implikacije. Autor ukazuje na činjenicu da jedna gramatička kategorija može imati (Kvačanović: 1993: 39): „osnovno značenje i jedan broj perifernih značenja ili upotreba koje se se ne mogu predvidjeti iz interakcije osnovnog značenja i konteksta“. Dakle, temporalna distanca se često koristi da izrazi modalnu distancu, pod čime podrazumijevamo govornikovu procjenu sigurnosti, odnosno realnosti govorne situacije. Komri za ilustraciju svoje tvrdnje uzima preterit, koji, po definiciji, označava radnju koja se desila prije sadašnjeg trenutka, naglašavajući, pri tome, njegovu funkciju da označi „kontrafaktualne i učtive zahtjeve“ (ibid.).

Međutim, autor, primjećuje dalje autorka Kvačanović (ibid.) ujedno upozorava da u neaktualna stanja spadaju kako prošlost tako i budućnost, nefaktualna i kontrafaktualna sadašnjost. Tako se, na primjer, može tvrditi da je buduće vrijeme u engleskom jeziku vezano za modalnost, sa specifičnom temporalnom implikacijom vezanom za određeni kontekst. Ako je osnovno značenje futura predikcija, objašnjava dalje on, onda je prirodno reći da je predikcija vezana za budućnost, iako je nerijetko vezuju za sadašnjost:

(42) *It will be raining already.*⁹⁴

a dešava se, čak da se vezuje za prošlost:

(43) *He will have left already.*⁹⁵

Odvajanje značenja od implikacije omogućava nam da odvojimo i da preciziramo značenje kao vrstu lingvističke forme.

U engleskom se jeziku može reći:

(44a) *The train will leave tomorrow.*

(44b) *The train is going to leave tomorrow.*

(44c) *The train leaves tomorrow.*

a često se susrećemo sa slučajevima gdje je u zavisnim rečenicama praktično nemoguće koristiti futur, ili je on zamijenjen prezentom, što nas opet vraća na ono na šta smo već

⁹⁴ Na crnogorskom jeziku: Biće da već pada.

⁹⁵ Na crnogorskom jeziku: Mora da je već otišao.

ukazali, a to je činjenica da često oblici jednog sistema nose značenje vezano za značenje drugih sistema. Značenje pojedinih glagolskih vremena u značajnoj mjeri zavisi od ostalih faktora u rečenici, zaključuje Komri.

Oukšot-Tejlorova (Oakeshott-Taylor: 1984: 306- 307, prema Trbojević: 2004: 70) ukazuje na činjenicu da se preterit može upotrebiti da se iskaže faktivnost. Autorka primjećuje da pomjeranjem glagola za jedan stepen u prošlost, na primjer iz prezenta u preterit, iz prezent perfekta u past perfekt i slično govornik može nagovijestiti da je propozicijski sadržaj rečenice, ili njenog dijela, kontrafaktivan, ili, pak, može da nagovijesti mogućnost njene kontrafaktivne interpretacije. Ova funkcija je najočiglednija u kontrafaktivnim kondicionalima:

(45) *If I had enough money.*

(45 a) *If I have enough money.*

Dok je u primjeru (45) implikacija da govornik zna da nema dovoljno novca, u primjeru (45 a) to nije slučaj, ovdje govornik odabirom prezenta navodi da ima novac, ali da nije siguran da li ima dovoljno da bi nešto kupio ili obavio.

U želji da pruži što jasnije slike svoje tvrdnje, Tejlorova (ibid.) nudi primjer pitanja sa dva odgovora:

(46) A: *Would you like to come to the theatre tonight?*

B: a) *I am planning to stay at home.*

b) *I was planning to stay at home.*

Prvi odgovor predstavlja jasno odbijanje poziva, dok je drugi dvosmislen i može se protumačiti i kao ljubazno odbijanje poziva, ali i kao prihvatanje istog u zavisnosti od akcenta preterita glagola *to be*.

Tek mali broj autora sa ovih govornih prostora (Kvačanović: 1993; Milosavljević: 2007; Stanojčić i Popović: 1997; Stevanović: 1967; Trbojević: 2004) prepoznaje razliku između brojnih funkcija glagolskih vremena ukazujući na mogućnost da se, na primjer, prezentom ne izražava samo radnja koja se dešava u trenutku govorenja, već i „subjektivan stav, lični odnos prema još nerealizovanim radnjama“, što se nije povezano sa osnovnom, vremenskom, upotrebom ovog oblika (Stevanović: 1967: 6).

Oblici glagolski vremena, ističe autor, a zapaža autorka Trbojević (2004: 124), ne upotrebljavaju se samo za označavanje vremena, već i za izražavanje „ličnog odnosa prema onome što se tim glagolom kazuje“ (ibid.). Autor ovu upotrebu glagolskih vremena naziva i modalnom primjećujući da se o takvoj njihovoj upotrebi odavno zna u nauci o jeziku, ali je ona uglavnom vezivana za posebne oblike, za glagolske načine, moduse. Stevanović primjećuje da se glagolska vremena i u njihovim osnovnim vremenskim funkcijama u nauci o jeziku smatraju svojevrsnim modusima obrazlažući ovu svoju tvrdnju time da „ništa što se konstatuje ne može biti lišeno ličnog stava onoga koji to konstatuje“ (Trbojević: 2004: 125, prema Stevanović: 1967: 7), kao i da modus predstavlja „subjektivni odnos prema onome što se glagolom kazuje“ (ibid.), dodajući da je Stevanović odavno ukazao na činjenicu da modusa ima znatno više nego što su tadašnji govornici srpskohrvatskog jezika imali oblika za njihovo označavanje (ibid.). Za naše istraživanje će od najvećeg značaja biti izučavanje perfekta kao glagolskog vremena i potencijala kao načina u službi ljubaznog obraćanja u našem jeziku.

Naše gramatike navode niz relativnih značenja perfekta od toga da on označava (Trbojević: 2004: 129-130, prema Stanojčić i Popović: 1997: 379 i Stevanović: 1979: 624-531):

- uslovnu radnju, stanje li zbivanje:

(47) *Da je na vrijeme otišao* kod ljekara, sada bi bio zdrav.

- hipotetičnu radnju:

(48) Oblači se i kreći, *nagrabusili smo!*

(49) Ako me smjesta ne poslušáš, *završili smo!*

-radnju koja se izriče kao zapovijest:

(50) *Da se nijesi mrdnuo iz kuće!*

a nalaze se, ističe dalje autorka Trbojević (ibid.), i u:

- koncesivnim rečenicama:

(51) *Radio - ne radio*, svira ti radio.

(narodna izreka)

- konstrukcijama sa radnim glagolskim pridjevom *biti* i infinitivom nekog drugog glagola:

(52) *Bio učiti* na vrijeme.

Perfekat, u našem jeziku, karakteriše mnoštvo modalnih upotreba što ga svakako čini sličnim modalnom preteritu engleskog jezika. Za naše istraživanje poseban značaj ima prefekat u funkciji upućivanja učtivog zahtjeva ili molbe (prema Milosavljević: 2007: 44-73) kao u primjerima:

(53) *Htjela sam* da Vas zamolim za jednu uslugu....

(koleginice jedna drugoj)

(54) *Mislilo sam* da te zamolim da mi pozajmiš automobil.

(sin ocu)

Navedeno nas je podstaklo da glagolsko vrijeme sagledamo iz još jednog ugla - a to je, kao što smo u uvodnom dijelu poglavlja naveli, ugao njegove relativne upotrebe budući da smo analizom prikupljenog korpusa zaključili da imamo kvalitetnu polaznu osnovu da pronađemo zajednički okvir u izražavanju ljubaznosti na engleskom i crnogorskom jeziku kako bi upotpunili njihovu semantičko-pragmatičku analizu, kao i njihovu kontrastivnu obradu.

3.3. O odnosu modalnost-učtivost: različita tumačenja učtivosti u jeziku

Kategoriju modalnosti autori (Jespersen: 1929; Palmer: 1979; Trbojević: 2004) vide kao sponu između lingvistike i logike prevashodno zbog činjenice da je „modalnost pojam kojim operišu ove discipline“ (Trbojević: 2004: 11). Autorka Trbojević naglašava da je Jespersen, već početkom dvadesetog vijeka, u svojoj čuvenoj *Filosofiji gramatike* primijetio da je među gramatičarima bilo pokušaja da sve glagolske načine povežu i „podvedu pod jedan logički dosledan sistem“ (ibid.).

I lingvisti i logičari modalnost su, kaže dalje autorka Trbojević (2004: 12), posmatrali kao jednu samostalnu kategoriju, uz opasku da se teoretičari nikada nijesu mogli u potpunosti usaglasiti o tome da li je modalnost gramatička ili semantička kategorija. Kako se modalnost često shvatala na različite načine, tako se javio problem koji se ni do današnjih dana nije razriješen na pravi način, a to je problem nedostatka adekvatne terminologije kojom bi se ovaj sistem mogao označiti. Termini na koje nailazimo su: način⁹⁶, modus⁹⁷, modalnost⁹⁸, primjećuje autorka (2004: 12), dok Džon Lajons (Lyons: 1977: 327) kaže da je evidentno da postoji etimološka povezanost između termina modalnost, modal i način, te da je „ovo pitanje kompleksno prije svega iz istorijskih razloga, jer su sva tri termina koristili lingvisti i logičari kako oni tradicionalni, tako i oni čija su istraživanja novijeg datuma“⁹⁹.

Palmer u svojoj studiji *Način i modalnost*¹⁰⁰ (Palmer: 1986) tvrdi da je kategorija načina u velikom broju jezika obilježena flektivnim nastavkom, kao i to da se za engleski jezik suštinski mogu ustanoviti dva načina na koje se gramatike odnose prema modalnosti. On svoje stanovište potkrepljuje tvrdnjom da, kako ističu autorka Kvačanović (1993: 16) kao i Ivana Trbojević (2004: 12), se kod nekih indoevropskih jezika subjunktiv nalazi u polju diskursa, dok ga u engleskom jeziku čak zapravo i nema, te da njegovu funkciju preuzima sistem modalnih glagola. Palmer, sa druge strane, dodaje da je savršeno moguće izraziti modalno značenje bez upotrebe modalnog glagola kada će se umjesto njega upotrebiti takozvani „leksički glagoli“. Shodno ovome, jedan od ciljeva našeg rada svakako je da utvrdimo u kojoj mjeri sistem modalnih glagola igra važnu ulogu u iskazivanju učtivosti u okviru dva divergentna jezička sistema.

Semantičari (Palmer: 1986; Lajons: 1977; Kvačanović: 1993; Trbojević: 2004) imaju nešto specifičniji stav prema modalnosti jer je posmatraju znatno šire nego što to čine njihove kolege. Njihovo shvatanje modalnosti sadrži principe filosofije, gramatike, pragmatike i logike, a cilj im je da utvrde načine razumijevanja i interpretacije iskaza između učesnika u procesu komunikacije. Međutim, semantičku funkciju modalnosti veoma je teško odrediti, „mnogo teže nego kada su u pitanju glagolske kategorije kao što

⁹⁶ Na engleskom jeziku: mood;

⁹⁷ Na engleskom jeziku: mode;

⁹⁸ Na engleskom jeziku: modality;

⁹⁹ Lyons: 1977:327: “This question is thought to be complex primarily for historical reasons, as all the three terms used by linguists and logicians - those traditional, and those whose have recently carried out the linguistic studies.”

¹⁰⁰ Na engleskom jeziku: *Mood and Modality*;

su vrijeme, broj ili rod“ (Palmer: 1986: 3), te se zato autori bave pitanjem „širine i dometa gramatičkih i logičkih analiza modalnosti, a ne korektnostima istih“ (Trbojević: 2004:13).

S razlogom se može očekivati da će pripadnici različitih škola modalnost tumačiti na različite načine, a među kojima su za nas najznačajnija dva polazišta:

Jedno tumačenje modalnosti, koje je od velike važnosti upravo za određivanje veze između modalnosti i učtivog izražavanja, vezano je za problem govornih činova i ilokuciju kojim se upješno bavio Džon Lajons. Autor, prema zapažanjima autorke Trbojević (2004: 13) ukazuje na evidentnu etimološku povezanost između termina „modality, mood and modal“, kao i na različite interpretacije navedenih termina od strane lingvista i logičara. Autor dodaje da (1977: 327) „dok je lingvistička semantika još uvijek pod jakim uticajem logičke semantike, termin način se sada često koristi u lingvistici u onom značenju u kojem ga upotrebljavaju logičari“¹⁰¹. Osnovnim ilokucionim činovima smatra se iznošenje tvrdnji, naređenja, mišljenja i tome slično, pri čemu se asertiv, po njegovom mišljenju, odnosi na apsolutnu epistemičku obavezu¹⁰², a veoma mali broj svakodnevnih izjava ima neutralni karakter. Za njega subjektivna epistemička modalnost¹⁰³ predstavlja lokucionu kvalifikacija epistemičke obaveze (1977: 327), pri čemu razlikuje interogativ od drugih ilokucionih činova i povodom ovoga kaže: „postavljanje pitanja i izjavljivanje dva su posve različita načina kazivanja“¹⁰⁴ jer, za razliku od pitanja i zahtjeva, kategorične tvrdnje i naredbe ne ostavljaju slušaocu izbor da iste prihvati ili odbaci, mada sušalac, zapravo, može poreći ili potvrditi ono što kaže govornik.

Drugo stanovište vezano je za kognitivnu psihologiju i lingvistiku i shvatanje da se u osnovi našeg izražavanja nalazi „jedan čvrsto strukturirani sistem metafora“ gdje Trbojević (2004: 14), pak, ističe ideju Elinor Svitser (Sweetser, Eleonor) koja naglašava da mi metaforički prenosimo značenje sile, zabrane, prepreke, obaveze i tome slično u svoj psihološki domen. Autorka, primjećuje Trbojevićeva (2004: 15), iznosi zanimljivo mišljenje da djeca prvo usvajaju deontička, pa tek onda epistemička značenja. To znači da je primarna funkcija iskaza koje koriste izražavanje želje, dok je iznošenje mišljenja o nečemu od sekundarno.

¹⁰¹ Lyons: 1977: 327: „... the linguistic semantics is still strongly influenced by the logical semantics, the term method is now widely used in the sense as it used by the logicians.”

¹⁰² Na engleskom: commitment;

¹⁰³ O subjektivnoj i objektivnoj epistemičkoj modalnosti piše Trbojević (2004: 39) – prim.aut.

¹⁰⁴ Ibid: „... asking questions is completely different from declaring.”

Trbojević (2004: 19) ukazuje na činjenicu da modalnost nije monolitan pojam ukazujući najprije na četvorodijelnu podjelu iste prema G.H. fon Rihtu (G.H. von Wright), a potom na onu koju je ustanovio Palmer (Palmer: 1979: 2-3):

- aletička
- epistemička
- deontička
- egzistencijalna

došavši do konačne, dvodjelne podjele na aletičku sa epistemičkom s jedne i deontičkom modalnosti sa druge strane. U svakom slučaju, za naše istraživanje je od značaja modalnost epistemičkog tipa u okviru kojeg ćemo pokazati kojim se modalnim glagolima služe govornici engleskog, a šta je izbor govornika crnogorskog jezika prilikom učtivog obraćanja sagovorniku¹⁰⁵.

3.3.1. Govorni čin *molbe* i modalni glagoli u engleskom i crnogorskom jeziku

U poglavlju u kojem smo se bavili govornim činom molbe i načinima na koje se ona izražava kako u engleskom, tako i u crnogorskom jeziku¹⁰⁶ naveli smo da molba, prema klasifikaciji koju je ponudio Džon Serl, pripada onoj vrsti govornog čina u okviru kojeg se adresat podstiče na izvršenje neke buduće radnje kao i da se govorni čin molbe ubraja u direktive u koje spadaju i naređenja, zahtjevi, pozivi, preporuke i savjeti.

U okviru formi orijentisanih prema govornom licu koje se nazivaju performativnim iskazima iza kojeg stoji određena namjera govornog lica utvrdili smo da se na engleskom govornom području uporebljavaju slijedeći modalni glagoli:

-Modalni glagol CAN kojim se prema definiciji iskazuje kako stepen vjerovatnoće, tako i mogućnost govornog lica ili adresata da izvrši određenu radnju (primjer (55)). Modalni glagol COULD se prema pravilu vezuje za prethodni uz opasku da se njim može iskazati isto što i glagolom CAN ali u nešto tentativnijem tonu, ili sa referencom u prošlosti:

(55) *Can you help me with these bags, honey?*

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

¹⁰⁵ Pogledati poglavlje br. 5 sekciju 5.4.

¹⁰⁶ Sekcija 2.6.1.- prim. aut.

(56) *Can I*, possibly, ask you for a favour?

(ibid.)

(57) *Could you*, maybe, finish this letter for me, I'm running a bit late...

(ibid.)

(58) Honey, *could you, please*, leave me the keys, cause kids have to be taken to the doctor this afternoon?

(iz rijalitija *Džon, Kejt i osmoro djece*)

Primjećujemo da se i u primjerima iskazivanja učtivosti putem korištenja modalnih glagola razlikuju forme orijentisane prema govornom licu, kao i one orijentisane prema adresatu od kojih su prve znatno učtivije budući da govornik „podređuje“ sebe sagovorniku i postiže efekat indirektnosti i, samim tim, viši stepen učtivosti¹⁰⁷ kao u primjerima (57) i (58). Takođe se uočava da su glagoli nerijetko praćeni okamenjenim *please, maybe, perhaps* ili *possibly*, u cilju umanjivanja napona ilokucije iskaza i pojačanja efekta učtivosti u odnosu na adresata.

Glagol MAY smatra se reprezentativnim predstavnikom iz grupe epistemičkih modala jer, prema definicijama gramatičara Radena Guntera i Renea Dirvena (Gunter and Dirven: 2007: 241) iskazuje epistemičku mogućnost, odnosno vjerovatnoću, dok se glagol MIGHT pojavljuje kao „njegov distalni par“ (Trbojević: 2004: 79) kojim se stepen vjerovatnoće da će se izvršiti određena glagolska radnja umanjuje¹⁰⁸:

(59) Excuse me, *may* I ask you something?

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

(60) *You might* start cleaning the restaurant now honey....

(ibid.)

Glagol MIGHT se, u najvećem broju slučajeva, uočava u primjerima orijentisanim prema sagovorniku kao molba ili, češće, veoma učtiv zahtjev kojim se maksimalno distanciramo od adresata, kao što pokazuje primjer (60).

¹⁰⁷ Prema Milosavljević: 2007: 76, pogledati podpoglavlje 2.5.1. - prim.aut.

¹⁰⁸ Sa druge strane, isti glagoli se upotrebljavaju u iskazivanju učtivih molbi ili prijedloga, a za izvršenje određene glagolske radnje a sintaksički gledano kombinuju se sa infinitivom glagola - prim.aut.

Modalni glagol WOULD takođe je jedan od prvih za kojim poseže govornik engleskog jezika prilikom upućivanja učtve molbe adresatu. I ovaj se glagol, kao i glagol MIGHT nalazi u primjerima orijentisanim prema sagovorniku čime je efekat učtivosti ipak za nijansu umanjen nego u slučajevima kada se govornik orijentacijom prema „ja“ dodatno „povlači“ u odnosu na adresata i radnju koja bi isti trebalo da se izvrši:

(61) *Would you be so kind to finish this report for me?*

(iz tv-serije *Eli Mekbil*)

(62) *Would you like to go to that Chinese restaurant with me tonight?*

(ibid.)

(63) Honey, *would you mind* closing that window? I am freezing here!

(iz rijalitija *Dzon, Kejt i osmoro djece*)

Obradjujući korpus i selektujući najprezentativnije primjere primijetili smo da se modal WOULD najčešće srijeće u sklopu fraza tipa *would you be so kind, would you like, would you mind* i njima sličnim kojima se dodatno omekšava ilokucija. Sa druge strane modal WILL smo nalazili u primjerima u kojima su molbe ujedno i naređenje podređenom adresatu, te se može zaključiti da je WOULD nešto više distancirana a time i varijanta kojom se većoj mjeri iskazuje kako ljubaznost, tako i poštovanje prema licu kojem se upućuje molba:

(64) *Will you sit down Bree?*

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

Modalni glagoli WOULD, COULD i MIGHT često su praćeni prefektivnim konstrukcijama *have+prošli particip* u cilju umanjivanja kritike koja dobija formu sugestije, a samim tim i molbe:

(65) My minor criticism is that *I would have liked* the authors to develop their discussion (...) in relation to English as an international language....

(iz časopisa *Applied Linguistics* br. 18, str 395)

Kada je riječ o crnogorskom jeziku, kao i kada je riječ o formama učtivosti u jezicima u regionu (up. Trbojević: 2004), može se govoriti o sljedećim centralnim epistemičkim modalnim glagolima: MOĆI, TREBATI, HTJETI, MORATI, SMJETI i UMJETI, od kojih bismo izdvojili prva četiri kao primarna kada je u pitanju iskazivanje učtive molbe.

Ivana Trbojević (ibid, 159) glagol MOĆI naziva „centralnim epistemičkim modalnim glagolom, jer sadrži logičke pojmove mogućnosti, (ali i dozvole), kao drugi član dihotomije nužnost/ mogućnost (ali i obaveza/ dozvola)“:

(66) *Možete li* popuniti upitnik?

(referent zaposlenom)

Za nijansu su učtivije konstrukcije sa potencijalom:

(67) Da li *biste mogli* da popunite upitnik?

(šalterski radnik klijentu)

kao i one orijentisane prema „mi“:

(68) *Mogli bismo* večeras do bioskopa....

(razgovor među prijateljicama)

i konstrukcije bezličnog tipa u vidu tetativnog prijedloga za izvršenje određene radnje:

(69) *Ovdje bi se moglo* okrećiti.

(šef zaposlenom)

Ipak, kao što je to slučaj i sa engleskim jezikom, najtentativnije su kondicionalne konstrukcije, tipa *ako biste mogli*, *kad biste mogli*, koje uočava i autorka Milosavljević (2007: 54-60), kojima bi engleski ekvivalenti bili *if you could*, *if you wouldn't mind* i njima slične formule:

(70) Oh, dear, *if only you could* go there with me, it's so embarrassing...

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

(71) John, take the little ones to the toilet, *if you don't mind*... I 'm a bit stuck here with these pancakes...

(iz rijalitija *Džon, Kejt i osmoro djece*)

(72) Poštovani,
bili bismo vam zahvalni *ako biste izmirili* svoje obaveze do kraja mjeseca.
U protivnom, bićemo prinuđeni da vam suspendujemo odlazne pozive.
Vaš Telenor.

(obavještenje korisnicima)

(73) Dragana,
kad bi samo mogla da mi iskopiraš materijal za sjutra....

(razgovor među kolegama)

Glagol TREBATI tretira se kao glagol koji nosi značenje slabije deontičke modalnosti, sa značenjem i moralne obaveze i sile ili prinude da dođe do izvršenja određene glagolske radnje od strane nekog autoriteta (Trbojević: 2004: 159), kao što pokazuje prethodni primjer. Budući da je glagol TREBATI bezličan, prezentska forma istog ne spada u reprezentativne primjere iskazivanja učtivosti u našem jeziku, tako da će se govornik crnogorskog jezika mnogo češće odlučiti za upotrebu potencijala ili će se, pak, cijeli zahtjev „izmjestiti“ u prošlost:

(74) *Treba* da završite ovaj izvještaj danas do pet.

(šef sekretarici)

(75) *Trebalo bi* da mi javiš rezultate što prije.

(razgovor među kolegama)

(76) *Trebalo je* da razmisliš prije nego što pristaneš na tako nešto...

(majka kćerki)

Modalni glagol HTJETI, takođe u veoma čestoj upotrebi po pitanju iskazivanje učtive molbe u crnogorskom jeziku odnosi se na volju adresata da izvrši ili doprinese izvršenju određene glagolske radnje. Kao i glagol TREBATI, i ovaj se glagol najčešće nalazi u formi preterita ili potencijala:

(77) Ej, *htjela sam* da te zamolim za uslugu....

(iz filma *Opet pakujemo majmune* -razgovor među komšinicama)

(78) Draga Milena,
htjela bih da Vas zamolim da ispit iz Savremnog I ipak ne bude 26. kako je prvobitno predviđeno, zbog obaveza kojem imam sa studentima četvrte godine.
Marina.

(i-mejl prepiska među kolegama)

(79) *Htjela bih* da Vas pitam nešto... Izvinite ako sam Vas u nečemu prekinula...

(studentkinja profesoru)

Molba se, kao što se može uočiti iz primjera, može uobličiti u tentativnu sugestiju, što je za naše istraživanje od posebnog značaja, te smo, sa tim u vezi, već ukazali na mogućnost pojave kondicionalnih konstrukcija, koje se mogu upotrebiti u cilju davanja sugestije adresatu:

(80) Bilo bi odlično *ako bi mogli* da se vidimo ove sedmice

(prepiska među kolegama)

(81) *Kad bi htjeli* da probate ovu haljinu.... Mislim da je stvorena za Vas!

(trgovac mušteriji)

Modalni glagol SHOULD takođe se može naći u primjerima ovog tipa, iako ga autori (Trbojević: 2004: 84, prema Palmer: 1979: 49) nazivaju modalom sa nejasnim epistemičkim statusom. Naime, navedeni glagol prema definicijama koje nude gramatičari nosi tri osnovna značenja, a to su obaveza, očekivanje i savjet, i sa tri se mogu podvesti pod govorni čin molbe - i to njegovu tentativnu varijantu:

(82) You *shouldn't always* be so strict to her...

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

(83) Honey, you *should have stopped* smoking before you decided to get pregnant!

(ibid.)

Modalni glagol MORATI važi za glagol koji nosi „jaki epistemički sud“ (Trbojević: 2004: 156) u kojem govornik iskazuje najviši mogući stepen uvjerenja u odnosu na istinitost iskaza. Isti glagol se u našem jeziku veoma često nalazi u konstrukcijama imperativnog tipa, kao i u onim veznim za učtivu molbu. Crnogorski jezik obiluje primjerima kako iz pisanog, tako i govorenog jezika koji potkrijepljuju navedeno. U vezi sa tim treba ukazati na činjenicu da se ovaj modalni glagol veoma često nalazi kako u formi prezenta, tako i u potencijalu, koji se veoma često može naći u upotrebi komunikacije pisanog tipa, te u futuru I ili perfektu. Obratimo pažnju na primjere:

(84) Ćao, *moram* nešto da te zamolim....

(razgovor između koleginica)

(84 a) Ćao, *morala bih* nešto da te zamolim...

(84 b) Ćao, *moraću* nešto da te zamolim...

(84 c) Čao, *morala sam* nešto da te zamolim...

kojima se kroz različite oblike ovog modalnog glagola na različite načine uvodi molba, a tentativnost iste najjača je kod preteritnog oblika, kao i kod onog iskazanog potencijalom (up. Milosavljević: 2007). Ako uporedimo primjer:

(85) *Moraćeš* mi predati izvještaj do dva.

sa

(85 a) *Moram/Moraću/Morala bih* da te zamolim da predaš izvještaj do dva.

(85 b) *Moraćemo* da predamo izvještaj do dva.

postaje jasno da ovaj modalni glagol nosi dozu tentativnosti isključivo u primjerima orijentisanim prema govorniku, kao i onim orijentisanim prema „mi“, dok u istim orijentisanim prema adresatu imaju imperativnu težinu.

Modalni glagol SMJETI „ima dominantna deontička značenja traženja i davanja dozvole“ (Trbojević: 2004: 163; Milosavljević: 2007: 51), koja su nama zanimljiva iz razloga što smo naišli na primjere u okviru kojih govorno lice upućuje pitanje adresatu da li *on/ona* smije nešto da zamoli ili traži od istog:

(86) *Smijem li* da Vas zamolim za uslugu?

(klijent bankarskom službeniku)

(86 a) *Da li bih smjela* da Vas zamolim za uslugu?

Takođe se uočava da su forme kojima se upućuje ovaj vid molbe isključivo ovog tipa, dakle, sa modalnim glagolom u prezenutu ili potencijalu, kao i da su isključivo orijentisane prema govornom licu jer bi, u protivnom imale prizvuk iskušavanja adresata da izvrši određenu radnju, a samim tim i iskazivanje prijetnje.

3.3.2. Govorni čin *izvinjenja* i modalni glagoli u engleskom i crnogorskom jeziku

Dok su govorni činovi kao što je udjeljivanje komplimenata i čestitanje obilježja pozitivne učtivosti, putem izvinjenja se iskazuje poštovanje u odnosu na adresata više nego

što se iskazuje prijateljstvo u odnosu na istog. Goffman (Goffman: 1981: 32), čak, govorne činove ovog tipa, naziva „činovima spašavanja obraza“¹⁰⁹ kao i „lijekom za uspješnu komunikaciju“¹¹⁰ a samim tim i dijalog u okviru kojeg se iskazuje izvinjenje kao „oruđe koje služi da se proces komunikacije učini boljim“¹¹¹.

Pozitivna osjećanja prema sagovorniku u okviru govorne situacije iskazuju se raznolikije kod govornika crnogorskog jezika nego kod onih kojima je engleski maternji.

Već smo naveli da putem govornog čina izvinjenja govornik izražava sagovorniku žaljenje što je narušio ravnotežu u procesu komunikacije i eventualno, povrijedio sagovornika, te iskazuje želju da ispravi ponašanje kojim je povrijedio adresata za što se u crnogorskom jeziku koriste modalni glagoli HTJETI, MORATI, MOĆI, kao i glagol TREBATI, dok se za engleski jezik ne može reći da posjeduje vokabularsku šarolikost u tom smislu.

U okviru pisane komunikacije, uočili smo da se kako kod crnogorskih, tako i kod govornika engleskog jezika javljaju one forme izvinjenja koje su orijentisane prema govorniku uz opasku da se u engleskom jeziku, u komunikaciji pisanog tipa uglavnom nailazi na modalni glagol WOULD, u kombinaciji sa strukturama tipa *like to apologise*, *like to say that we are/ I am sorry for...* kao i u pratnji uslovnih formi tipa *would be happy*, *grateful if you could accept our apology, if we could overcome this situation* i njima slične:

(87) There are no trains Eastbound on the Central Line until further notice, London Underground *would like to apologize* for any inconvenience.

(obavještenje građanima, *Guardian*)

(88) She has used my family's name to make such a horrible attack on the Royal Family and *I would like to apologize* for that.

(Izvor: *The Daily Mirror*)

(89) Unfortunately we did not make this clear and *we would like to apologize for any embarrassment caused*.

(ibid.)

(90) ...If not, *I would like to apologize* for the oversight and thank you on behalf of our company.

(i-mejl prepiska)

¹⁰⁹ Na engleskom: face-supportive acts;

¹¹⁰ Na engleskom: remedy;

¹¹¹ Na engleskom: a remedial interchange.

(91) Dear Sir,
we would be very grateful *if you would accept* our apology for any inconvenience...

(ibid.)

Modalni glagol COULD pronašli smo u primjerima komunikacije usmenog tipa, a isti je neizostavno praćen kondicionalnom konstrukcijom tipa *if you could forgive me, if you could forget what happened* i sličnim:

(92) Well I wonder *if you could forgive me* address the question if you can, what was the criterion or what was the basis on which a decision is made, whether they have a second additional brochure or, or not?

(preuzeto iz BN korpusa - saslušanje na sudu održano u novembru 1993.)

(93) Bree, I was hoping that *you could forgive* me for what happened between us yesterday... I really don't know what I was thinking in that car...

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

(94) Oh, honey, *if only you could forget* everything that I said about your family... I 'm so embarrassed now!

(ibid.)

Neophodno je ukazati na činjenicu da je crnogorski jezik, ipak, za nijansu bogatiji od engleskog po pitanju iskazivanja izvinjenja sagovorniku samim tim što naš govornik koristi ona osnovna četiri modalna glagola u cilju vraćanja poremećene ravnoteže u procesu komunikacije.

Modalni glagol MORATI, iako je definisan, kako smo već spomenuli, kao glagol kojim se iskazuje najjači epistemički sud o istinitosti propozicije (prema Trbojević: 2004: 159-161), u okviru govornog čina izvinjenja javlja se kako u prezentu, tako i u formi potencijala. Neophodno je naznačiti da nijesmo pronašli reprezentativne primjere iz govornog, niti iz pisanog jezika u kojima se spomenuti glagol javlja u preteritu:

(95) Hej, *moram* da ti se izvinim za onu kafu od juče...

(iz filma *Opet pakujemo majmune*)

(96)Zbog nastalih smetnji u prijemu *morali bismo* da vam uputimo izvinjenje uz molbu za razumijevanje...

(iz dnevnika TVCG)

a navedeni modalni glagol može se, čak, naći i u formi prezenta, odnosno imperativa, ali isključivo u okviru usmene neformalne komunikacije:

- (97) Sunce, *moraš* mi oprostiti za ono od juče, znaš kako mi tvoja majka ide na živce...
(iz filma *Opet pakujemo majmune*)

Modalni glagol HTJETI našli smo u primjerima kako usmene, tako i komunikacije pisanog formalnog i neformalnog tipa i to u formi potencijala:

- (98) *Htjela bih* da se izvinim za nesporazum od juče...Veoma mi je neprijatno zbog greške u izvještaju.

(i-mejl prepiska)

ili perfekta:

- (99) *Htio sam* da te zamolim da zaboravimo razgovor od juče..Prenaglio sam.

(SMS poruka)

dok se glagol TREBATI može naći u formi prezenta i njemu svojstvenom bezličnom obliku:

- (100) Biljo,
Treba da ti se izvinim zbog neprijatnosti koju sam izazvala kašnjenjem na sastanak.
Uvjeravam te da se to neće ponoviti.
Milena.

(internet prepiska među kolegama)

3.3.3. Govorni čin *zahvaljivanja* i modalni glagoli u engleskom i crnogorskom jeziku

Govornim činom *zahvaljivanja* govornik izražava zahvalnost adresatu i priznaje mu da je zaslužan za određenu situaciju. Ovaj govorni čin pomaže uspostavljanju dobrih komunikativnih odnosa na relaciji govornik-adresat. U poglavlju u kom smo obrađivali govorne čino ve sa opštijeg stanovišta naveli smo uslove pod kojim dolazi do nastajanja govornog čina zahvaljivanja¹¹², a to su situacije za koji je zaslužna osoba kojoj se upućuje zahvalnost kada je govorno lice svjesno da je za određenu situaciju zaslužna osoba kojoj se

¹¹² Pogledati podpoglavlje 2.5.3.-prim.aut.

zahvaljuje i kada isti osjeća neku vrstu zadovoljstva zbog onoga što je adresat činio, te želi da mu se oduži.

U engleskom jeziku frekventni su izrazi tipa: *thank you very much*, koji se kombinuju sa modalnim glagolom WOULD, koji se opet nalazi u kombinaciji sa *like* (primjeri 101 i 102) i lepezom izraza tipa *to say thank you for/ to say how we appreciate your...*, kao i one neformalne, tipa *much obliged, thanks a million* koji se koriste samostalno, bez modalnih glagola baš kao semantički performativ *hvala* u crnogorskom jeziku:

(101) *I would like to thank you and your Team very much for all the effort and resources you have put into providing a home care service for our patients.*

(iz tv-serije *Uvod u anatomiju*)

(102) *Shone would like to thank those who have replied, and would be very pleased to hear from anybody else interested in taking part.*

(iz tv-serije *Eli Mekbil*)

Dok se u pojedinim slučajevima nailazi na modalni glagol CAN koji se kombinuje sa *only* u cilju umanjavanja tentativnosti iskaza i stavljanja govornog lica u podređeni položaj u odnosu na adresata:

(103) *I only can say how deeply I appreciate your help on this matter. Thank you so much Ally!*

(iz tv-serije *Eli Mekbil*)

Zahvalnost se, na crnogorskom govornom području izražava putem ilokutivnih formi tipa: *zahvaljujem se, dugujem zahvalnost, mnogo/ puno/ neobično sam Vam zahvalna*, kao i jednostavnim semantičkim performativom *hvala*, koji se kombinuju sa modalnim glagolima HTJETI/ ŽELJETI u formi *da se zahvalim* (prema Milosavljević: 2007: 108-113), a nalaze se u formi potencijala i preterita (primjeri 104 i 105), dok se prezent može naći u rijetkim situacijama govornog jezika (primjer 106), MORATI, koji nalazimo u prezentu koji se nalazi kao u govorenom, tako i pisanom jeziku (primjer 107). Potencijal, koji se u najvećem broju slučajeva nalazi u komunikaciji pisanog tipa (primjer 108) i futur I (primjer 109), koji nalazimo samo u govornom jeziku, kao i modalni glagol TREBATI, u formi perfekta, uočavaju se u govornom jeziku (primjer 110), veoma često praćeni leksemom *samo* (ibid.), koja dodatno doprinosi ublažavanju iskaza, dok se isti glagol u

potencijalu na koji se nalazi kako u pisanom, tako i govornom jeziku (primjeri 111 i 112) ne nalazi u značenju učtivog zahvaljivanja, već ga prati neizbježno *ali* praćeno sintagmom kojom se adresatu ne upućuje zahvalnost, već mu se ukazuje na neki postupak kojim je narušen odnos između njega i adresata:

(104) Samo da dodam da *bih* ovom prilikom *htio da se zahvalim* svim ljudima dobre volje, koji su pomogli da Marijana dobije novo srce.

(iz intervju sa Sergejom Četkovićem)

(105) Izvinite ako smetam... *Htjela sam* da vam se zahvalim još jednom na svemu...

(razgovor među kolegama)

(106) *Hoću* samo da ti kažem *hvala...* ništa drugo.

(iz filma *Opet pakujemo majmune*)

(107) ...*Moramo* ipak da priznamo da Ste dali ogroman doprinos našoj akciji i *da* Vam se od srca *zahvalimo...*

(spikerka gostu u emisiji *Tvin mix*)

(108) Poštovani,

morali bismo da vam se zahvalimo na učinjenom ustupku. Nadamo se daljoj jednako uspješnoj saradnji.

Vaš Telekom.

(iz internet prepiske)

(109) *Moraću* još jednom da ti se zahvalim na prevodu, spasila si me!

(koleginice, jedna drugoj)

(110) Izvinite, znate, putujemo danas, spakovala sam već sve...*Trebalo je samo* da Vam se zahvalim na svemu...

(iz filma *Opet pakujemo majmune*)

(111) Nataša,

trebalo bi da Vam se zahvalim na brzom prevodu, ali isti nije bio odgovarajućeg kvaliteta... *Moraću* Vas zamoliti da sljedeći put budete pažljiviji.

(klijent, prevodiocu nezadovoljan uslugom, i-mejl prepiska)

(112) ...Da, da i *trebalo bi* još da ti se zahvalim za ovo, a?....

(iz filma *Pogled s' Ajfelovog tornja*)

3.3.4. Govorni čin *čestitanja* i modalni glagoli u engleskom i crnogorskom jeziku

Govornim činom *čestitanja*, kao što smo već naveli u poglavlju u kojem smo se bavili njegovom opštom analizom, govornik iskazuje zadovoljstvo zbog neke sagovorniku veoma važne situacije ili događaja, koji, opet, može, ali i ne mora da bude direktno povezan sa sagovornikom i nekom njegovom zaslugom, već se u velikom broju slučajeva tiče praznika koji igraju važnu ulogu, kako u kulturnom kodu govornika engleskog jezika, tako i crnogorskog. Međutim, kako na engleskom, tako i našem govornom području nailazimo na čestitke koje se odnose i na jedno i na drugo, odnosno kojima se uz čestitku sagovorniku upućuje želja lične prirode, te se pojedini modalni glagoli mogu naći i u čestitkama ovog tipa.

Govorni čin *čestitanja*, kako smo već ukazali, može se podijeliti na dvije osnovne grupe: na one orijentisane prema govorniku i čestitke orijentisane prema sagovorniku, a javljaju se kako u pisanoj, tako i usmenoj formi, bilo da su formalnog ili neformalnog tipa.

U pisanom jeziku formalnog stila na engleskom govornom području javljaju se forme orijentisane prema govorniku koji iskazuje svoje zadovoljstvo uspjehom adresata uz prisustvo modalnih glagola MAY i WOULD kojeg nalazimo uglavnom u kombinaciji sa glagolima *offer* i *like* :

(113) *May I offer my sincere congratulations on your Award and say that I honestly believe that you deserve it.*

(iz emisije *Znači misliš da znaš da plešeš*¹¹³)

(114) *I would like to congratulate Michael Calvin on his excellent article ‘Olympians in all but name’.*

(iz tok šoua *Opre Vinfri*, februara 2008.)

(115) Oh, Bree, um, *I would just like* to tell you how happy I am because of you two...Congratulations on your baby boy!

(iz televizijske serije *Očajne domaćice*)

Crnogorski jezik se, ni kod ovog govornog čina, ne odlikuje širokom lepezom modalnih glagola uz čiju pomoć će se iskazati zadovoljstvo zbog adresatovog uspjeha, tako da se osim prezenta glagola *čestitati*, kao i zapovjednog načina glagola *primiti*, kako u govornom tako i u pisanom jeziku formalnog i neformalnog tipa nailazi na glagol HTJETI,

¹¹³ Na engleskom jeziku: *So You Think You Can Dance*.

odnosno ŽELJETI bilo u formi perfekta ili potencijala, kao i glagol MOLITI u vidu molbe upućene sagovorniku (up. Milosavljević: 2007):

(116) *Htjeli bismo* od srca da Vam čestitamo na postignutom uspjehu.

(iz tv dnevnika TVCG)

(117) *Ćao, htjela sam samo* da ti čestitam novu poziciju u firmi... Javi se kad budeš mogla.

(SMS prepiska)

(118) Svim mladim nadama *željeli bismo da čestitamo* na učešću!

(festival *Sunčane skale* 2011)

(119) *Molim Vas da primite moje iskrene čestitke* povodom stečenog akademskog zvanja.

(internet prepiska)

3.3.5. Govorni čin *saučešća* i modalni glagoli u engleskom i crnogorskom jeziku

Govornim činom *saučešća* iskazuje se žaljenje zbog gubitka bliske osobe i daje se do znanja da dijelimo bol sa osobom kojoj se obraćamo.

Kao što je slučaj i sa ostalim govornim činovima, i ovaj se može podijeliti na dvije osnovne grupe: na onu koja je orijentisana prema sagovorniku, kao i onu koja je orijentisana prema licu koje govori. Dok se u engleskom jeziku može sresti modalni glagol WOULD u kombinaciji sa *like*, u prvu grupu u crnogorskom jeziku, kada se govori o modalnim glagolima kojima se pomaže iskazivanje istog, spadaju izrazi tipa: *Htio/ la/ želio/ željela/ bih da ti/ Vam/ vam uputim izraze saučešća* i sl.

Na engleskom govornom području nailazimo na izraze *to express deepest/ heartfelt/ sympathy/ compassion/ condolences, to be/ feel (terribly) sorry for somebody's loss* dok se od modalnih glagola nailazi na već spomenuti glagol WOULD u kombinaciji sa *like*, a u pojedinim slučajevima i na glagol WISH kao u primjerima:

(120) *I wish to express the shock of the our Government in the face of this horrible accident and convey its condolences to all British people.*

(CNN vijesti)

(121) *On behalf of the members of our company, I would like to express our sincere condolences.*

(telegram *saučešća* - služba Kontrole letenja)

dok se nerijetko može naići i na modalni glagol MAY, kao u primjeru:

(122) *May I take the opportunity to offer my condolences...*

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

(123) Povodom tragedija koja je zadesila našu vojsku, porodicama nastradalih *bismo željeli da uputimo izraze najiskrenijeg saučešća*.

(ministar Odbrane Crne Gore povodom nesreće pada helikoptera jula 2011)

(124) Dragi moji, *htjela bih samo da vam kažem koliko mi je žao zbog bakine smrti..Ljubim vas sve!*

(internet prepiska)

Na osnovu analize korpusa zaključili smo da je kako na našem, tako i na engleskom govornom području izražavanje saučešća uglavnom formalne strukture, što je proizilazi iz činjenice da se ovaj govorni čin obavlja na sličan način između distanciranih i nedistanciranih osoba. Na engleskom govornom području donekle je, ipak, vidljivija razlika u upućivanju saučešća u formalnom i neformalnom kontekstu gdje se sagovorniku jasnije iskazuje bliskost, odnosno distanciranost kada su situacije ovog tipa u pitanju, tako da se na engleskom govornom području najčešće nailazi na forme *to be/feel/terribly sorry for loss* kod usmene komunikacije neformalnog tipa, dok ćemo kod govornika crnogorskog jezika češće čuti formalne izjave saučešća tipa *primi moje saučešće* ili pak, *učestvujem u žalosti*, nego *žao mi je/ jako/ mnogo mi je žao* i sl. Modalni glagoli na koje se može naići su glagoli WOULD I MAY na engleskom jeziku, odnosno HTJETI/ZELJETI u crnogorskom, tako da se ne može zaključiti da postoji niti raznovrsnost niti se nailazi na forme neuobičajene za ostale govorne činove i upotrebu modalnih glagola uz njih.

4. JEZIK I ROD

Jedan od ciljeva našeg rada jeste da analiziramo jezičke forme svakodnevne komunikacije kod pripadnika oba pola, pod pretpostavkom da ćemo pokazati da muškarac i žena jezik koriste na različite načine. Budući da pitanje odnosa između jezika i roda spada u jedno od aktuelnijih u savremenim jezičkim istraživanjima, smatramo da će hipoteza da su žene sklonije upotrebi izraza učtivosti kako u engleskom, tako i u crnogorskom jeziku, te upotrebi tentativnijih formi u procesu konverzacije, kao i njeno dokazivanje biti veoma interesantni čitaocima ovog rada.

U lingvističkoj literaturi nailazimo na različite poglede na to zašto žene koriste tentativnije izraze kako bi iskazale neko svoje mišljenje ili uvjerenje o nečemu. Prema Robin Lejkof (Robin Lakoff: 1975: 42-43) razlozi su kako istorijske, tako i sociološke prirode. Autorka kaže da, ukoliko je istina da naše viđenje svijeta određuje naše jezičko ponašanje, onda se tvrdnja Noama Čomskog da jezik nije prosta skupina riječi, već prozor u čovjekovu svijest, može prihvatiti kao tačna ističući da žene trpe jezičku dominaciju na dva načina: na način što su naučene da jezik koriste na samo jedan, *ženski* način i na način na koji ih njihov jezik tretira (ibid, 39), pri čemu isti pojam može imati jedno značenje za ženu a drugo za muškaraca zahvaljujući različitim ulogama koje pripadnici suprotnih polova imaju u društvu (ibid.). Robin Lejkof smatra da žena u ulozi sagovornika koristi izraze učtivosti onda kada se plaši da će možda istog uvrijediti, kao i u situacijama u kojima želi da se *izvini* što uopšte nešto tvrdi i ima sopstveno mišljenje o nečemu, ističući kontroverzni primjer jezičkog ponašanja djevojčica u SAD-u koje, do polaska u školu, uče *ženski jezik* od majki, ali im se tokom školovanja počinje zamijerati što taj jezik nema onu potrebnu, „mušku“, jačinu, kako bi uz njegovu pomoć bile uspješnije u debatama, dok se privatno od njih očekuje kako da se ponašaju, tako i da govore kao dame. Sve ovo ima, prema autorki, a kako ističe autorka Plejer Pelbi (Player Pellby: 2013: 3), za posljedicu da žena, konačno, niti jedan jezik ne osjeća svojim, te da se kod nje stvara osjećaj nesigurnosti i odbačenosti od društva kojem pripada:

„Pokazaće se da je generalan efekat koji žene korišćenjem „ženskog jezika“ ostavljaju na sagovornika sljedeći: potiskuju svoj identitet, jer ne koriste jezička sredstva kojima bi sebe snažno izrazile sa jedne strane, dok, sa druge, koriste ona

jezička sredstva koja sadržaj njihovog iskaza čine trivijalnim i ostavljaju utisak da nijesu sigurne u njegovu sadržinu.¹¹⁴

Lejkofova dodaje da su izrazi učtivosti neophodna sredstva komunikacije, uz opasku da se stiče utisak da žene ipak prednjače u njihovoj upotrebi, jer ih je društvo odmalena naučilo da tvrdnja sama po sebi nije damska, tako da predstavljaju „obrazac pomoću kojeg se žena sprečava da izrazi direktno svoje misli“ (ibid, 188). Čitava je lepeza različitih lingvističkih termina, leksičkih jedinica, intonacije, navodećih pitanja¹¹⁵, primjećuje autorka Suzan Spier (Speer: 2005: 35), koja citira Lejkofov tumačeći odnos na relaciji jezik-rod, koje se koriste „kada govornik nešto tvrdi, ali nije potpuno siguran u istinitost te tvrdnje“¹¹⁶ (ibid, 48) i predstavljaju svojevrsnu *ljubaznu zapovijest*¹¹⁷ koja ne podrazumijeva neku želju za poslušnošću, već sugerišu sagovorniku da uradi nešto što će, prije svega, biti njemu od koristi.

Autorka ukazuje na čestu upotrebu izraza kao što su *čini mi se* ili *mislim* ispred deklarativa, kao i *pitam se* ispred pitanja tumačeći *čini mi se* sljedeći način: „željela bih da kažem, ali njesam sigurna da smijem (jer ne umijem da prihvatim svoje mišljenje), tako da ću svoje mišljenje iznijeti kao predlog“¹¹⁸ (ibid, 72). Žene, prema mišljenju autorke Lejkof, koriste izraze učtivosti da se zaštite ili „odbrane“, a ako se još njihovom načinu komunikacije doda intonacija, koja nerijetko čini da ista ostavi utisak osobe nesigurne u ono što tvrdi (ibid, 50), budući da često zvuče nesigurno ili neodlučno, onda nije začuđujuće što su žene i ženski likovi u literaturi slikani takvim tonovima koji čine da izgleda kao da ženski govornik nema ili ne želi da ima autoritet ili da želi da se ogradi od suviše „muške“ izjave. Ona primjećuje da žene bojažljivo izražavaju jačinu svojih osjećanja, kao i da se pretjerano pridržavaju gramatičkih pravila u procesu komunikacije.

¹¹⁴Lakoff: 1975: 41 u Player Pellby: 2013: 3: „It will be found that the overall effect of women's language meaning is this: it submerges women's personal identity by denying her the means of expressing herself strongly on one hand, and encouraging expressions that suggest triviality in subject matter and certainty about it.“

¹¹⁵Prema Piper i autori: 2005: 679: *Navodeće pitanje* (naengleskom jeziku *question- tag*) jeste specifična gramatička struktura u okviru koje se deklarativna ili imperativna struktura pretvara u interogativnu dodavanjem upitnog fragmenta. Ove forme uglavnom sriječemo u razgovornom, kolokvijalnom jeziku, a iste predstavljaju indikator učtivog obraćanja, ukazujući na nesigurnost govornog lica, dok postoje slučajevi kod kojih se njima postiže ironija iskaza. Termin *tag* je u Enciklopedijskom englesko-crnogorsko-hrvatskom rječniku preveden kao „privezak“ iz razloga što su ove forme, prosto „prikačene za rečenicu“ u svojstvu traženja potvrde od strane sagovornika za istinitost iskaza - prim.aut.

¹¹⁶Lakoff: 1973: 54 u Spier: 2005: 35: „...when the speaker is stating a claim, but lacks full confidence in truth of that claim.“

¹¹⁷na engleskom jeziku: *polite command*.

¹¹⁸¹¹⁸Lakoff: 1975: 72: „I would like to say, but I am not sure if I may (because I do not know how to accept my opinion), so I will express my opinion as a proposal.“

Budući da naši autori (Perović: 2009: 22) smatraju da se ženska diskriminacija u jeziku više očitava na našem nego na engleskom govornom području, očekujemo da ćemo rezultatima istraživanja koje ćemo sprovesti u okviru ovog rada doprinijeti potkrijepljivanju ili opovrgavanju ovih tvrdnji i autora koji dijele njihova mišljenja, te dati doprinos ovom sve aktuelnijem pitanju u okviru izučavanja odnosa između jezika i roda.

Kad god se piše ili govori o odnosu između jezika i roda nailazi se na oprečne reakcije pripadnika oba pola. Istraživanja pojedinih lingvista (Coates: 2004: 250; Holmes: 1995: 31; Tannen: 1997: 11) pokazala su da su žene upravo te koje se plaše da će bilo kakva primjedba koja se tiče polnih razlika pokazati da su žene te koje odstupaju od standarda kakav su nametnuli muškarci. Muškarci, dakle, predstavljaju normu, a žene odstupanje od iste. Međutim, mišljenja smo da prepoznavanje rodnih razlika oslobađa individuu od nametnutog joj tereta te se stoga se prihvatanje sociolingvističkog pristupa čini mogućim za objašnjavanje i prihvatanje rodnih razlika samo ukoliko i muškarci i žene prepoznaju i razumiju međusobne razlike, pa mogu im se prilagoditi i naučiti nešto o suprotnom polu. Istraživanja spomenutih lingvistkinja pokazala su da se mnoge razlike u komunikaciji javljaju jer dječaci i djevojčice rastu u različitim tipovima jedne te iste kulture, tako da razgovor između muškaraca i žena predstavlja međukulturnu komunikaciju. Teško je negirati činjenicu da su muškarci kao klasa dominantni u savremenom društvu uopšte, ali, kako upozoravaju brojni autori (Coates: 2004; Holmes: 1995; Lakoff: 1975; Perović: 2009; Tannen: 2003) dominacija nije nužno ključ i ne smije da bude okosnica priče o rodnim razlikama i odnosu jezik-rod. Ona, dakle, nije uvijek rezultat želje da se dominira, već teret nametnut društvom i njegovim kulturnim kodom.

Danas, kada se žene kreću ka pozicijama autoriteta, te preuzimaju poslove i odgovornosti koje su nekada pripadale isključivo muškarcima, postaje logično očekivati da će promijeniti svoj komunikacijski stil i početi da govore kao muškarci. Međutim, kako se žene koje govore kao muškarci smatraju oštrim i nepristupačnim, pripadnicima oba pola ne preostaje ništa drugo sem da razumijevanjem sopstvenog i prihvatanje konverzacijskog stila pripadnika suprotnog pola počnu da pronalaze put ka sagovorniku i izađu iz zatvorenih konverzacijskih stilova (Tannen: 2003). Ukoliko se uspije u namjeri da se pojašne i obrazlože razlike zasnovane na konverzacionom stilu, pripadnici oba pola biće u boljoj poziciji da se suoče sa pravim konfliktima interesa i da pronađu zajednički jezik kojim će on riješiti, tvrdi autorka Lejkof (1975: 36).

Razlike među polovima uvijek su interesovale naučnike različitih orijentacija, tako da ne iznenađuje činjenica da je razlika među polovima u jezičkom smislu nešto što je

zaintrigiralo lingviste. Pitanje samo po sebi implicira podjelu govornika na dvije velike grupe nazvanu *muškarci* i *žene*, naglašava Dženifer Kouts (Coates: 2004: 4). Sa druge strane, kako tvrdi autorka, lingvisti, zapravo, pokazuju da ih zapravo interesuju razlike među polovima a ne njihove sličnosti, tako da je u cijelu priču neophodno uključiti kako antropologiju, tako i dijalektologiju, analizu diskursa, sociolingvistiku i jezičku psihologiju.

Kada je riječ o pitanju terminologije autori se uglavnom slažu da je termin *rod* znatno prikladniji kod jezičkih istraživanja na ovu temu od termina *pol* koji implicira isključivo biološke razlike među polovima. Budući da društva uglavnom prepoznaju dva osnovna pola, muški i ženski, može se reći da upravo u jeziku leži razlog iz kojeg naučnici prepoznaju binarnu opoziciju u kategoriji roda „nastojeći da posmatraju kategoriju roda kroz jednostavnu shemu binarne opozicije“¹¹⁹. Autorka smatra da postoje tri osnovna razloga iz kojih su sociolingvisti postali zaintrigirani pitanjem odnosa između jezika i roda. Prva dva razloga Dženifer Kouts pronalazi u sociolingvistici i opštoj lingvistici a treće u poziciji žene u savremenom društvu, au težnji da potkrepi tvrdnju poziva se na Čeimbersa i Tradgila (Chambers and Trudgill: 1980: 33) koji u svojoj studiji publikovanoj pod naslovom *Dialectology* ukazuju na činjenicu da se u lingvistička ispitivanja uključuju oni ispitanici koji se „ne kreću pretjerano, koji su iz ruralnih područja, srednjih godina i muškog pola“¹²⁰. Autorka priznaje da je izvjestan broj istraživanja već sproveden na ispitanicima oba pola, kao što je studija Viljema Labova (Labov, William) o adolescentima crne rase u Harlemu koja je urađena 1972. godine, ali ipak ističe da se tek kasnih osamdesetih godina dvadesetog vijeka počinje istraživati sa ispitanicima ženskog pola o čemu svjedoče studije Beita i Tejlora (Bate and Taylor: 1988), te Dženifer Kouts i Debre Kameron (Coates and Cameron: 1989).

U periodu kada je sociolingvistika počela da pronalazi svoje mjesto kao naučna disciplina, centar interesovanja postale su nestandardne grupe, kao što su manjinske grupe radničke klase, etničke grupe i adolescenti. Žene se u ovom periodu nijesu smatrale manjinskom grupom. Koutsova u radu publikovanom pod naslovom *Women, Men and Language* kaže da razlog iz kog parametar *rod* dugo nije bio centar interesovanja sociolingvista treba tražiti u činjenici da su: „do relativno nedavno muškarci smatrani

¹¹⁹ Coates: 2004: 4: „...tempting to treat the category of gender as a simple binary opposition.“

¹²⁰ Chambers and Trudgill: 1980: 33: „...non-mobile, older, rural and male.“

okosnicom društva, dok je uloga žene bila periferalna i, čak, potpuno nevidljiva.“¹²¹ Autorka se poziva na društvene prilike u Velikoj Britaniji i činjenicu da su žene, sve do sredine sedamdesetih godina dvadesetog vijeka, kada je donesen *Akt o jednakim platama* i *Akt o rodnoj diskriminaciji*¹²², smatrane građanima drugog reda i nebitnim jedinkama britanskog društva.

Koutsova smatra ironičnim to da su muškarci dugo ostali neinteresantni naučnicima i razloge za to pronalazi u činjenici da su *čovjek* i *osoba* dugo bila dva koncepta koja su se preklapala, sve do početka dvadesetprvog vijeka kada „čitava ideja o muškarcu i muškosti postaje centar interesovanja“¹²³. Autorka ističe značaj činjenice da se i samo poimanje muškaraca o sebi izmijenilo u smislu da i oni sami sebe vide kao muškarce a ne kao puke predstavnike ljudske rase pri čemu ističe studiju Džonsove i Mejnhofove iz 1997 (Sally Johnson and Urlike Meinhoff) publikovana pod naslovom *Langage and Masculinity*, kao jednu od najznačajnijih kada je u pitanju veza između jezika i muškog roda.

4.1. Odnos između jezika i roda i koncept komunikativne kompetencije

Kao odgovor na sveopštu ideju da izučavanje jezika treba da bude mnogo više od samog izučavanja fonetike, fonologije i gramatičkih pravila, javile su se discipline kao što su *pragmatika* ili *analiza diskursa*, dok su pojedine, kao npr. *analiza konverzacije* i *teorija govornih činova* ponovo oživjele i postale zanimljive lingvistima, bez obzira na jezik koji izučavanju. Koncept koji na neki način obilježava početak ponovnog izučavanja jezika u širem smislu nazvan je *konceptom komunikativne kompetencije*¹²⁴, a termin se po prvi puta javlja u radu pod naslovom *On Communicative Competence*, autora Dela Hajlmsa (Dell Hymes), objavljenom 1972. godine u okviru zbornika radova *Sociolinguistics*, urednika Dži Bi Prajda (G.B. Pride) i, već spomenute, Dženet Houmz (1995). Upravo Hajlms zagovara posmatranje jezika u jednom širem i sveobuhvatnijem vidu, naročito onda kada su u pitanju sociološki i kulturološki faktori. Autor je skrenuo pažnju svojih kolega na ideju da dijete ne usvaja samo maternji jezik u smislu gramatičkih pravila, već se, ujedno, podučava pravilima koja se tiču pravog vremena i načina na koji će komunicirati sa svojom

¹²¹Coates: 2004: 5: „...until relatively recently men were automatically seen as the heart of the society, with women being peripheral or even invisible.“

¹²² Na engleskom: Equal Pay Act i Gender Discrimination Act - prim aut.

¹²³Ibid: „...the whole issue of man and masculinity has come into the focus.“

¹²⁴Na engleskom: communicative competence;

okolinom¹²⁵. Dakle, nije samo važno znati neki jezik: podjednako je važno znati kada treba govoriti a kada ne, šta je to što je dozvoljeno reći i u kojim situacijama i sl. Iz navedenog se prirodno zaključuje da u komunikativnu kompetenciju spada sposobnost govornika da odredi u kojim situacijama je prikladno, a u kojim nije upotrijebiti jezik i na koji način, a relacija *jezik-rod* dodatno komplikuje ovo pitanje u smislu da mi, kao govornici jednog jezika posjedujemo određenu komunikativnu kompetenciju pri čemu se ne smije zaobići činjenica da muškarci i žene razvijaju različite vidove komunikativne kompetencije što rezultira time da pripadnici različitih polova jezik razumiju i upotrebljavaju na različite načine. Već smo ukazali na razlike u po pitanju upućivanja i prihvatanja komplimenata pripadnika muškog i ženskog pola, a upoznati smo i sa stereotipima u okviru kojih se smatra, ne samo kada je engleski jezik u pitanju, već i kod govornika crnogorskog, da se muškarci gramatičkih pravila pridržavaju u znatno manjoj mjeri nego što to čine pripadnice, takozvanog, *nježnijeg* pola, kao i toga da u znatno većoj mjeri koriste društveno neprihvatljive jezičke forme poznatije pod nazivom *psovke*. Sa druge strane, za žene generalno važi mišljenje da su u procesu komunikacije mnogo učtivije od muškaraca, ali i da su sklonije tračarenju. Međutim, određeni broj jezičkih istraživanja, na čije ćemo rezultate ukazati, bio je posvećen upravo ovim pojavama u jeziku, ostavljajući otvorenim pitanje koje glasi: Da li je, i pod kojim uslovima, jezik žena zaista zaista manje moćan od onog kojim govore pripadnici muškog pola?

4.2. Različiti pristupi izučavanju odnosa između jezika i roda

U lingvističkoj literaturi se, od momenta kada je objavljena pomenuta studija Robin Lejkof, odnos između jezika i roda posmatrao na različite načine. Koutsova (Coates: 2004) je jedna od prvih među lingvistima koja se potrudila da ih sistematizuje tako da ih danas dijelimo na :

- *pristup manjka*¹²⁶;
- *pristup dominacije*¹²⁷;
- *pristup različitosti*¹²⁸;

¹²⁵ Na engleskom jeziku: appropriateness;

¹²⁶ Na engleskom jeziku: deficit approach;

¹²⁷ Na engleskom jeziku: dominant approach;

- pristup dinamičnosti¹²⁹;
- socijalni pristup¹³⁰.

Navedeni pristupi javljali su se kontinuirano, u zavisnosti od istorijskih i društvenih prilika, a pojavljivanje svakog novog nije nužno značilo da se prethodni ugasio.

Pristup manjka karakteriše najraniji period izučavanja odnosa između jezika i roda. Svojevrsnu prekretnicu u lingvističkim istraživanjima ovoga tipa svakako predstavlja studija Robin Lejkof u kojoj se po prvi put spominje termin *jezik žene*¹³¹ koji karakterišu jezička obilježja kao što su jezičke ograde, odnosno takozvani „prazni pridjevi“ tipa *charming, divine, nice* i njima slični, kao i *specifična intonacija*¹³² kojom se žena obraća sagovorniku (Perović: 2009: 119-160). Jezik žene opisuje se kao slab i neubjedljiv u odnosu na normu, a norma je jezik muškarca. Ovaj pristup je kritikovan iz razloga što podrazumijeva da nešto nije u redu sa jezikom žene, te da bi žena trebalo da govori više poput muškarca ako želi da bude ozbiljno shvaćena.

Prema *pristupu dominacije* žena pripada potisnutoj društvenoj grupi tako da se jezička analiza svodi na dominaciju muškarca i potisnut položaj žene u savremenom društvu. Lingvisti koji su prihvatili ovaj model kroz isti su pokušali da pokažu dominaciju muškarca koja se očitava kroz jezičku upotrebu. Kendis Vest i Don Cimerman u studiji publikovanoj krajem osamdesetih godina dvadesetog vijeka pod naslovom *Gender and Society* (Candace West and Don H. Zimmerman: 1987) kažu da se „kada se radi o moći radi se i o rodu“¹³³, tako da svi učesnici u konverzaciji, prema autorima, bilo da se radi o muškarcu ili ženi, podržavaju ovaj odnos muške dominacije nad ženom.

Zagovornici pristupa pod imenom *pristup različitosti* ističu ideju da žene i muškarci pripadaju različitim subkulturama, te da upravo tu treba tražiti razloge različitosti između jezika muškarca i žene. Čini se da ideja okosnica ovog pristupa počinje osamdesetih godina dvadesetog vijeka kada se kod žena rađa svijest o potrebi za jednakošću usljed činjenice da se pod jezičkom normom podrazumijeva jezik muškarca, kao što se i pod kulturnom normom podrazumijeva kultura muške populacije. Ali, Megi Ham (Humm: 1989: 51) kaže da „žene ne samo da govore različito od muškaraca, već

¹²⁸ Na engleskom jeziku: difference approach.

¹²⁹ Na engleskom jeziku: dynamic approach;

¹³⁰ Na engleskom jeziku: social constructionist approach;

¹³¹ Na engleskom jeziku „women's language“ tj. WL - prim.aut.

¹³² Na engleskom jeziku „talking in italics“- prim. aut.

¹³³ Na engleskom jeziku: „Doing power is often doing gender.“- prim.aut.

imaju i različite poglede kako na ljubav, tako i na posao, porodicu i život uopšte¹³⁴. Smatra se da je prednost ovog pristupa u tome što se žena po prvi put, kao i njen jezik, posmatraju nezavisno od uticaja muškog svijeta. Dakle, žena se više ne predstavlja kao neko ko nema ni pravo glasa i neko ko živi u sjenci i za muškarca. Umjesto toga, lingvisti počinju da ističu razliku između jezika muškarca žene, slaveći ženu zbog njene različitosti i ističući da je njena jačina upravo u tome što je „slabiji pol“.

Četvrti pristup, nazvan *pristupom dinamičnosti*, naglašava dinamiku jezičke interakcije između muškarca i žene. Lingvisti koji podržavaju ovaj pristup posmatraju odnos između jezika i roda sa sociološke tačke gledišta, dok parametar „rod“ prema njihovom mišljenju spada u stečenu a ne urođenu kategoriju. Vestova i Cimerman u prilogu studiji *Language and Sex: Difference and Dominance* urednika Berija Torna (Berry Thorne) i Nensi Henli (Nancy Henley) objavljenoj 1975. godine kažu da se govornici ponašaju kao pripadnici određenog pola i da pripadnost određenom polu nije nužno urođena, te da govornika treba posmatrati kao nekog ko se ponaša u skladu sa polom kojem pripada, a ne samo kao pripadnika određenom polu (West and Zimmerman: 1975: 126). Na ovo se nadovezuje Dženifer Kouts navodeći opasku Krafordove (Mary Crawford) koja u studiji iz 1995 pod naslovom *Razlike u jeziku: o rodu i jeziku*¹³⁵ da i sama leksema *rod* treba da se tretira kao glagol a ne kao imenica, upravo zbog dinamike koju nosi.

4.3. Razlozi iz kojih muškarci i žene koriste jezik na različite načine

Već spomenuta činjenica da lingvistička literatura nudi različite poglede i stavove po pitanju odnosa između jezika i roda očitava se i u tome što pojedini lingvisti (Mc Keever: 1987; Gottman and Levenson: 1988) naglašavaju biološke razlike među polovima, koja sa sobom povlači razliku u usvajanju jezika kao i i psihološke razlike i razlike u temperamentu kod muškaraca i žena. Smatra se da su žene te koje se povezuju sa sagovornikom, one traže da budu uključene kako u društvena dešavanja, tako i u procese konverzacije koji se u njima dešavaju. Sa druge strane, primjećuje Dženet Houmz (1995), a kako kažu Nensi Čodorou, Kerol Džilian i Ketrin Bou (Chodorow: 1974; Gillian: 1982;

¹³⁴Humm: 1989: 51: „Women have different voice, psychology, a different experience of love, work and familiarity from men, in a word, they have a different experience of life.“

¹³⁵ Na engleskom jeziku: *Talking Difference: on Gender and Language* - prim.aut.

Boe: 1987), muškarci su ti koji streme nezavisnosti i distanciranosti od suprotnog pola budući da su fokusirani i da poštuju hijerarhiju u društvenom sistemu. Ako se ovakva gledišta prihvate, onda nije teško predvidjeti da će psiholozi i lingvisti protumačiti odnos na relaciji jezik-rod na način što će jezičke konstrukcije kojima govornik teži samostalnosti i poštovanju hijerarhije povezati sa muškarcem, dok će jezičke forme koje uključuju visok stepen učtivosti i težnju da se povežu sa sagovornikom povezivati sa ženama u konverzacionom procesu.

Drugi autori, kao što su Denijel Malc i Rut Borker, te Debra Tanen (Maltz i Borker: 1982; Tannen: 1990) faktor socijalizacije objašnjavaju kroz situaciju na polju muško-ženskih odnosa i različitih načine razumijevanja i upotrebe jezika. Smatra se da ključ svega leži u različitom okruženju u kojem odrastaju dječaci i djevojčice kao i različitom pristupu roditelja po pitanju njihovog vaspitanja. Naime, pripadnici oba pola uglavnom odrastaju u grupama družeći se sa osobama istog pola, gdje je pristup članovima suprotnog gotovo nemoguć što za posljedicu ima razvijanje različitih konverzacijskih stilova. Dječaci u procesu komunikacije pokazuju takmičarski duh, dok su djevojčice tople i iskazuju bliskost prema sagovorniku. Dakle, kako jezičke tako i razlike u ponašanju uopšte potiču od različitih socijalnih grupa i okruženja, odnosno činjenice da jedinka u djetinjstvu uglavnom boravi u grupi sa osobama istog pola.

Jedan od veoma interesantnih pristupa ovom fenomenu svakako je onaj koji obuhvata različitu „raspodjelu snaga“ u društvu. Već spomenuti Kendis Vest i Don Cimerman u studijama iz 1975. i 1987. godine kažu da razlog iz kojeg muškarac dominira u procesu komunikacije leži u činjenici da je moćniji u društvu, dok se žene u istom snalaze jezičkom ljubaznošću. Dakle, u društvima gdje se žene smatraju i gdje se prema njima ophode kao prema slabijim članovima podređene društvene grupe, veća je vjerovatnoća da će se žene ponašati ljubaznije nego muškarci, koji pripadaju grupi koja ima moć. Prema Braunovoj i Levinsonu (1987) podređene grupe teže da istaknu vrijednosti i stavove po kojima se razlikuju od ostalih, tako da je upravo to jedan od razloga iz kojih forsiraju jezičku ljubaznost. Nama ostaje da potražimo odgovor na pitanje u kojoj mjeri su ova objašnjenja adekvatna i da li ona predstavljaju samo segmente jednog šireg problema koji čeka da bude istražen.

4.4. Učtivost i jezičko izražavanje kod muškaraca i žena

U savremenim jezičkim istraživanjima veoma je aktuelan problem analize i mjerenja iskazivanja učtivosti. Učtivost kojom iskazujemo da brinemo za osjećanja drugih ljudi može se iskazati na mnoge načine, bilo uljudnim pozdravom, oslovljavanjem imenom ili titulom ili specifičnim tonom, a ne samo jezičkim konstrukcijama. Različite kulturne i jezičke grupe iskazuju ljubaznost na različite načine. Tako se, na primjer, u japanskom jeziku javljaju specifične morfološke forme u okviru sufiksa glagola, kojima se ističe nivo ljubaznosti prema sagovorniku.

Sa druge strane, u celtalskom jeziku, kako navode Braunova i Levinson (1987: 132), postoje partikule kojima se „slabi“ govorni čin i postiže ljubaznost dok autorka Dženet Houmz (1995: 9) u studiji publikovanoj po naslovom *Žene, Muškarci i Učtivost*¹³⁶ navodi primjer istraživanja Elinor Ošs (Ochs: 1987) koje se tiče samoanskog jezika u kojem se forme učtivosti prepoznaju po specifičnom redu riječi i oznakama za padež.

Kada se govori o engleskom jeziku lingvisti se uglavnom fokusiraju na izbor leksema naročito u specifičnim situacijama, a zatim i na ton obraćanja sagovorniku i gramatičke konstrukcije. Lejkofova (1975) je došla do zaključka da žene češće koriste pravilne jezičke konstrukcije, te da više vode računa o gramatici prilikom izražavanja nego što to čine pripadnici „jačeg“ pola. Autorka smatra da je odabir pravilne gramatičke konstrukcije direktno proporcionalan poštovanju sagovornika, te samim tim i pokazatelj većeg stepena ljubaznosti.

Pojedini autori (Bugarski: 1998; Holmes: 1995; Lakoff: 1975) slažu se u konstataciji da različite socijalne grupe koriste jezik na različite načine. Tako se korišćenje slenga prema nekom novom članu grupe može protumačiti kao čin učtivosti i prihvatanja u istu od njenih članova. Houmzova (1995: 10) navodi primjer igrača ragbija koji posežu za psovka kako bi izrazili prijateljstvo prema članovima tima, kao i činjenicu da se u krugu porodice mogu čuti neki, čak, pogrdni izrazi kojima se članovi obraćaju jedni drugima, a koji, zapravo, izražavaju prisnost među rođacima. Upotreba istih bi se, sa druge strane, u nekom svakodnevnom razgovoru, smatrala izuzetno neprimjerenom:

(1) „Oh, you silly sausage, that was just the daddy...“

(razgovor između majke i kćerke, iz tv-serije *Očajne domaćice*)

¹³⁶ Na engleskom jeziku: *Women, Men and Politeness* - prim.aut.

- (2) „You’re my little frog, aren’t you, aren’t you...”
(majka sinu, iz rijaliti emisije *Džon, Kejt i osmoro djece*)
- (3) „Prasico, stiže ručak...”
(majka kćerki)
- (4) „Volim te glupačo!”
(momak djevojci, iz tv-serije *Budva na pjenu od mora*)
- (5) „Svinjo majkina....”
(obraćanje majke djetetu)

Robin Lejkof, kako naglašava Slavica Perović (2009: 122), naročitu pažnju posvećuje korišćenju tag-pitanja, kao i fraza tipa *you know, maybe, a sort of, a bit* i njima sličnih u cilju iskazivanja jezičke ljubaznosti pripadnika oba pola, tako da je veoma važno da se ne zaboravi činjenica da je parametar „rod“ samo jedan od mnogih koji utiču na iskazivanje ljubaznosti putem jezika. U literaturi se izrazi *kind of* i *sort of* pronalaze definisani, prema strukturi, kao priloški i pridjevski modifikatori, ali i kao metaforički izrazi, aproksimativni markeri, intenzifikatori jedinice *i*, na način koji je nama od naročite važnosti, kao vid jezičke ograde (Mišković-Luković: 2006).

Takođe se mora imati na umu da se izrazi učtivosti u velikoj mjeri oslanjaju na kontekst, te da u tom svijetlu, jedna učtiva jezička forma ne mora uvijek da znači učtivost, njom se može, čak, iskazati prijetnja sagovorniku na isti način kao što se može ublažiti ilokucija. Smatramo da je neophodno ukazati na razliku između učtivog stava sagovornika i leksičko-semantičkih markera učtivosti u samom jeziku. Najčešće se te dvije stvari poklapaju, ali ne nužno.

4.5. Upućivanje komplimenata i parametar *rod*

Dženet Houmz (1986: 492) je, baveći se odnosom između jezika i roda, etnografskim pristupom, izučavala distribuciju udjeljivanja komplimenata u odnosu na parametar *rod* sredinom osamdesetih godina dvadesetog vijeka smatrajući da je kontekst taj koji je od presudnog značaja za jednu temeljnu jezičku analizu bilo kog tipa. Istraživanje obavljeno na uzorku od 442 udijeljena komplimenta i odgovora na njih sprovedeno je na govornom području Novog Zelanda, pokazalo je jednu jasnu šemu udjeljivanja komplimenata, a to je da žene, naročito sagovornicima ženskog pola udjeljuju znatno više komplimenata, ujedno primajući više komplimenata od istih. Žene su dakle,

dodijelile čitavih šezdeset osam procenata komplimenata, a primile sedamdeset četiri procenta istih od ukupnog broja komplimenata obuhvaćenih korpusom.

Gotovo istovjetne rezultate dobili su lingvisti koji su izučavali istu pojavu u SAD, Nesa Wolfson (Wolfson: 1988), Robert Herbert (1990), kao i Barbara Levadnovska-Tomažčik (1989), koja je izučavala udjeljivanje i primanje komplimenata kod govornika sa poljskog govornog područja 1989. Autorke Dona Džonson i Duan Roen (Johnson and Roen: 1992) izučavale su istu pojavu, ali u pisanom jeziku, utvrdivši situaciju gotovo identičnu onoj u govornom diskursu. Dakle, čak i kada je pisanje u pitanju, žene češće posežu za komplimentima u smislu uspostavljanja pozitivnog odnosa sa sagovornikom (Johnson and Roen: 1992: 38) nego što to čine govornici muškog pola.

Autori se slažu u tome šta je razlog ove pojave, navodeći da isti leži u činjenici da žene i muškarci komplimente shvataju na različite načine. Za pripadnice ženskog pola kompliment je izraz solidarnosti prema sagovorniku, dok se muškarci, udjeljujući iste, fokusiraju na njihova referencijalna značenja i potencijalne negativne poruke koje se njima mogu poslati sagovorniku.

Robert K. Herbert (1990) je, u svom istraživanju objavljenom u radu pod naslovom *Sex-based differences in compliment behavior* povukao paralelu između komplimenata koje udjeljuju pripadnici oba pola u Južnoj Africi i SAD, gdje se takođe uviđa niža frekventnost udjeljivanja komplimenata koje daju i primaju muškarci od one koju daju i primaju osobe ženskog pola. Autor smatra da se komplimenti javljaju u većoj mjeri onda kada se njima iskazuje neka naklonost ili se podilazi sagovorniku, dok se niža frekventnost istih javlja onda kada isti nose neko referencijalno značenje, ili, pak, iskazuju divljenje prema nečemu što posjeduje sagovornik.

Razlozi za razlike u distribucija komplimenata kod pripadnika oba pola, leže, prema navedenim autorima, u činjenici da žene i muškarci shvataju komplimente na različite načine. Tako žene na komplimente gledaju kao na način da se iskaže solidarnost i pozitivan stav i naklonost prema sagovorniku, dok se muškarci odlučuju da udijele kompliment onda kada žele da daju ocjenu za nešto što posjeduje osoba kojoj se obraćaju ili da pokažu superiornost u odnosu na istog. Dakle i ovo, naizgled naivno pitanje koje se, čini se, nepravredno zanemaruje u procesu komunikacije, govori mnogo o odnosu između jezika i roda, u smislu upotrebe i shvatanja jezika kao segmenta bez koga bi čovjek mnogo manje odudarao o ostatka živog svijeta.

4.6. Parametar *rod* i ograđivanje od sagovornika

Budući da smo se problemom ograđivanja od sagovornika u jezičkom smislu već pozabavili u okviru rada, smatrali smo da bi bilo korisno osvrnuti se na istraživanja sprovedena na engleskom govornom području, koja će nam upotpuniti sliku o upotrebi jezičkih ograda u odnosu na relaciju jezik-rod.

Robin Lejkof (1975), kao i uvijek, prednjači po pitanju istraživanja ovog tipa, povezujući posezanje za jezičkim ogradama u čemu žene prednjače, sa iskazivanjem nesigurnosti u procesu komunikacije, jer, kako kaže, a ističe autorka Perović (2009: 119-160) žene su sklone da vjeruju da iskazivanje tvrdnje nije odraz ženstvenosti. Lejkofova je svojim stavovima značajno uticala na određeni broj lingvista, koji su pokušali da empirijskim putem utvrde tačnost navedene tvrdnje. Koutsova (2004: 88) primjećuje, sumirajući rezultate pojedinih istraživanja, da žene zaista koriste jezičke ograde u većoj mjeri nego što to čine pripadnici muškog pola, ali da je neophodno istaći važnost funkcije ograđivanja u procesu komunikacije.

Među sprovedenim istraživanjima veliki odjek imalo je ono koje je obavio Bent Preisler (Bent Praisler) 1986. godine, u čijim okvirima su ispitivane grupe od po četiri osobe koje su diskutovale o opštim društvenim temama kao što su nasilje nad djecom i na malim ekranima. Grupe su bile različitog tipa, od onih koje čine osobe istog do onih sa osobama različitog pola. Istraživanje je sprovedeno u Lankasteru i uključivalo je ispitanike približno istog starosnog doba i pokazalo je da se žene zaista u većoj mjeri ograđuju od sagovornika, nego što to čine pripadnici muškog pola.

Međutim, autorka Dženet Houmz ipak nudi znatno preciznije rezultate od svojih kolega, budući da ne samo da je izučavala upotrebu jezičkog ograđivanja kod pripadnika oba pola, već je karakteristične načine ograđivanja klasifikovala prema funkciji koju imaju u datim situacijama. Tako je, na primjer, ogradu *you know*, podijelila u dvije grupe prema funkciji koju vrše u okviru dijaloga – na onu kojom govornik iskazuje sigurnost u istinitost iskaza kao u primjeru:

(6) „...and that way we'd get rid of exploitation of man by man and all that stuff/*you know*, you 've heard that before.“ (Holmes: 1987: 56)

i onu koja pokazuje upravo suprotno. Autorka primjećuje razliku u intonaciji prilikom izgovora ovih ograda naglašavajući da se kod ograda drugog tipa javlja uzlazna intonacija:

(7) „...is was very embarrassing, *you know*...” (Holmes: 1987: 57)

U okviru opštih rezultata, autorka zaključuje da pripadnice ženskog pola upotrebljavaju ogradu *you know* znatno češće nego što to čine muškarci kada žele da iskažu uvjerenje u nešto, a rjeđe kada iskazuju nesigurnost:

Tabelarno prikazan rezultat ovog istraživanja izgledao bi na sljedeći način:

Funkcija ograde <i>you know</i>	Muškarci	Žene
Iskazivanje uvjerenosti	37	56
Iskazivanje nesigurnosti	50	33
Ukupno	87	89

Tabela 1: Prikaz rezultata istraživanja o upotrebi ograde *you know*, a u odnosu na parametar *rod* i funkciju iste - preuzeto od Kouts (Coates: 2004: 89)

Autorka Houmz je, dakle, pokazala da je izučavanje ograđivanja mnogo komplikovanije nego što se na prvi pogled čini, upravo zbog multifunkcionalnosti koju svaki izraz nosi. Ovo istraživanje, čak, dovodi u pitanje tvrdnje Robin Lejkof koja korišćenje jezičkih ograda kod žena vezuje za nedostatak samouvjerenosti, budući da, prema ovom istraživanju žene u većem broju koriste *you know*, kako bi uvjerile sagovornika u stav koji imaju. Kakva je situacija u crnogorskom jeziku, pokazaće istraživanje koje objavljujemo u radu.

Koutsova se osvrće na istraživanje Antee Irvin (Anthea Irwin: 2002: 171), koja je u svojoj doktorskoj distertaciji proučavala upotrebu ograde *like* kod adolescenata definišući leksemu kao način na koji se govornik ograđuje od adresata „kako bi se ogradili od sagovornika i obezbijedili da iskaz ne djeluje isuviše jako, bilo da se tumači pozitivno ili negativno“¹³⁷.

Sljedećim primjerom autorka pokazuje kako govornik (u ovom slučaju Ana) koristi ogradu *like* kako bi izbjegla mogućnost da je sagovornik shvati kao nekoga ko se razmeće:

¹³⁷Irwin: 2002: 171: „...to partially detach themselves from the force of the utterances that could be considered evaluative, either positively or negatively.“

(a) Anna: Josephine used to come here and I was *like* a very good friends with her- she was *like* my best friend. (ibid.)

U okviru narednog primjera Irvinova citira djevojku Kasi (Cassie) koja koristeći ograde *like* i *kind of*, pri čemu ogradu *like* čak ponavlja, kako bi se u još većoj mjeri ogradila od iskaza:

(b) Cassie: If it's one of those boys who *kind of* and you're *kind of* going out with them and they are *like, like* twenty one or something... (ibid.)

Irvinova u svom radu takođe naglašava da se od sagovornika u većoj mjeri ograđuju pripadnice ženskog pola i to one koje spadaju u srednju klasu, za razliku od onih koje pripadaju radničkoj klasi i koje znatno rjeđe posežu za ovim jezičkim pomagalom u procesu komunikacije. Crnogorski jezik kao ekvivalente nudi izraze *kao* i *mislim* kojim se služi mlada populacija u cilju iskazivanja nesigurnosti u sadržaj iskaza.

Od posebne važnosti za naše istraživanje jesu već spomenuta tag-pitanja koja predstavljaju specifičnu gramatičku strukturu koja se sastoji od izjavne rečenice dopunjene interogativnim fragmentom. U većini jezika (crnogorski, engleski, ruski, španski, francuski itd.) ove forme nalazimo u okviru razgovornog jezika, češće nego u pisanoj formi, gdje se, opet, pronalaze u okviru neformalne prepiske. Istim se može iskazati učtivost, nesigurnost ili ironija u odnosu na sadržaj iskaza, dok sama upitna forma ne zahtijeva odgovor od strane adresata, već „navodi” sagovornika na željenu reakciju. Ova pitanja se grade na više načina, naglasava autorka Kouts, u zavisnosti od jezika, tako da u pojedinim (ruski, španski i italijanski) mogu da se jave u formi *da?*¹³⁸, *¿no?*¹³⁹ ili *no?*¹⁴⁰. Osim navedenih, frekventne su forme ekvivalente engleskoj *correct?*, odnosno *right?*, na koje nailazimo u neformalnoj komunikaciji. Pojedini jezici posjeduju lekseme čija je funkcija isključivo da odigraju ulogu tag-pitanja. Takva je, naprimjer, forma *eh?* u škotskom engleskom *hein?*, ili *gell?* u njemačkom jeziku. Dok se u engleskom forma tag-pitanja mora složiti sa glagolom u glavnoj rečenici, kod ostalih jezika, uključujući i crnogorski, radi se o takozvanim okamenjenim formama.

¹³⁸ Na ruskom jeziku – prim. aut.

¹³⁹ Na španskom jeziku – prim. aut.

¹⁴⁰ Na italijanskom jeziku – prim. aut.

Robin Lejkof jedan je od autora koji su sa velikom pažnjom posmatrali upotrebu tag-pitanja ističući da isti utiču da se „omekša“ ilokucija, a samim tim i pokaže nesigurnost govornika u tvrdnju koju iskazuje. Lejkofova, kako ističe autorka Kouts (Coates: 2004: 90) navodi primjer rečenica

(c-a) The crisis in the Midle East is terrible.

(c-b) The crisis in the Middle East is terrible, *isn't it*.

tvrděći da se pripadnice ženskog pola odlučuju baš za varijantu (b). Međutim, kako smo već naveli, Lejkofova je od strane kolega kritikovana upravo zbog nedostatka empirijskih dokaza kada su tvrdnje po pitanju odnosa na relaciji jezik-rod u pitanju. Stoga su Sigel i Sigel (Siegel and Seiegel: 1976) sprovedli istraživanje u okviru kojega su ponudili govornicima engleskog jezika šesnaest rečenica od kojih su četiri sadržale tag-pitanja, pojedine su bile tvrdnje a pojedine su sadržale neku od lingvističkih ograda. Ispitanici su bila studentska populacija kojima je uoči anketiranja dostavljena instrukcija da pretpostave koje od ponuđenih rečenica pripadaju govorniku muškog pola, a koje su izgovorene od strane žena. Rezultat ovog istraživanja zaista je potkrijepio tvrdnju Robin Lejkof jer je rezultat pokazao da ispitanici rečenice sa tag-pitanjima povezuju sa ženama, dok one kojima se iskazuje tvrdnja pripisuju pripadnicima muškog pola. Međutim, i sami autori istraživanja (1976: 97) priznali su da je isto pokazalo stav ispitanika prema upotrebi jezika, a nije se dokazalo da žene, eventualno, posežu češće za rečenicama ovog tipa.

Jedno od konkretnijih istraživanja, sprovedeno na ovu temu jeste istraživanje obavljeno od strane autorki Beti Lu Diboia i Izobel Krouč (Dubois and Crouch: 1975) koji su svoje istraživanje o upotrebi tag-pitanja sprovedli na korpusu rečenica reprodukovanih na jednoj konferenciji. Rezultat do kog su došli gotovo da je zapanjio kako njih, tako i one koji su pratili istraživanje čekajući šta će isto pokazati: od ukupno trideset tri tag-pitanja koja su snimljena sva su bila izgovorena od strane pripadnika muškog pola. Sa druge strane, Praislerovo istraživanje (Preisler: 1986) pokazalo je da za tag-pitanjima, u kombinaciji sa ostalim lingvističkim elementima, češće posežu osobe ženskog pola.

Sprovedena istraživanja imala su istu osnovu: pretpostavku da postoji veza između upotrebe lingvističke forme, kakva je tag-pitanje i ekstralingvističkih faktora, odnosno tentativnosti. U vezi sa tim istraživanje Dženet Houmz iz 1984. godine predstavlja novi pristup u istraživanjima na ovu temu, budući da je autorka pokušala da istraži i poveže vezu između upotrebe tag-pitanja i modalnog, odnosno afektivnog značenja koje on ima u

datom kontekstu. Prema autorki (1984: 54) modalno se značenje očitava u stepenu sigurnosti govornog lica u istinitost iskaza:

(a) She is coming around noon, *isn't she?*

(muž ženi u vezi sa gošćom koju očekuju)

Pitanja ovog tipa orijentisana su prema govorniku, budući da njima isti traži potvrdu od sagovornika za istinitost iskaza. Tag-pitanja koji imaju afektivno značenje orijentisani su prema sagovorniku i predstavljaju neku vrstu podrške istom u procesu komunikacije kao primjeru gdje nastavnik tagom navodi učenika na ispravan odgovor na postavljeno pitanje

(9) The hen is brown, *isn't she?*

(nastavnik učeniku)

ili, pak, u slučajevima kada govornik pokušava da omekša iskaz za koji procijeni da bi mogao povrijediti adresata :

(10) That was pretty silly, *wasn't it?*

(prijatelji, jedan drugome)

Iako navodi brojne lingviste koji su izučavali tag-pitanja, od Ronalda Arbinija (Arbini: 1969), Rodnija Hadlstonea (Huddleston: 1970), do Ričarda Hadsona (Hudson: 1975), Dženet Houmz naglašava da se tag-pitanja razlikuju prema intonaciji, sintaksičkoj strukturi i leksičkoj derivaciji, iako su ih lingvisti proučavali kao takozvane *okamenjene* forme naglašavajući vezu između funkcije i forme, za koju, na osnovu istraživanja koje je sproveda na području Novog Zelanda, kaže da nije nužna u procesu komunikacije (Holmes: 1995: 80).

Autorka *kanoničkim tag-pitanjima* naziva ona koja su opšteg tipa kao što su *isn't, it, aren't they* i njima slični, koji se u procesu komunikacije reprodukuju intonacijom koja raste ili opada, u zavisnosti od konteksta i onoga što govornik želi da saopšti osobi kojoj se u datom momentu obraća. Ova pitanja uvijek imaju finalnu poziciju u rečenici. Autorka primjećuje da tag-pitanja imaju kako referencijalno, tako i afektivno značenje naglašavajući važnost konteksta prilikom određivanja istog. Houmzova (1995: 80) ova pitanja se mogu podijeliti prema četiri razlikovne funkcije koje posjeduju a to su:

epistemička, ona kojom se izaziva sagovornik¹⁴¹, blaga tag-pitanja¹⁴² i ona koja omekšavaju sadržaj iskaza¹⁴³.

Epistemička tag-pitanja iskazuju nesigurnost govornika u sadržaj iskaza. Njihova primarna funkcija jeste referencijalna budući da se govornik fokusira na sadržaj iskaza a ne efekat koji će postići kod osobe kojoj se obraća i da li će je, eventualno, uvrijediti kao u primjerima:

(11) We've got an appointment with the doctor's at two, *haven't we?*

(muž ženi, iz rijeliti emisije *Jon and Kate plus eight*)

(12) Imamo zakazano u šest kod kumova, *zar ne?*

(žena mužu, iz filma *Opet pakujemo majmune*)

U oba primjera očitava se nesigurnost govornika u sadržaj iskaza dok iskazivanje ljubaznosti prema sagovorniku nije u prvom planu.

Tag-pitanja kojima se izaziva sagovornik imaju funkciju da se njima izvrši pritisak na sagovornika da odgovori odnosno da, kako zapaza Dzenet Houmz (Holmes: 1995: 81), a prema Tomasu (1983: 27), „iznudi odgovor od sagovornika, onda kada se čini da isti nije raspoložen da ga da“¹⁴⁴ kao u primjerima:

(13) A:you'll probably find yourself um before the Chief constable, okay? Now, you er fully understand that, *don't you?*

B: Yes, sir, indeed, yeah.

(nadređeni policajcu, preuzeto iz Holmes: 1995: 81, prema Thomas: 1983: 152)

(14) Zbog ovoga ima da se javite direktoru, svi do jednog, *jel' jasno?*

(profesor učenicima iz filma *Lajanje na zvezde*)

Autori koji se bave engleskim jezikom (Chelshire: 1981, Coates: 2004; Holmes: 1995; Thomas 1983) slažu se u konstataciji da se ove forme ne mogu posmatrati kao sredstva za iskazivanje učtivosti, da se njima govorno lice ne ograđuje od sagovornika,

¹⁴¹Na engleskom jeziku: challenging;

¹⁴²Na engleskom jeziku: facilitating;

¹⁴³Na engleskom jeziku: softening;

¹⁴⁴Thomas: 1989: 27: „...force feedback when it is not forthcoming.“

budući da, kao što je slučaj u primjeru (14) govornik ne pokazuje da ima obzira prema licu kojem se obraća. Baš naprotiv, govorno lice se trudi da isprovocira sagovornika.

Blaga tag-pitanja znatno se razlikuju od prethodne grupe, budući da predstavljaju ogradu od sagovornika u svrhu pozitivnog ljubaznog iskaza. Njihova osnovna funkcija jeste da doprinesu prijateljskom tonu konverzacije kao u primjerima kao i da „...posluže kao oruđe kojima će sagovornika podstaći da doprinese pozitivnom tonu dijaloga.“¹⁴⁵

(15) F: You've got a new job, *haven't you?*

(domaćica gostu na zabavi)

(16) A: A ko je ova slatkica ovdje? Ti si Maša, *zar ne?*

B: Da.

(vaspitačica novoj djevojčici u grupi)

Tag-pitanje u primjeru (15) pomaže gostu da se uključi u konverzaciju, baš kao što i vaspitačica iz primjera (16) pokazuje novom članu grupe da je dobrodošao ohrabrujući je da se predstavi. Ovu vrstu tag-pitanja karakteriše napor govornog lica da uzme u obzir osjećanja drugih ljudi, dakle, pitanja ovog tipa imaju afektivnu funkciju i okrenuta su sagovorniku.

*Tag-pitanja koja služe da omekšaju sadržaj iskaza*¹⁴⁶ imaju zadatak da ublaže negativnost iskaza, naročito onih kojima se kritikuje sagovornik, ili mu se nešto naređuje, asve u cilju da se sačuva „obraz“ sagovornika kao u primjerima:

(17) A: Oh, that was a very stupid thing to say, wasn't it?

(iz tv-serije *Očajne domaćice*)

(18) A: I believe we should go now, shall we?

(ibid.)

Jedno od reprezentativnih istraživanja obavljenih na engleskom govornom području, a koje se tiče tag-pitanja u odnosu na rod jeste istraživanje koje je sprovedla Dženet Houmzna području Novog Zelanda, sprovedeno na korpusu od 60 000 riječi koji je sadržao približno isti broj rečenica preuzetih, kako iz neformalnih, tako i iz formalnih

¹⁴⁵Holmes: 1995: 81: „...invite the addressee to contribute to the discourse.“

dijaloga i situacija bilo da se radi o razgovorima u porodičnom ili radnom okruženju. Istraživanje je sprovedeno na uzorku sačinjenom od stanovnika Novog Zelanda koji pripadaju srednjoj klasi solidno obrazovanih ispitanika uzrasta od školskog do ljudi u šezdesetim godinama.

Sljedeća tabela predstavlja prikaz rezultata do kojih je došlo spomenutim istraživanjem, a tiče se distribucije tag-pitanja u odnosu na pol ispitanika i njihove funkcije:

Značenje	ženski pol	muški pol
Modalno značenje iskazivanje nesigurnosti	18 (35%)	24(61%)
Afektivno značenje blaga tag-pitanja	30 (59%)	10 (25%)
Tag-pitanja koja omekšavaju ilokuciju iskaz	3 (6%)	5(13%)
Ukupno	51	39

Tabela 2: Prikaz rezultata o distribuciji tag-pitanja u odnosu na pol ispitanika i funkcije istih - preuzeto od Holmes: 1995: 83

Prema brojkama se ne može reći da se muškarci i žene značajno razlikuju kada se govori o upotrebi ovakvih pitanja. Razlika je evidentna jedino kod upotrebe tagova koji nose afektivno značenje, do čak 61% tagova upotrebljavaju muškarci, kako bi iskazali nesigurnost u sadržaj iskaza. Ono što je veoma zanimljivo kad se posmatra veza između upotrebe pitanja ovog tipa i govornika jeste činjenica da za ovom formom posežu osobe čiji je posao ili, koje, prosto, žele da obezbijede lagan i nesmetan tok razgovora. U tu grupu govornika spadaju voditelji TV emisija, domaćini različitih događaja ili, pak, nastavnici, a Houmzova ih naziva *facilitatorima* (1995: 85) što zaista ukazuje na to koliko su rezultati do kojih se došlo zavisni od korpusa.

Rezultat istraživanja Dženet Houmz pokazao je da muškarci uglavnom (u 62%) koriste tag-pitanja u modalnom značenju, dok ova vrsta pitanja kod žena nosi afektivno značenje (u 65% slučajeva), i to uglavnom u svrhu da se ublaži sadržaj iskaza (59%). Ovdje se nameće zaključak da muškarcima tag-pitanja služe kako bi dobili ili pak potvrdili određenu informaciju, dok ženama služe da razviju i pospješe konverzaciju. Sa druge strane Freizer (Fraiser: 1981: 263) smatra da se radi o „sudaru dvaju kultura“, tako da

muškarci posežu za ovom vrstom pitanja onda kada žele da dođu informacije koja će im omogućiti za njih odgovarajuću poziciju u društvu, dok ih žene upotrebljavaju kada žele da pokažu solidarnost sa sagovornikom.

Još jedna grupa lingvista, u koje spadaju Debra Kameron, Fiona Meralinden i Ketil Olri (Cameron, Mc Aliden & O'Leary: 1989: 89), bavila se ovim pitanjem sa posebnim osvrtom na odnos sagovornika u procesu komunikacije. Oni su posmatrali razlike na relaciji jezik-rod u simetričnom i asimetričnom diskursu. Asimetrični diskurs je onaj diskurs u okviru kojeg učesnici u dijalogu nemaju isti status. Ono što je veoma zanimljivo jeste činjenica da su autori došli do zaključka da učesnici u procesu komunikacije koji su nižeg statusa nikada ne upotrebljavaju tagove za ublažavanje iskaza već su, nasuprot tezi Robin Lejkof koja kaže da isti označavaju manjak moći u procesu komunikacije, ipak karakteristični za moćnije sagovornike.

Autorke su obavile istraživanja u vezi sa odnosom između upotrebe tag-pitanja i pola na uzorku od 96 tag-pitanja od koji je 36 izgovoreno od ispitanica a 60 su upotrebili muškarci. Rezultat istraživanja kosio se sa onim koje je sprovedla Dženet Houmz koja je pokazala da su muškarci ti koji više koriste tagove za ublažavanje iskaza što su Kameron i saradnici objasnili činjenicom da su tri ispitanika iz Houmzinog istraživanja bila upoznata sa njim, te da je sasvim moguće da tagove upravo iz tog razloga nijesu upotrebljavali spontano.

Autorke su u istom radu (1989) postavile hipotezu koja kaže da je upotreba tag-pitanja u direktnoj vezi sa vrstom konverzacije koja se u datom momentu obavlja te da ne mora da bude u isključivoj vezi sa polom učesnika u konverzaciji, kao takozvani *koncept nejednakosti*, prema kojem onaj ko postavlja pitanja samim pitanjem podstiče konverzaciju tražeći odgovor od adresata i ima moć u procesu konverzacije. Gledano sa tog aspekta, oni koji ne postavljaju pitanja jesu slabija strana u dijalogu, a tag-pitanja se ne moraju pripisivati nesigurnosti i slabostima govornog lica, već imaju upravo suprotno značenje. Navedeno je pokazalo još jedno istraživanje istih autora čiji su rezultati takođe objavljeni 1989. godine a koje je sprovedeno na korpusu preuzetom iz televizijskim kontakt emisija. I ovo istraživanje potvrdilo je da su tag-pitanja više povezana sa moći u procesu konverzacije, naročito ona kojim se omekšava sadržaj iskaza, dok se modalni tagovi povezuju sa željom govornog lica za dodatnim informacijama.

U crnogorskom jeziku ekvivalent tag-pitanjima bile bi forme koje se u gramatikama i priručnicima srpskog jezika nazivaju *navodeća pitanja* (Piper i autori: 2005: 678), kojima govornik sugeriše kakav odgovor očekuje od sagovornika:

(19) To je on, *zar ne*?

(20) Vidjeli ste ih, *zar niste*?

(21) Idemo, *jel' tako*?

kod kojih upotrebom riječi *zar* na inicijalnoj poziciji priveska govorniku sugerišemo očekivanje da neko nekoga nije vidio u datom momentu.

Autori napominju i odstupanja od jezičkog standarda u navodećim pitanjima kod kojih se sreće upotreba nazalnog *a* koje se „mimo toga, takođe izvan crnogorskog jezičkog standarda upotrebljava i kao funkcionalni ekvivalent zameničkog pitanja: *Šta kažeš?*“ (ibid.):

(22) Vidjeli ste ih, *a*?

(23) Idemo, *a*?

Navodeća pitanja se, u crnogorskom jeziku, kao što je slučaj i u engleskim tag-pitanjima, zasnivaju na upotrebi karakterističnih riječi i izraza, a ono što je zajedničko u oba jezika jeste njihova finalna pozicija u rečenici.

Upitni navodeći kolokvijalni izraz *je l'?* praćen negativnim oblikom pomoćnog glagola „ima istu funkciju kao da umesto *jel'* stoji *zar*, ali se izrazi sa *zar* u takvoj funkciji češće upotrebljavaju“ (ibid, 679 op. cit.):

(24) Otišli su, *zar nijesu*?

(25) Otišli su, *jel' nijesu*?

U želji da damo doprinos istraživanjima o odnosu između crnogorskog jezika i roda, gdje smo u ovom poseban akcenat stavili upravo na navodeća pitanja kako bismo utvrdili koji pol ih češće koristi i u kojim situacijama, analizirali smo pedeset sedam rečenica sa navodećim pitanjima, sakupljenih u sedam emisija ukupne dužine šestotrideset minuta u okviru popodnevno tok-šoua pod nazivom „Tvin miks“, budući da emisije vode voditeljski parovi koji diskutuju sa gostima o različitim temama: od onih političke prirode preko tema o modi, porodici, sportu i slično.

Značenje	Ženski pol	Muški pol
Iskazivanje nesigurnosti sugerisanje određenog odgovora	12 (36%)	9 (37%)
Afektivno značenje-blaga navodeća pitanja	14 (43 %)	4 (16, 66 %)
Tag-pitanja sa zar na inicijalnoj poziciji	7 (21%)	11 (45,8%)
Ukupno	33 (100%)	24 (100%)

Tabela 3: Prikaz rezultata istraživanja o upotrebi tag-pitanja kod govornika crnogorskog jezika u odnosu na parametar *rod*

Prema dobijenim rezultatima može se reći da se muškarci i žene značajno razlikuju prema upotrebi ovakvih pitanja, naročito kod upotrebe blagih navodećih pitanja afektivnog značenja, gdje je dobijen rezultat od čak četrdeset tri posto 43% od ukupnog broja navodećih pitanja izgovorenih od strane ženskog dijela voditeljskog para, u odnosu na tek šesnaest posto istih izgovorenih od strane ispitanika muškog pola. Takođe se primjećuje razlika po pitanju upotrebe navodećih pitanja sa ciljem sugerisanja sagovorniku pri čemu smo zabilježili veću upotrebu kod ispitanika ženskog pola, što može djelimično da potvrdi hipotezu da žene upotrebom jezičkih sredstava u većoj mjeri iskazuju nesigurnost u odnosu na sagovornika. Navodeća pitanja sa *zar* na inicijalnoj poziciji češće su, prema rezultatima, oruđe ispitanika muškog pola i to u cilju iskazivanja neslaganja sa sagovornikom i ukazivanja na kontradiktornosti različitih vrsta, što se, takođe, može protumačiti kao nedostatak taktičnosti kod ispitanika muškog pola koja može dovesti da se počinu ono što lingvisti sa engleskog govornog područja nazivaju FTA, a što bi govornici crnogorskog jezika nazvali *čuvanjem obraza*.

Na osnovu izloženog može se zaključiti da, uprkos pokušajima pojedinih autora koji se bave pitanjima odnosa jezik-rod u engleskom jeziku, prije svega Kameronove i njenih saradnica (Cameron, Mc Aliden & O'Leary: 1989: 89), da pokažu da ne postoji nužna povezanost na relaciji jezik-rod već se ograđivanje povezuje sa *konceptom vrijednosti*, nije moguće prenebregnuti činjenicu da je značajan broj istraživanja pokazao suprotno, odnosno da su jezik i rod ipak povezani i da iza te tvrdnje stoje značajna istraživanja obavljena na engleskom govornom području sa jedne, a i da smo i mi dali skroman doprinos istim istraživanjima sprovedenim sa govornicima crnogorskog jezika, te

da smo makar djelimično osvijetlili ovu, sve aktuelniju i lingvistima sve zanimljiviju jezičku pojavu i, nadamo se, otvorili jedno novo pitanje lingvistima sa crnogorskog govornog područja kako bi se ono proširilo.

5. ISTRAŽIVANJA NA KORPUSIMA ENGLESKOG I CRNOGORSKOG JEZIKA I OPIS REZULTATA

5.1. Metodologija istraživanja

U okviru ovog poglavlja predstavimo istraživanja sprovedena na korpusima engleskog i crnogorskog jezika čiji cilj je bio da se utvrde koje forme učtivosti koriste govornici oba jezička sistema u odnosu na parametre *rod*, *regija* i *starost*. Korpusi na kojima su vršena istraživanja na engleskom i crnogorskom jeziku različiti su iz razloga što smo tragali za iskazima koje govornici proizvode spontano, u specifičnim situacijama, te nam se stoga rijaliti emisija *Džon, Kejt i osmoro djece* učinila kao pravi izbor¹⁴⁷. Kod crnogorskog jezika, situacija je bila unekoliko komplikovanija, budući da na našem govornom području ne postoje emisije tog tipa. Iz tog razloga smo se odlučili za emisiju tipa tok-šoua u okviru kojih bismo izdvajali iskaze kojima se govorno lice učtivo obraća sagovorniku¹⁴⁸. Ipak, spomenuta emisija mogla je da posluži isključivo za sprovođenje istraživanja u okviru kojeg smo pokušali da pokažemo da li i u kojoj mjeri postoje razlike po pitanju korištenja navodećih pitanja u odnosu na parameter *rod*, budući da se u okviru iste radi isključivo o koverzaciji formalnog tipa, te nijesmo mogli da zabilježimo dovoljan broj reprezentativnih primjera koji bu pokazali da eventuale razlike po pitanju jezičke učtivosti u okviru svih govornih činova. Rezultate ovog istraživanja smo, iz razloga lakšeg poređenja sa rezultatima istraživanja sprovedenih kod govornika engleskog jezika, predstavili u poglavlju u kojem se bavimo pitanjem odnosa između jezika i roda.¹⁴⁹

Sa ciljem da utvrdimo u kojoj mjeri govornici crnogorskog jezika iskazuju učtivost u odnosu na sagovornika, formulisali smo dva istraživanja putem upitnika koji su ponuđeni govornicima, a koja su imala cilj da prikažu situaciju u crnogorskom jeziku, odnosno da nam ukažu na to koliko i u kojim situacijama govornici koriste ili ne koriste izraze kojima iskazuju učtivost, i to u odnosu na parametre *rod*, *regija* i *starost ispitanika*. Smatramo da će rezultati do kojih smo došli umnogome doprinijeti nauci o jeziku, te pokazati da li postoji razlike u iskazivanju učtivosti između govornika različitih starosnih dobi, različitog pola i mjesta stanovanja, što su osnovni sociolingvistički parametri, a budući da se do sada

¹⁴⁷Pogledati podpoglavljje 5.2.

¹⁴⁸Pogledati podpoglavljje 5.3.

¹⁴⁹Pogledati poglavljje 4, sekciju 4.6.

nijesu vršila istraživanja ovakvog tipa kod nas, sa ciljem da se ustanovi kakve su savremene jezičke tendencije u pogledu iskazivanja učtivosti u crnogorskom jeziku. Dakle, upitnik predstavlja instrument istraživanja u okviru kojeg smo se koristili deskriptivnom metodom prilikom opisivanja rezultata. Ispitivanja su bila empirijske prirode i zasnivala se na prethodno razrađenim osnovama. Rezultate smo prikazivali putem tabela, slika i grafikona, kako bi dobijeni podaci bili jednostavniji za čitanje, poređenje i diskusiju.

5.1.1. Istraživanja iskazivanja učtivosti u jeziku sprovedena na korpusima engleskog i crnogorskog jezika

Kada se govori o počecima istraživanjima učtivosti u engleskom jeziku obično se misli na zapažanje koje je Oto Jespersen (Jespersen, Otto: 1922: 245) iznio u svojoj knjizi pod naslovom *Jezik: njegova priroda porijeklo i razvoj*¹⁵⁰ u okviru kojeg je izučavao rodne razlike po pitanju izgovora u Velikog Britaniji gdje u zaključku navodi da se mora priznati da se sa stanovišta fonetike primjećuje neznatna razlika između govora muškaraca i žena. Ipak, spomenuto istraživanje podstaklo je lingviste da se pozabave rodnim razlikama u jeziku, tako da se 1974. godine pojavljuje jedno sprovedeno od strane Pitera Tradgila (Trudgill: 1974: 92) u okviru kojeg autor izučava pojavu varijable (ng) koja se pojavljuje u riječima tipa *hopping*, *skipping* i njima sličnim kod pripadnika više srednje i niže radničke klase u Noriču, te utvrdio da postoje razlike prilikom izgovora iste kod govornika različitih društvenih slojeva, kao i one između muškaraca i žena u smislu da se viši društveni slojevi odlučuju za sofisticirane varijante pod pritiskom sredine kojoj pripadaju. Ronald Makoli (Ronald Macaulay) 1978. godine bavio se sličnim istraživanjem utvrdivši šablon po kojem svaka viša društvena grupa proporcionalno koristi više prestižnih jezičkih formi od one koja je na nižem stupnju društvene ljestvice.

Kada se misli na istraživanja učtivosti u engleskom jeziku na engleskom govornom području neizbježno se spominje istraživanje sprovedeno od strane Edine Ajskovic (Edina Ieskovits: 1987), a koje je sprovedeno na adolescentima iz radničke klase u Sidneju, kao i istraživanja već spomenutih Dženet Houmz i Dženifer Kouts sprovedena na Novom Zelandu¹⁵¹. Ipak, nijesmo naišli na istraživanje koje je pratilo jedan ili više parova kroz govorne činove, tako da nam se istraživanje koje smo sproveli učinilo veoma potrebnim,

¹⁵⁰ Na engleskom jeziku: *Language: its Nature, Development and Origin*.

kako bi problem učtivosti u jeziku u odnosu na parameter *rod* bilo osvijetljeno iz još jednog ugla.

Jedino objavljeno istraživanje na ovu temu, a koje se tiče crnogorskog jezika, jeste ono koje je sproveda Slavica Perović (2009: 10) među studentskom populacijom, a koje se ticalo govornog čina izvinjenja. Istraživanje je sprovedeno u vidu ankete u okviru koje su se ispitanici odlučivali za jedan od ponuđenih odgovora, ili upisivali nov odgovor prema sopstvenom nađenju. Autorka je zaključila da studentska populacija na govorni čin izvinjenja gleda kao na „čin koji u velikoj mjeri ugrožava lice i vjerujemo da se taj generalni nalaz može manje-više primijeniti na čitavu crnogorsku populaciju”(Ibid, 39). Budući da ovo istraživanje obuhvata samo jednu društvenu grupu i jedan govorni čin, smatrali smo da bi bilo uputno formulirati istraživanje koje bi se odnosilo na sve govorne čineve, a pritom bi istim bile obuhvaćene osobe različitih starosnih dobi, koje žive u različitim dijelovima Crne Gore, te da ukoliko bi istraživanju tog tipa dodali još jedno koje uključuje parametar *rod* barem donekle mogli upotpuniti sliku koja se tiče iskazivanja učtivosti u crnogorskom jeziku.

5.2. Istraživanje o iskazivanju učtivosti u odnosu na parametar *rod* kod govornika engleskog jezika

Jon & Kate Plus 8 naziv je američkog je rijaliti šoua koji se prikazivao na kanalu TLC sedam sezona. Serijal govori o porodici Goselin koja ima osmoro djece (dvije bliznakinje i šestorke - tri djevojčice i tri dječaka) i prati svakodnevne situacije kroz koje prolazi roditeljski par sasvim iskušenjima roditeljstva. Isti je zabilježio rekordnu gledanost u SAD od nevjerovatnih 9.8 miliona gledalaca, dakle dvostruko više nego bilo koji šou prije njega.

Emisija se u ovoj formi prikazivala do 29. septembra 2009. kada je roditeljski par donio odluku da se razvede, te od tada prati svakodnevicu samohrane Kejt Goselin i njeno osmoro djece. Producenti su se odlučili da prekinu snimanje emisije aprila 2011.godine, nakon stopedeset prikazanih epizoda.

Nama je ovaj šou bio interesantan iz razloga što roditeljski par na kraju svakog radnog dana zajedno analizira situacije kroz koje su prošli, te smo uočili da bi ove diskusije, odnosno jezičke forme koje se u okviru istih koriste, mogle značajno da odslikaju razliku između jezika polova. Dakle, pokušali smo da utvrdimo da li je i u kojoj mjeri Kejt Goselin

sklonija upotrebi tentativnijih iskaza u procesu komunikacije. U vezi sa tim postavili smo hipotezu koju smo pokušali da dokažemo putem navedenog istraživanja, a koja glasi:

- 1) očekujemo da će istraživanje pokazati da će Kejt Goselin u relativno višem procentu posezati za jezičkim formama kojima se ograđuje od sagovornika u procesu komunikacije, bilo da se isto odnosi na češću upotrebu modalnih glagola tipa *could*, *might* ili *would*, upotrebu preterita, te navodećih pitanja kojim se traži potvrda od sagovornika za navedeni iskaz, upitnih formi u vidu deklarativa ili indirektnih pitanja i kratih formi odgovora na iskaz sagovornika tipa *yes*, *yeah*, *but* klauza kako bi nešto odbila ili opovrgnula, kao i jezičkih markera kojim se iskazuje subjektivnost i odnosu na sadržaj iskaza: *I think*, *I suppose*, *I believe*, dok će u relativno manjem procentu posezati za imperativnim formama i direktnim pitanjima, te modalom *can*. Takođe očekujemo da će se pokazati da Kejt Goselin u relativno višem procentu upotrebljava jezičke ograde tipa *just*, *just in case*, *a little bit*, *a few*, *rather* i *scarcely*, kako bi minimizirala mogućnost da uvrijedi sagovornika, u ovom slučaju svog supruga. Očekujemo da će rezultati istraživanja pokazati da će osoba ženskog pola u visokom ili relativno visokom procentu slučajeva upotrebiti markere tipa *well* i *I don't know* koji služe kao ograda govornog lica od sadržaja iskaza, kao i one tipa *a kind of*, *a sort of* i njima slične, koji se upotrebljavaju od strane govornog lica u namjeri da se iskaže nesigurnost u sadržaj iskaza, a samim tim i umanji mogućnost da dođe do povređivanja sagovornika.
- 2) očekujemo da će istraživanje pokazati da će Džon Goselin u relativno visokom procentu koristiti direktne upitne forme, imperativ kao glagolski način, kao i manje tentativni modal *can*, te markere za iskazivanje nesigurnost u sadržaj iskaza ili ograđivanje od istog, dok će za tagovima posezati u cilju da navede sagovornika da potvrdi njegovo mišljenje.

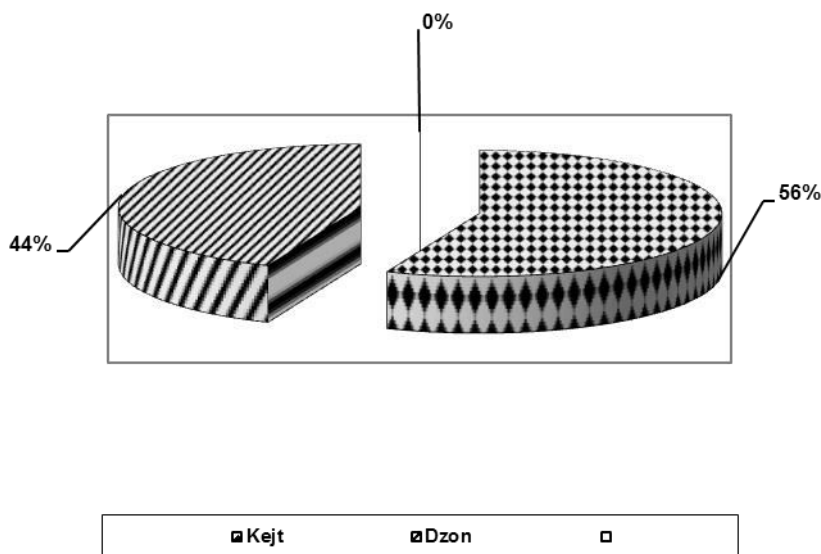
Istraživanjem je obuhvaćeno pet sezona prokazivanja šoua, a od svake sezone po deset epizoda, što iznosi 1825 minuta video materijala i ukupno pedeset epizoda. Istraživanje je empirijskog tipa i zasnivalo se na prethodno razrađenim osnovama, dok su rezultati obrađivani putem metode statističke analize.

U korpusu smo prepoznali forme govornih činova *molbe*, *čestitanja*, *izvinjavanja* i *zahvaljivanja*, dok nijesmo naišli na formu iskazivanja saučešća prema sagovorniku iz prostog razloga što nijesmo naišli na navedenu situaciju. Korpus čine i one rečenice u okviru kojih smo prepoznali upotrebu modalnih glagola, indirektnih pitanja, tag-pitanja, kao i sintagme *kind of*, *sort of*, kao i forme tipa *just in case*, *a bit*, *just*, kao i pragmatičke idiome.

5.2.1. Govorni čin *molbe*

Iako se govorni čin molbe ne svrstava u konvencije učtivosti, već u direktive iz razloga što nemaju ustaljenu jezičku formu, kako smo već naveli, iste se podvode pod govorne činove, budući da podliježu određenim društvenim konvencijama u cilju održavanja komunikativne ravnoteže kojoj su oduvijek stremila društva bez obzira o kom jeziku se radi. Budući da je ovaj govorni čin najfrekventniji u procesu komunikacije, u pripremnoj fazi istraživanja očekivali smo da ćemo na isti nailaziti veoma često i da će ovaj govorni čin obuhvatiti najrazličitije situacije, te najviše uticati na razgovorni jezik. Iz navedenog razloga smatrali smo da bi analizu uočenih primjera trebalo predstaviti kako u brojkama, tako i grafički, kako bi rezultati bili što transparentniji čitaocima ovog rada. Iz istih razloga odlučili smo se da ponudimo kako zasebne grafičke prikaze primjera koji se odnose na svako govorno lice (Džona i Kejt Goselin), kao i ukupni prikaz rezultata do kojih smo došli.

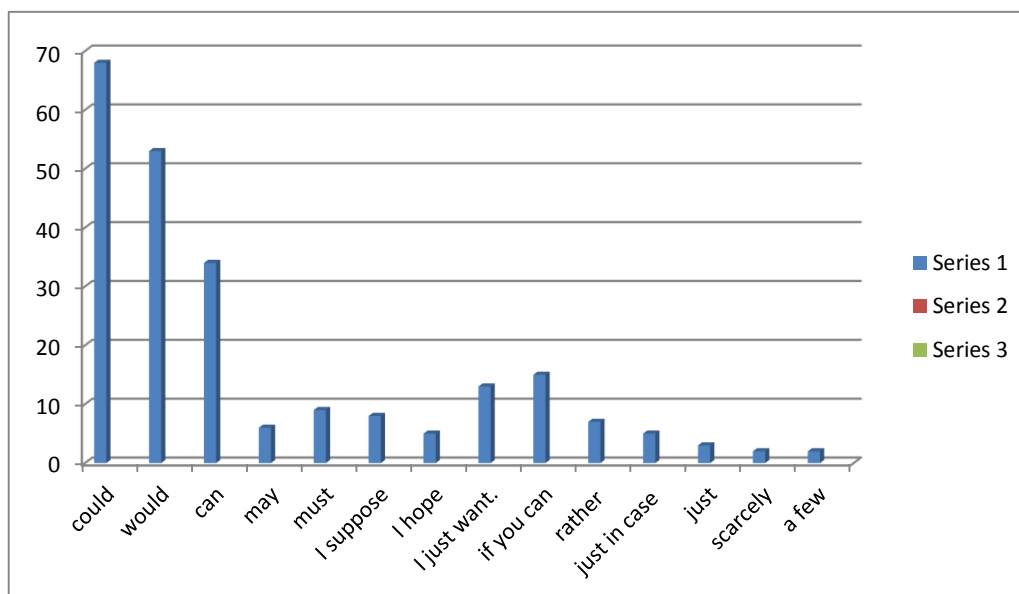
Od ukupno četiristotine devet (409) molbi upućenih sagovorniku (u ovom slučaju jedan od supružnika), dvije stotine trideset (230) je uputila Kejt, što čini približno šezdeset odsto (56 %) dok je preostale uputio Džon, odnosno oko četrdeset četiri posto (44%) od ukupnog broja upućenih molbi:

Slika 3: Grafički prikaz distribucije govornog čina molbe prema parametru *rod*

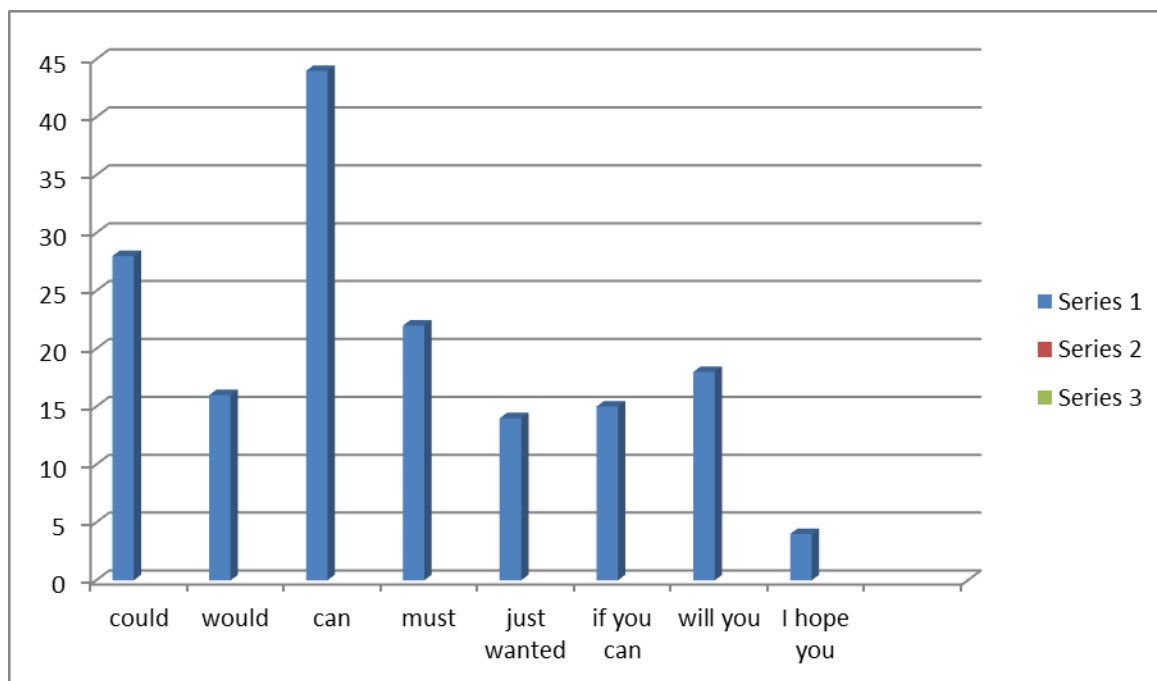
Od ukupnog broja molbi koje je uputila Kejt Goselin najveći broj je onih upućenih pomoću modala *could*, što čini ukupno šezdeset osam (68) ili nešto više od trideset procenata (32,22 %), dok se za modalni glagol *would* odlučila pedest tri puta (53) ili u četvrtinu slučajeva (25,11 %). Za modalni glagol *can* Kejt se odlučila svega trideset četiri puta (34) ili u oko šesnaest odsto slučajeva (16,11%). Upotrebu modalnog glagola *may* uočili smo svega šest puta ili u gotovo tri odsto slučajeva (2,84%). Modalni glagol *must* ona je upotrebila devet puta i to u nešto više od četiri odsto slučajeva (4, 26%): šest puta u formi *I must ask you*, dok je ovaj modal upotrebljen samostalno kako bi se njim iskazala obligacija sagovornika u odnosu sa neku radnju u svega tri slučaja ili u jedan i po posto (1,42 %).

Formu *I suppose you wouldn't mind* Kejt je upotrebila osam puta ili u nešto manje od četiri odsto slučajeva (3,79%), dok smo na istu formu ali sa glagolom *hope* naišli svega pet puta ili u nešto više od dva odsto slučajeva (2,36%). Formu *I (just) wanted to ask you* markirali smo trinaest puta ili u oko šest odsto slučajeva (6.16%), dok su oblici *if you can*, *if you like* i *If you don't mind* na finalnoj poziciji u rečenici nađeni u petnaest primjera što čini sedam (7,1%) odsto zabilježenih primjera. Formu *just* zabilježili smo tri puta, *just in case* pet, dva puta *a few*, *rather* sedam, a *scarcely* dva puta:

Grafikon 1: Govorni čin molbe - distribucija formi kod Kejt Goselin

Od ukupnog broja molbi koje je uputio Džon Goselin najveći broj je onih koje su formulisane uz pomoć modalnog glagola *can*, i javile su se u četrdeset četiri puta ili u oko dvadeset sedam odsto slučajeva (27,32%). Govornik je formulisao molbu pomoću nešto tentativnijeg modalnog glagola, modala *could* dvadeset osam puta ili u oko sedamnaest posto slučajeva (17,39%). Modalni glagol *would* upotrebljen je u veoma malom broju slučajeva, tek njih šesnaest ili u jedva deset odsto (9,93%), dok se glagol *must* upotrebio dvadeset dva puta ili u gotovo četrnaest odsto slučajeva (13,66%). Preteritna forma glagola *want* najčeće je bilježena u okviru strukture *I (just) wanted to ask you* - četrnaest puta ili u nešto manje od devet odsto slučajeva (8,69%), dok smo pojavu kondicionalne forme na finalnoj poziciji, i u okviru iste glagol *can* u formi *if you can...* zabilježili petnaest puta ili u nešto više od devet odsto slučajeva (9,31%). Struktura *will you mind if...* zablježena je osamnaest puta ili u jedanaest odsto slučajeva (11,18%), a *I hope you won't mind if...* svega četiri puta ili u nešto manje od dva i po posto slučajeva (2,48%):

Grafikon 2: Govorni čin molbe - distribucija formi kod Džona Goselina

Kada se uporede dobijeni rezultati uočava se razlika u upotrebi tri najfrekventnija modalna glagola u engleskom jeziku, a to su modali *can*, *could* i *would*, gdje se primećujemo da se Džon najčešće odlučuje za modal *can* prilikom iskazivanja molbe, dok Kejt radije bira njegovu tentativniju varijantu, dakle glagol *could*. Takođe se uočava znatna razlika u upotrebi modala *must*, koji je Džon Goselin upotrebio u preko dvadeset posto slučajeva, dok se za isti njegova supruga odlučila svega devet puta ili u nešto više od četiri posto slučajeva.

Takođe smo uočili izostanak modalnog glagola *may* kod govornika muškog pola, kao i upotrebu modala *will* koju nijesmo uočili kod žene kod koje se opet, javlja upotreba glagola *to suppose*, na koju nijesmo naišli kod muškarca. I kod muškarca i kod žene smo uočili upotrebu pseudo-kondicionalne forme *If you can*, s tim što za njom u nešto više slučajeva poseže muškarac, koji se uz nju odlučuje u situacijama kada se na inicijalnoj poziciji u okviru rečenice nalaze forme imperativnog karaktera: *pass me ... if you can, give me....if you can, see what's up...if you can* i njima slične.

5.2.2. Govorni čin izvinjenja

Govornim činom izvinjenja govornik iskazuje pozitivna osjećanja u odnosu na sagovornika, kao i žaljenje što je narušio ravnotežu u procesu komunikacije i, eventualno, uvrijedio istog.

U okviru poglavlja koje se detaljnije bavi ovim govornim činom pokazali smo da se prepoznaju dvije osnovne grupe ovog govornog čina:

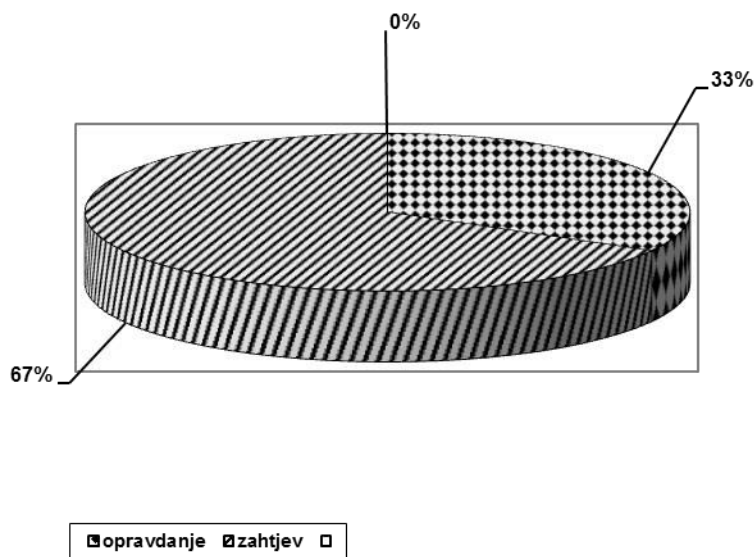
- Forme kojima se iskazuje ilokucija na više ili manje direktan način zahtijeva od sagovornika da prevaziđe situaciju do koje je došlo;
- Forme kojima se objašnjava i opravdava počinjeno.

Prilikom obrade podataka vezanih za ovaj govorni čin primijetili smo da je Kejt tokom epizoda koje smo analizirali u znatno većoj mjeri posezala za formama izvinjenja koje pripadaju drugoj navedenoj grupi, dakle formama kojima se opravdava počinjeno, dok se njen suprug mnogo češće izvinjavano na način što je više ili manje direktno zahtijevao da njegova supruga prevaziđe situaciju do koje je došlo.

Analizom materijala utvrdili smo da su se sagovornici izvinili jedno drugome zbog nečega trista pedeset dva puta (352) od čega se Džon izvinio čak sto osamdeset četiri puta (184), a njegova supruga sto šezdeset osam puta (168). Ovaj podatak nam je bio izuzetno zanimljiv iz razloga što nijesmo očekivali ovakvu „raspodjelu” formi koje spadaju u govorni čin izvinjavanja iz prostog razloga što smo smatrali da ćemo utvrditi da je situacija upravo suprotna zbog same strukture formi ovog tipa koje su prema istraživanjima o kojima smo pisali, a neke i sami sproveli¹⁵², svojstvenije govornicima ženskog pola.

Od ukupnog broja iskaza izvinjenja upućenih supruzi od strane Džona Goselina sto dvadeset tri (123) spadaju u one kojima govorno lice zahtijeva od sagovornika da prevaziđe situaciju do koje je došlo, dok su ostalih šezdeset jedna (61) forme kojima govorno lice osim izvinjenja nudi objašnjenje za radnju koja je dovela do situacije koja je narušila komunikativnu ravnotežu među supružnicima:

¹⁵²Pogledati podpoglavlje 5.3.–prim.aut.

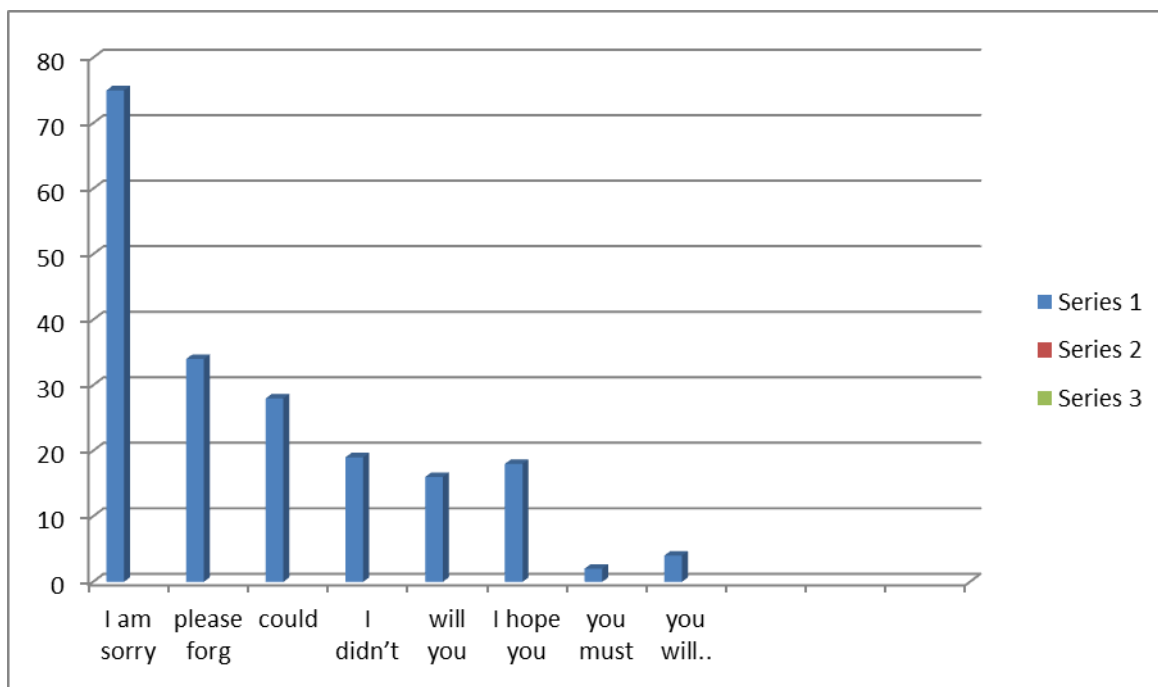
Slika 4: Grafički prikaz distribucije govornog čina izvinjenja prema parametru *rod* kod Džona Goselina

Procentualno gledano, od sto dvadeset tri primjera izvinjenja kojima je govornik zahtijevao od sagovornika da prevaziđe datu situaciju naveći broj slučajeva zabilježili smo kod onih tipa *I am/ awfully/ terribly/ so/ sorry*. Njih smo zabilježili pedeset pet puta, ili u gotovo četrdeset pet odsto slučajeva (44,71%), zatim smo uočili formu *Please forgive me ...*, trideset četiri puta ili u nešto manje od dvadeset osam odsto (27,64%), kao i formu *I didn't mean to...* devetnaest puta ili oko petnaest odsto (15,44%), *Will you forgive me...* šest puta ili oko pet odsto (5%), *You must forgive me* dva puta odnosno oko jedan i po odsto (1,62%), *You 'll have to forgive me...* četiri puta ili oko tri posto, *I hope you don't/didn't mind...* svega tri puta što iznosi oko dva i po posto (2,43%) od ukupnog broja formi ovog tipa.

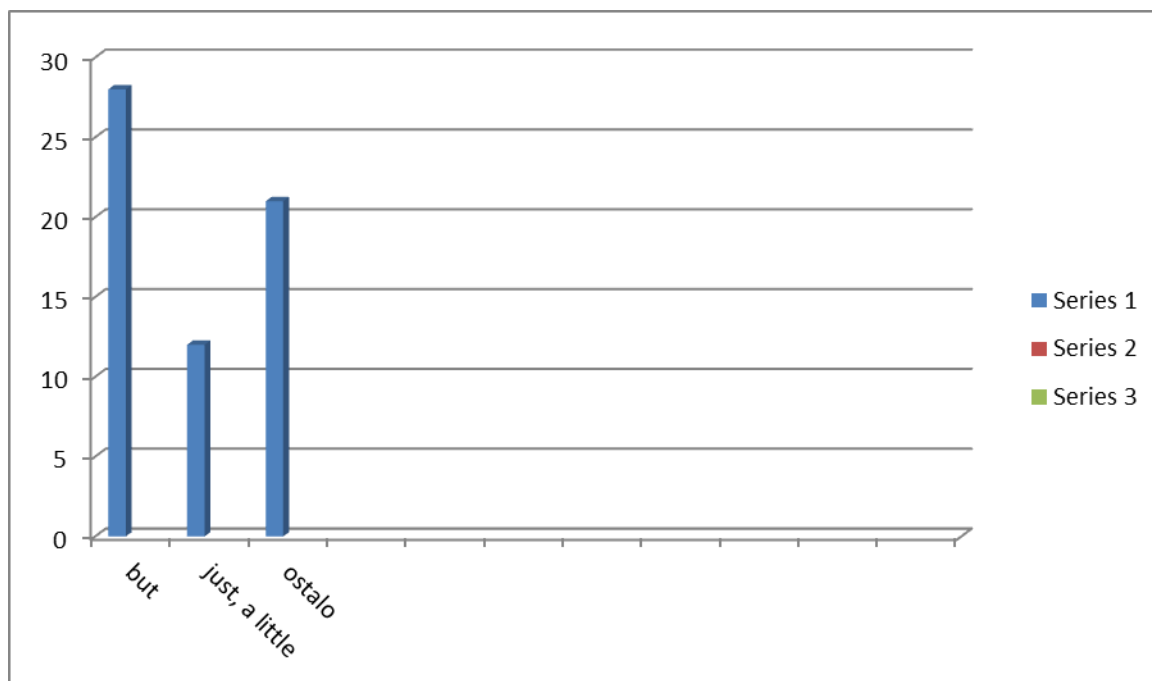
Od ukupno šezdeset jednog iskaza kojim je govornik uputio izvinjenje uz opravdanje počinjene radnje uočili smo najveći broj onih koji imaju formu *but-klauza* koje se nalaze ili na inicijalnoj poziciji u okviru rečenice ili prate forme izvinjenja kao u primjerima:

- (1) But I thought it would be the best for us...I'm sorry...
- (2) I am sorry, but I just wanted to be sure that Colin is okay...

Zabilježili smo dvadeset osam primjera koju sadrže *but* klauzu, što čini blizu polovine od ukupnog broja zabilježenih primjera (45,9%). Od preostala trideset tri primjera, svega približno jedna trećina sadrži neku od formi kojima se omekšava ilokucija tipa *just, a little, a few, rather* što iznosi dvanaest primjera ili nešto više od 36%. U preostalim primjerima govornik objašnjava svoj postupak uobičajenim formama koje ne sadrže lekseme kojima bi *omekšao* iskaz. Grafički prikaz navedenog izgleda na sljedeći način:

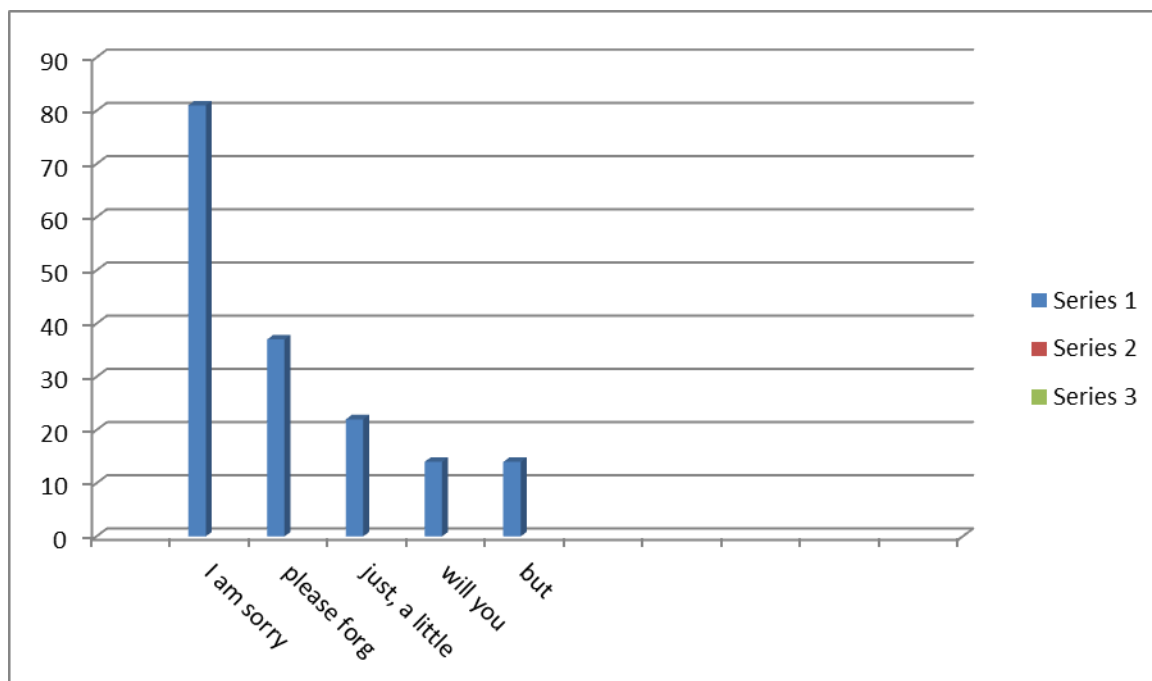

Grafikon 3: Govorni čin izvinjenja - distribucija formi kod Džona Goselina

Grafikon 4: Govorni čin izvinjenja - distribucija formi kod Džona Goselina prilikom opravdavanja učinjenog

Kod govornog čina izvinjenja iskazanog od strane Kejt Goselin situacija se donekle razlikuje, makar po pitanju procentualnog odnosa, odnosno distribucije iskaza koje je ona upotrebila kako bi učinila da sagovornik prevaziđe situaciju do koje je došli, ili kojim je pokušala da opravda svoje postupke za isto. Od ukupno 168 iskaza izvinjenja čak osamdeset jedan je imao formu *I am/ so/ terribly/ so/ awfully sorry* što čini tek nešto manje od polovine ukupnog broja iskaza. Formom *(Honey) please forgive me...* Kejt se obratila suprugu trideset sedam puta što čini oko 22% od ukupnog broja iskazanih formi izvinjenja. Kod preostalih 50 primjera uočili smo da najveći broj njih i to 22 sadrže forme tipa *just, a little, a few*, četrnaest ih je formulisano uz pomoć modalnog glagola *will* u formi *Will you forgive me...* a preostalih četrnaest formulisano je uz pomoć pseudo kondicionala, odnosno *but* klauze:

Grafikon 5: Govorni čin izvinjenja - distribucija formi kod Kejt Goselin

Kada se sagledaju rezultati primjećuje se da žena koristi manji izbor formi kojima bi iskazala žaljenje zbog neke radnje te da u njima prednjače forme *I am so/ terribly/ awfully sorry for...*, dok muškarac poseže i za nekim drugim formulacijama, kakve su one tipa *I didn't want to...* ili *I hope you...* Takođe se primjećuje razlika u upotrebi leksema za ublažavanje iskaza tipa *just, a little, a few...* u kojoj prednjači žena, dok muškarac češće poseže za modalnim glagolom *will* i to u primjerima tipa *Will you forgive me....* kojom se prilično direktno zahtijeva od sagovornika da oprost i razumije postupak kojim se narušila komunikativna ravnoteža. Isti broj primjera koji je uočen je kod upotrebe *but* rečenica koji je znatno manji od onih koje je izgovorio Džon, a razlog za navedeno može se tražiti u vječitom strahu žene da će biti odbačena ukoliko povrijedi sagovornika i usprotivi mu se iznoseći opravdanje za određenu radnju ili situaciju (Lakoff: 2004: 39-40).

5.2.3. Govorni čin zahvaljivanja

U poglavlju u kojem smo se detaljnije bavili govornim činom zahvaljivanja istakli smo da istim govornik izražava zahvalnost adresatu i priznaje mu da je zaslužan za određenu situaciju. Do ovog govornog čina dolazi onda kada je došlo do određene situacije za koji je zaslužna osoba kojoj se upućuje zahvalnost, kada je govorno lice svjesno da je za određenu

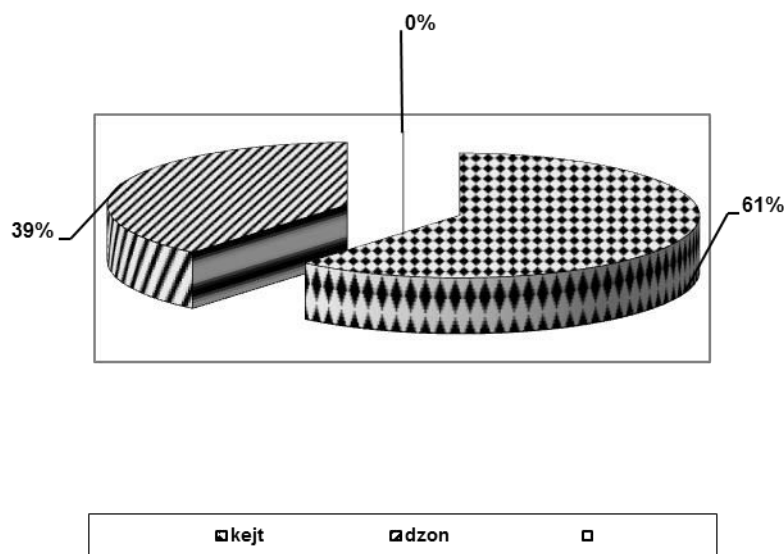
situaciju zaslužna osoba kojoj se zahvaljuje ili, pak, kada govornik osjeća neku vrstu zadovoljstva zbog onoga što je adresat činio, te želi da mu se oduži.

Dok se zahvalnost, na crnogorskom govornom području izražava putem ilokutivnih formi: *zahvaljujem se, dugujem zahvalnost, mnogo/ jako/ neobično sam Vam zahvalna*, kao i jednostavni semantičkim performativom *hvala*, u engleskom jeziku nailazimo na izraze: *thank you very much, thanks a lot*, kao i one neformalne, tipa: *much obliged, thanks a million, you are such a sweet, you're such a doll, that is/ was so/ very kind of you, I (really) appreciate....* Izraz *thak you/ hvala* koristi kako u situaciji gdje se govornik obraća jednoj osobi kao adresatu, tako i u onim situacijama gdje se zahvalnost upućuje većem broju ljudi. Pripremajući se za istraživanje čije rezultate prikazujemo postavili smo sljedeću hipotezu:

- Očekujemo da će ovaj segment istraživanja pokazati da je muškarac skloniji upotrebi konvencionalnih iskazivanja zahvalnosti, te prilikom izražavanja iste češće poseže za semantičkim performativom *thank you* ili *thanks* negoli formama kojim dodatno iskazuje zadovoljstvo kao i pozitivan osjećaj prema licu koje se obraća.

- Očekujemo da će ovaj segment istraživanja pokazati da je ženski govornik skloniji upotrebi formi kojima iskazuje ne samo zahvalnost, već i posebno zadovoljstvo i želju da se na neki način oduži sagovorniku.

Tokom pedeset epizoda koje su odabrane kao reprezentativne zabilježili smo da se roditeljski par zahvalio jedan drugome 274 puta, od čega supruga 151 put, dakle nešto više od 60%, a Džon Goselin njoj preostalih 96 puta. Grafički prikaz ovo odnosa izgleda na sljedeći način:

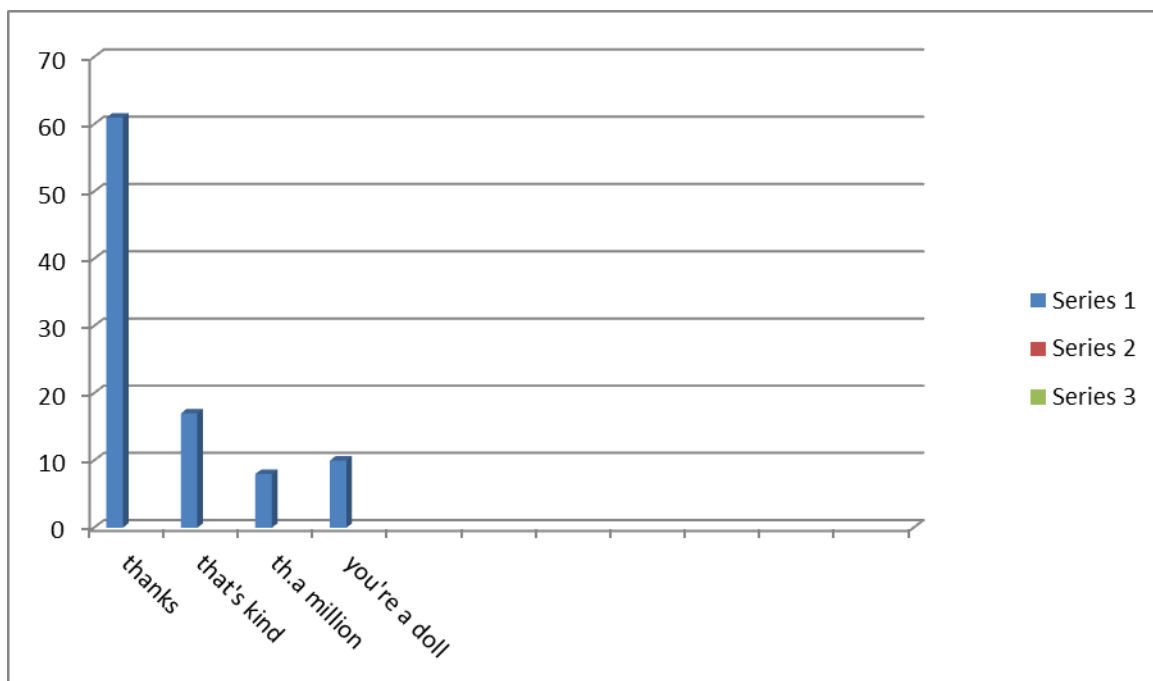

Slika 5: Govorni čin zahvaljivanja - opšta distribucija formi u odnosu na parametar *rod*

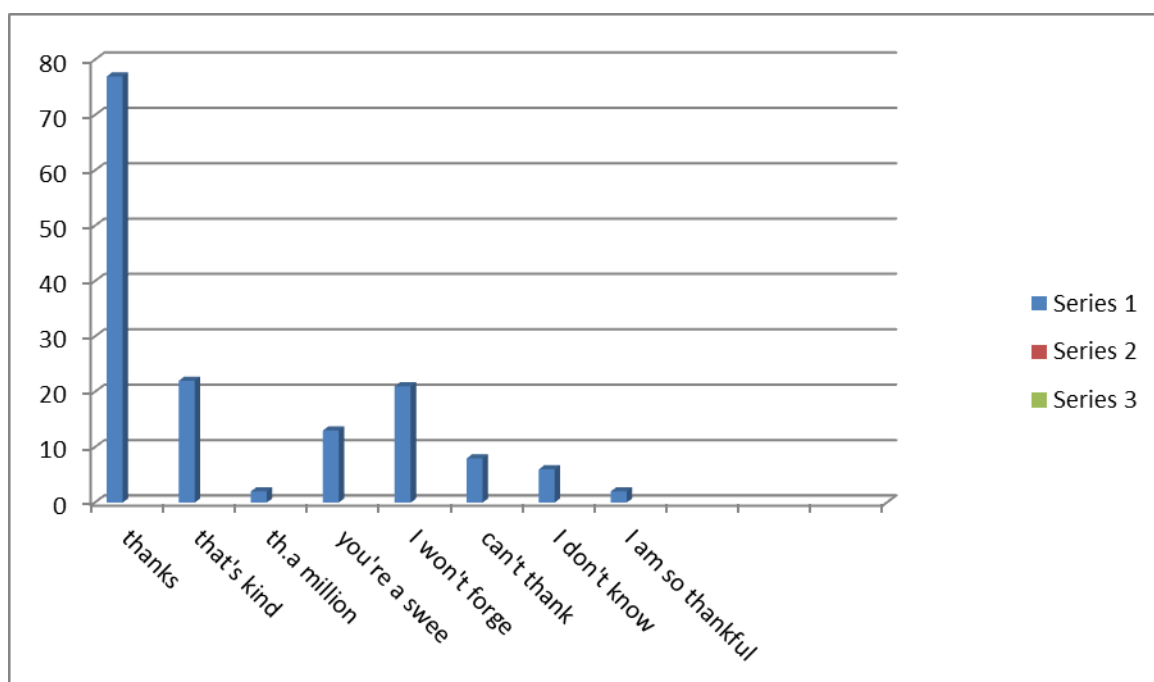
Od ukupno 96 izraza zahvalnosti, koliko se puta muškarac obratio supruzi po ovom pitanju, čak u 61 slučaju zahvalio se jednostavnim semantičkim performativom *thanks* ili *thank you* bez bilo kakvih dodatnih formi kojima bi iskazao pohvalu sagovorniku, što iznosi više od 60%. Od preostalih 35 zabilježenih izraza zahvalnosti, najbrojniji su oni koji imaju formu *that is/ was so/ very kind of you*, koje smo uočili 17 puta, ili u oko 17% slučajeva, za formom *thanks a million* Džon je posegnuo osam puta dok smo izraz *thank you (darling), you're a doll* uočili deset puta.

Kao što je već navedeno, Kejt Goselin se znatno češće obraćala suprugu zahvaljujući mi se za nešto, ali se distribucija ovih iskaza razlikuje od onih zabilježenih kod njenog supruga.

Od ukupno 151 izraza zahvalnosti, 77 puta smo uočili semantički performativ *thanks* odnosno *thank you* koji je u više od pola slučajeva, tačnije njih 38 praćen sa *dear* i *honey* kojim govornik dodatno iskazuje privrženost u odnos na sagovornika. Kod preostala 74 primjera 22 puta je upotrebljen izraz *that's/ was very kind of you* što u procentima iznosi nešto manje od 15 posto od ukupnog broja iskaza. Kejt Goselin je svega dva puta upotrebila izraz *thanks a million*, dok se za izraz *you're a sweet* odlučila 13 puta. Zanimljivo je da smo uočili da je Kejt u prilično velikom broju slučajeva upotrebila formu *I won't forget this*, tačnije 21 put, dok se u preostalim slučajevima odlučila za sljedeće forme: *I(just) can't thank you enough* osam puta, *I (just) don't know how to thank you (enough)* šest i *(oh) I am so thankful* svega dva puta.

Grafikon 6: Govorni čin zahvaljivanja - distribucija formi kod Džona Goselina

Grafikon 7: Govorni čin molbe - distribucija formi kod Kejt Goselin

Kada se sagledaju rezultati primjećuje se da muškarac koristi manji izbor formi kojima bi iskazao zahvalnost u odnosu na sagovornika, te da među formama koje bira u takvim situacijama prednjače one koje nazivamo semantičkim performativom *thanks* i

thank you, dok žena poseže i za nekim složenijim formulacijama, kakve su one tipa *I can't thank you enough...* Takođe se primjećuje razlika u upotrebi leksema za pojačavanje iskaza tipa *honey, dear...* u kojima opet prednjači žena. Smatramo da rezultati do kojih smo došli dodatno potkrepljuju pretpostavku o stalnoj potrebi pripadnica ženskog pola da postigne i održi komunikativnu ravnotežu u odnosu na sagovornika.

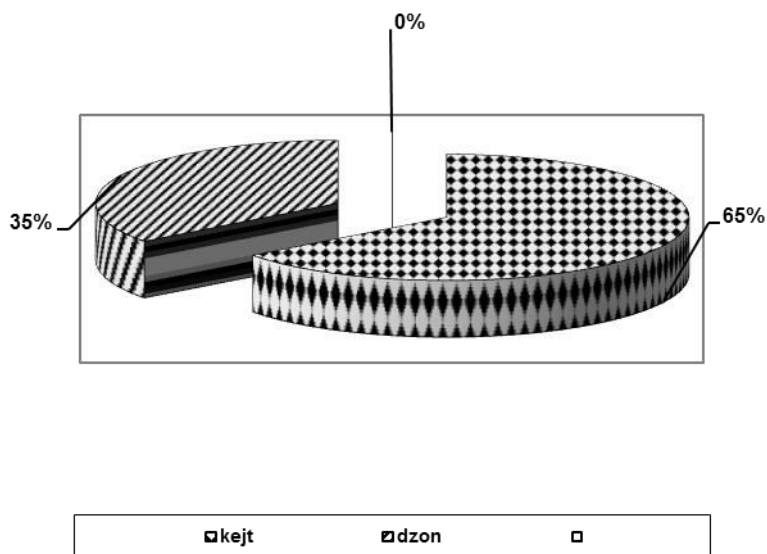
5.2.4. Govorni čin čestitanja

U poglavlju u kojem smo se bavili jezičkom, odnosno semantičkom analizom govornog čina *čestitanja*, naznačeno je da se isti upotrebljava kako bi govorno lice iskazalo zadovoljstvo zbog neke sagovoriku veoma važne situacije ili događaja, te da navedeni događaj može, ali i ne mora da bude direktno povezan sa sagovornikom i nekom njegovom zaslugom (sa nekim uspjehom lične ili poslovne prirode) i da može da se tiče nekih praznika (čestitanje Božića i sl.)¹⁵³.

I ova forma iskazivanja učtivosti može se podijeliti na dvije osnovne grupe: na one orijentisane prema govorniku i čestitke orijentisane prema sagovorniku. Uz ove dvije grupe nailazimo još i na izraze pohvala, divljenja i blagosiljanja. Budući da je istraživanje orijentisano na govorni jezik prilikom formiranja hipoteze nijesmo imali očekivanja da ćemo naići na raznovrsnost formi kojima se nešto čestita, niti da ćemo na iste nailaziti često s obzirom na činjenicu da se razgovori koje smo razmatrali dešavaju u porodičnom okruženju, te između bračnih drugova koji su većinom upućeni jedno na drugo. Drugi važan činilac jeste činjenica da je, zbog okolnosti u kojima se par nalazi, samo muškarac izložen tzv. *spoljašnjem svijetu* te je supruga ta koja ima razlog da mu čestita na nekim poslovnim uspjesima. Forma na koji smo najčešće nailazili jeste *congratulations* kao i forme *Good for you* i *I am so happy for you...* praćene uglavnom terminima kojima se dodatno iskazuje bliskost prema sagovorniku tipa *dear, honey* i slično.

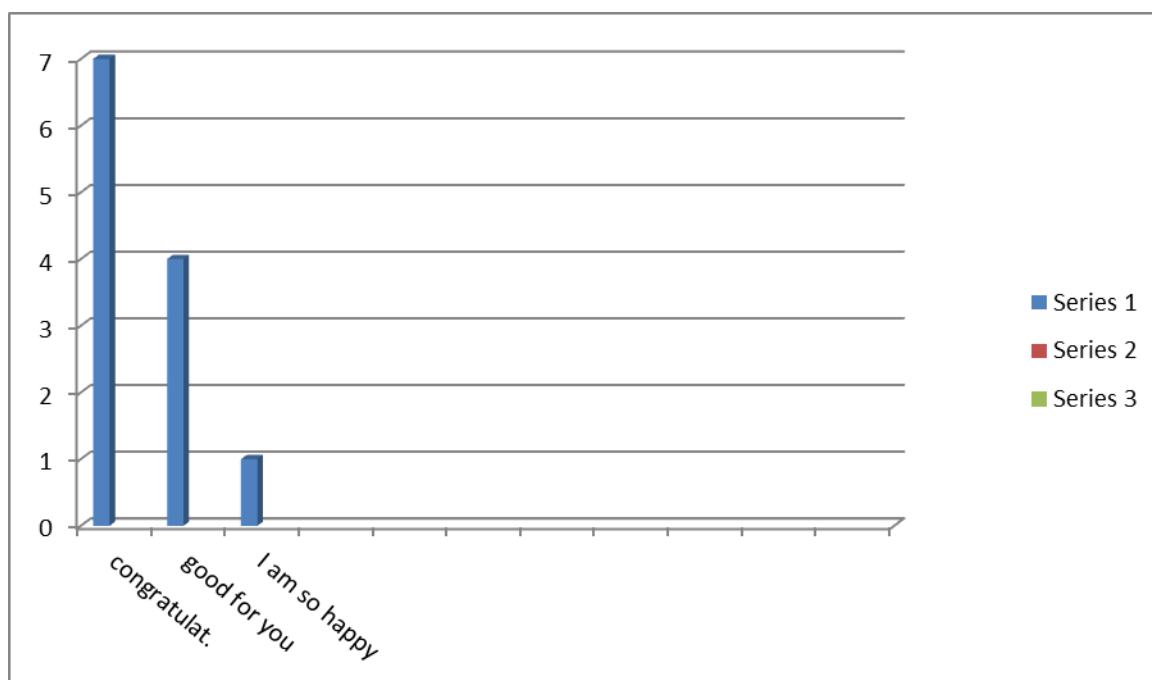
Tokom pedeset epizoda serijala, koje smo pratili uočili smo da su supružnici svega 34 puta čestitali nešto jedno drugome, i to da je čestitke upućivala uglavnom žena, to 22 puta dok se muškarac sa istom namjerom obratio svojoj supruzi svega 12 puta:

¹⁵³Pogledati poglavlje o govornom činu čestitanja- prim.aut.

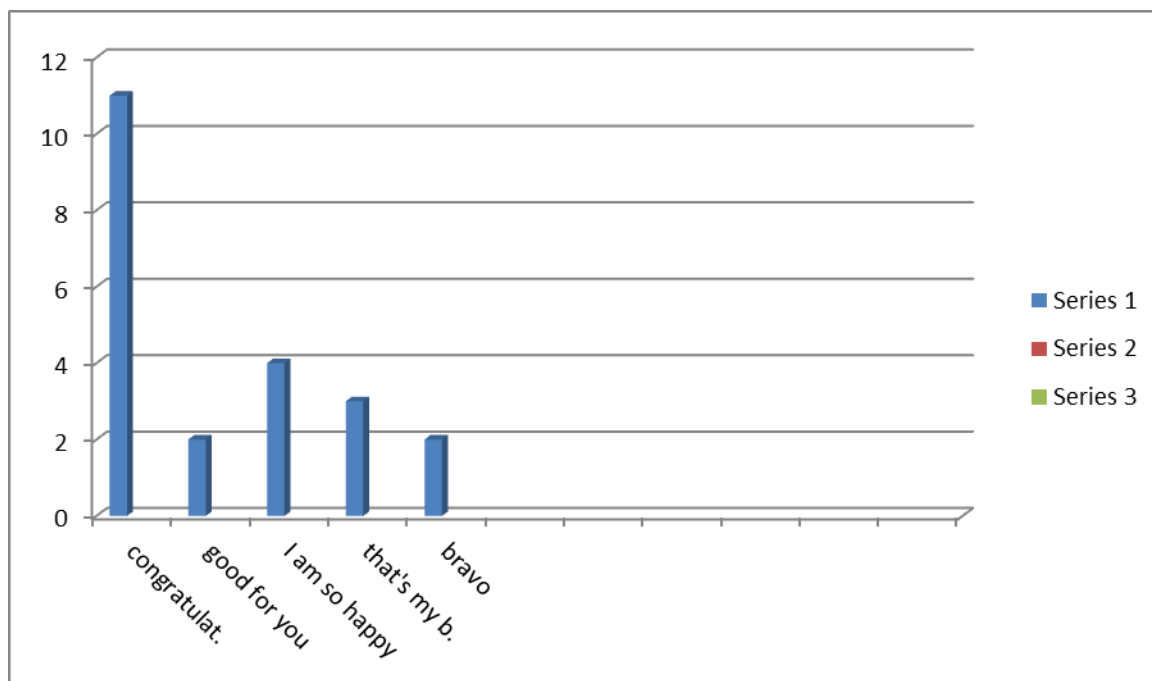
Slika 6: Govorni čin čestitanja - opšta distribucija formi u odnosu na parametar *rod*

Od navedenih dvanaest iskaza čestitanja, kod govornika muškog pola prepoznali smo svega tri, *I to congratulations* sedam puta, *good for you* četiri, a iskaz *I am so happy for you* svega jednom:

Grafikon 8: Govorni čin čestitanja - distribucija formi kod Džona Goselina

Kod Kejt Goselin situacija je nešto drugačija. Naime, od ukupno 22 izraza čestitanja najveći broj je onih formulisanih putem okamenjene forme *congratulations*, u ukupno jedanaest primjera. Od preostalih 11 primjera, četiri su *I am so happy for you dear/honey*, dva *good for you honey/dear*, tri *Oh, that's my boy!*, a dva *Bravo!*

Grafikon 9: Govorni čin čestitanja - distribucija formi kod Kejt Goselin

Kada se sagledaju rezultati primjećuje se da muškarac koristi manji izbor formi kojima bi iskazao čestitanja u odnosu na sagovornika, te da među formama koje bira u takvim situacijama prednjače one koje nazivamo semantičkim performativom *congratulations*, dok žena poseže i za nekim složenijim formulacijama, kakve su one tipa *good for you*, *I am so happy for you*, *that's my boy*... Takođe se primjećuje razlika u upotrebi leksema za, u ovom slučaju, pojačavanje iskaza tipa *honey*, *dear*... u kojima opet prednjači žena, dok ih kod Džona ne uočavamo. Smatramo da i ovi rezultati do kojih smo došli dodatno potkrepljuju pretpostavku o stalnoj potrebi pripadnica ženskog pola da postigne i održi komunikativnu ravnotežu u odnosu na sagovornika.

5.2.5. Upotreba tag-pitanja u odnosu na parametar *rod*

U okviru poglavlja koje se bavi odnosom jezik-rod bavili smo se *tag-pitanjima* i koliko ista mogu biti od značaja za izučavanje razlika u jeziku koji koriste pripadnici polova, tako da je prirodno da smo obratili pažnju na ovaj jezičku formu u odnosu na pol govornog lica¹⁵⁴.

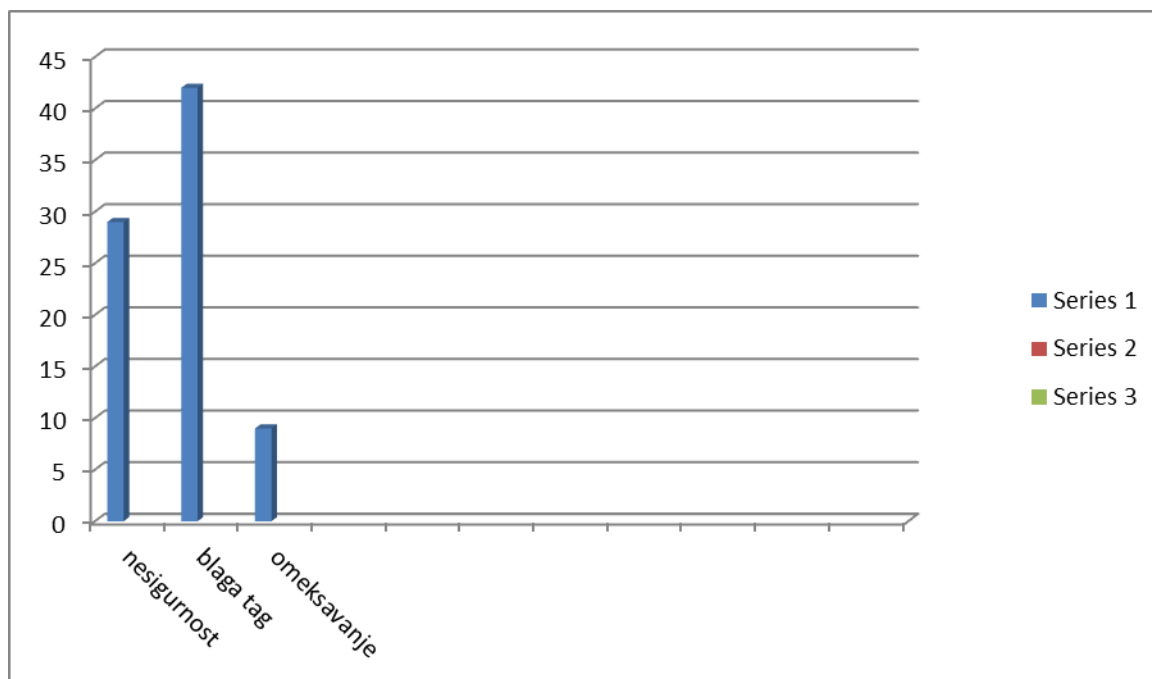
Budući da su ova pitanja obilježje govornog jezika, ne čudi činjenica da smo u okviru pregledanih epizoda naišli na čak sto osamdeset sedam tag pitanja od kojih je sto sedam izgovorio muškarac, što iznosi gotovo šezdeset posto od ukupnog broja uočenih primjera (57%).

Sljedeća tabela predstavlja prikaz rezultata do kojih smo došli spomenutim istraživanjem, a tiče se distribucije tag-pitanja u odnosu na pol ispitanika i funkcije istih:

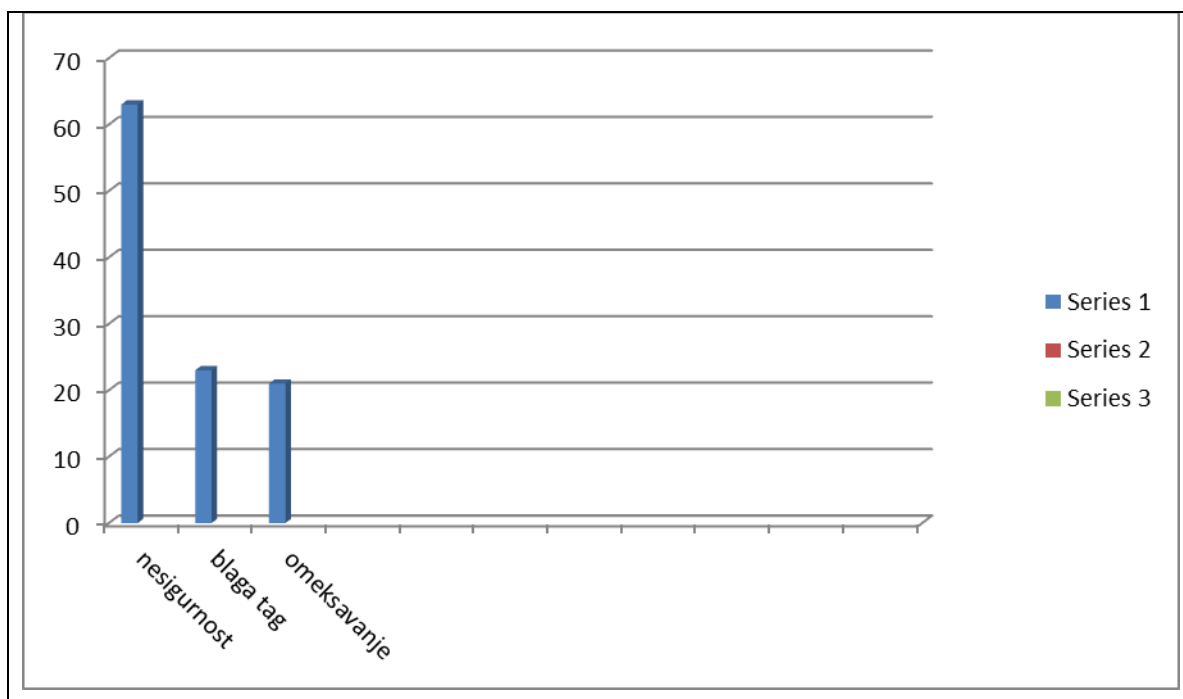
Značenje	ženski pol	muški pol
Modalno značenje iskazivanje nesigurnosti	29 (36,5%)	63 (58,8%)
Afektivno značenje blaga tag-pitanja	42 (52%)	23 (21%)
Tag-pitanja koja omekšavaju ilokuciju iskaza	9 (11,2%)	21(21%)
Ukupno	80	107

Tabela 4: Distribucija tag-pitanja u odnosu na parametar *rod*

¹⁵⁴Pogledati poglavlje 4.sekciju 4.6.prim.aut.

Grafikon 10: Distribucija tag-pitanja kod Kejt Goselin

Grafikon 11: Distribucija tag-pitanja kod Džona Goselina

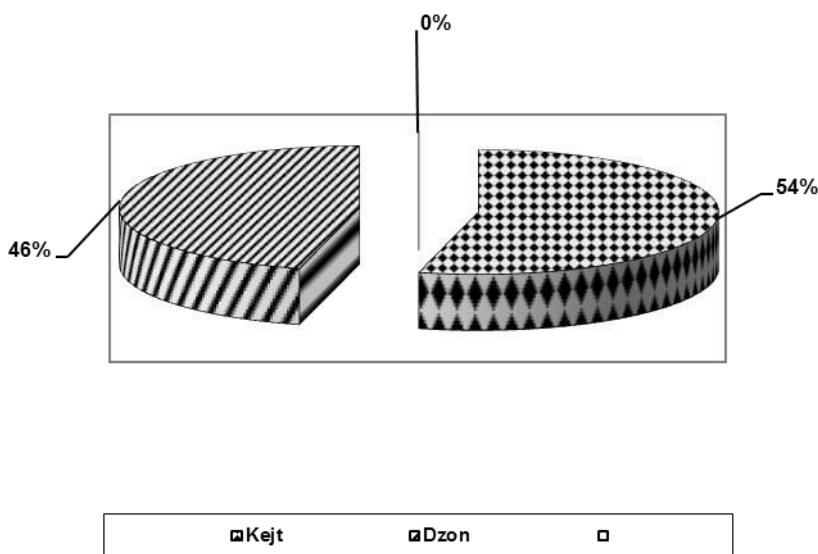
Rezultati do kojih smo došli govore da muškarac prednjači po upotrebi tag-pitanja za iskazivanje nesigurnosti, a žene prema upotrebi afektivnih tag-pitanja. Takođe smatramo zanimljivom činjenicu da smo kod muškarca u gotovo identičnom broju slučajeva naišli na ove jezičke forme koje služe za ublažavanje sadržaja iskaza kao i one afektivnog tipa.

Budući da smo već razmatrali pitanje upotrebe tagova u odnosu na parametar *rod*¹⁵⁵, smatramo da je ovaj segment istraživanja potvrdio tvrdnje pojedinih autora (Coates: 2004; Holmes: 1995) da pripadnici muškog pola ne posežu za tag-pitanjima da bi, primarno, ublažili sadržaj iskaza, već kako bi osigurali nesmetan tok razgovora, dobili ili potvrdili određenu informaciju, dok su žene više orijentisane na sagovornika i razvijanje konverzacije bez bojazni da će u okviru iste povrijediti lice kojem se obraća.

5.2.6. Upotreba markera *a kind of* i *a sort of* u odnosu na parametar *rod*

Metaforički izrazi *a kind of* i *a sort of* (Mišković - Luković: 2006: 247) spadaju u nestandardne varijetete i to one koje pripadaju govornom američkom engleskom jeziku, predstavljaju veoma česte jezičke pojave koje se, prema autorki, nalaze u najraznovrsnijim iskazima, od najformalnijih do onih neformalnog tipa. Smatramo da zbog toga ne čudi podatak da smo na iste nailazili u prosjeku po tri puta po pregledanoj epizodi, tačnije 168 puta od kojih smo 96 puta naišli na izraz *a kind of*, dok smo *a sort of* učili 72 puta. U upotrebi izraza ovog puta zabilježili smo blagu prednost kod žene, i to da je izraz *a kind of* upotrebljen pedeset dva puta ili u 54% slučajeva, dok je za izrazom *a sort of* posegla trideset sedam puta, sto iznosi nešto više od polovine ukupnog broja primjera.

¹⁵⁵Uporediti sa poglavljem 4, sekcija 4.6.- prim.aut.

Slika 7: Opšta distribucija forme *a kind of* u odnosu na parametar *rod*

5.2.7. Zaključak o korpusu

Na osnovu rezultata do kojih smo došli ovim istraživanjem, zaključili smo da su su naša očekivanja da će ono pokazati da je govornik ženskog pola tentativniji u procesu komunikacije od svog partnera i ostvarila.

Utvdili smo da je žena u relativno višem procentu posezala za jezičkim formama kojima se ograđuje od sagovornika u procesu komunikacije, bilo da se radi o češćoj upotrebi modalnih glagola tipa *could*, *might* ili *would*, te formi *just want* i *if you can* u okviru govornog čina molbe, dok se muškarac u istim nije odlučivao za modal *can* ili formu *will you*. To, naravno, ne znači da muškarci u engleskom jeziku ne koriste ove forme, ali svakako ukazuje na njihovu znatno manju upotrebu u odnosu na ostale. Takođe smo zabilježili upotrebu preterita, tag-pitanja kojim se traži potvrda od sagovornika za navedeni iskaz, upitnih formi u vidu deklarativa ili indirektnih pitanja i kratih formi odgovora na iskaz sa govornika tipa *yes*, *yeah*, *but* klauza, kako bi nešto odbila ili opovrgnula, jezičkih markera kojim se iskazuje subjektivnost u odnosu na sadržaj iskaza: *I think*, *I suppose*, *I believe*, dok je u relativno manjem procentu uočeno da žena poseže za imperativnim formama i direktnim pitanjima i modalom *can*. Takođe se pokazalo da Kejt Goselin u relativno visočijem procentu upotrebljava jezičke ograde tipa *just*, *just in case*, *a little bit*, *a few*, *rather* i *scarcely*, u okviru govornog čina molbe u cilju minimiziranja

mogućnosti da uvrijedi sagovornika svojim zahtjevom, u ovom slučaju svog supruga. Istraživanje je, takođe, pokazalo da osoba ženskog pola u visokom ili relativno visokom procentu slučajeva upotrebljava markere tipa *well* i *I don't know* koji služe kao ograda govornog lica od sadržaja iskaza, koje nijesmo uvijek bilježili kod govornih činova, a primijećena je i blaga prednost žene prilikom upotrebe izraza *kind of, a sort of*, koji se upotrebljavaju od strane govornog lica u namjeri da se iskaže nesigurnost u sadržaj iskaza, a samim tim i umanju mogućnost da dođe do povređivanja sagovornika, odnosno uvrijedi lice kojem se obraća.

Sa druge strane, istraživanje je, kao što smo i očekivali, pokazalo da Džon Goselin u relativno visokom procentu koristiti direktne upitne forme, imperativ kao glagolski način, kao i manje tentativni modal *can*, dok će za tag-pitanjima posegnuti onda kada želi da navede sagovornika da potvrdi njegovo mišljenje.

5.3. Istraživanje o iskazivanju učtivosti u odnosu na parametar *rod* kod govornika crnogorskog jezika

Uzorak na kome je obavljeno istraživanje i prikupljeni podaci činila su dvadeset i četiri (24) ispitanika, od kojih je dvanaest muškog (12), i isto toliko ženskog pola.

Ispitivanje je empirijske prirode i zasniva se na prethodno razrađenim osnovama.

U izvršenom istraživanju primijenjena je deskriptivna metoda, a anketiranje je istraživačka

tehnika koju smo koristili.

Upitnik¹⁵⁶ je upotrebljen kao instrument istraživanja i sastojao se iz dva dijela:

- 1) opšti podaci;
- 2) podaci o upotrebi iskazivanja učtivosti na crnogorskom govornom području.

Prvi dio ovog upitnika odnosio se na opšte podatke o subjektima istraživanja, dok su ispitanici u drugom dijelu imali zadatak da markiraju onu formu kojom bi iskazali ljubaznost u odnosu na adresata. Ispitanicima je data mogućnost da pokažu na koji način bi se učtivo izrazili kako u pisanoj, tako i u usmenoj formi. Obrada podataka je izvršena pomoću metoda i tehnika statističke analize. Cilj ovog istraživanja, koje se odnosi samo na parametar *rod*, jeste da pokaže koliko su osobe ženskog pola sklonije upotrebi tentativnijih

¹⁵⁶Uzorak upitnika dat je u prilogu rada - prim.aut.

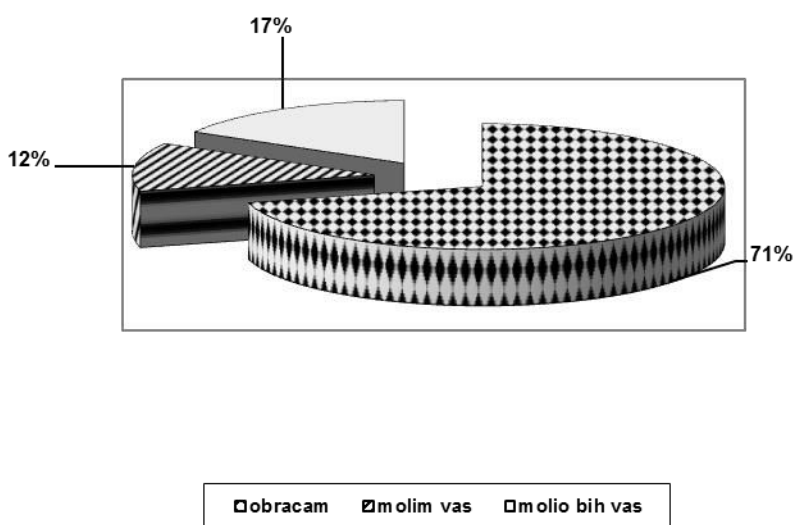
izraza, a samim tim učtivije u procesu komunikacije. Vjerujemo da će rezultati sprovedenog istraživanja predstavljati dobru osnovu za osvjetljavanje socio-lingvističkih parametara iskazivanja učtivosti u dva divergentna kulturna prostora, anglosaksonskom i crnogorskom.

Distribucija prema polu:

Pol	Crnogorski jezik
Muški	12
Ženski	12

Tabela 5: Opšti podaci o ispitanicima

Na prvo pitanje koje je glasilo kako bi se ispitanici obratili sa molbom određenoj instituciji ili nekoj osobi od ukupno dvadeset četiri ispitanika (24) njih sedamnaest (17) ili sedamdeset posto (70 %), odlučilo se za prvu formulaciju: *Obraćam vam se sa molbom da...*, dok se svega tri ispitanika (3) odnosno dvanaest zarez pet procenata (12,5 %) odlučilo za varijantu *Molim vas da...*, a četiri (4), (17%) za *Molio/ molila bih vas da...* Ono što nam je bilo veoma zanimljivo jeste da su se za posljednju varijantu odlučivale osobe ženskog pola, a da su dva od tri ispitanika koji su se odlučili za varijantu (2) muškarci:

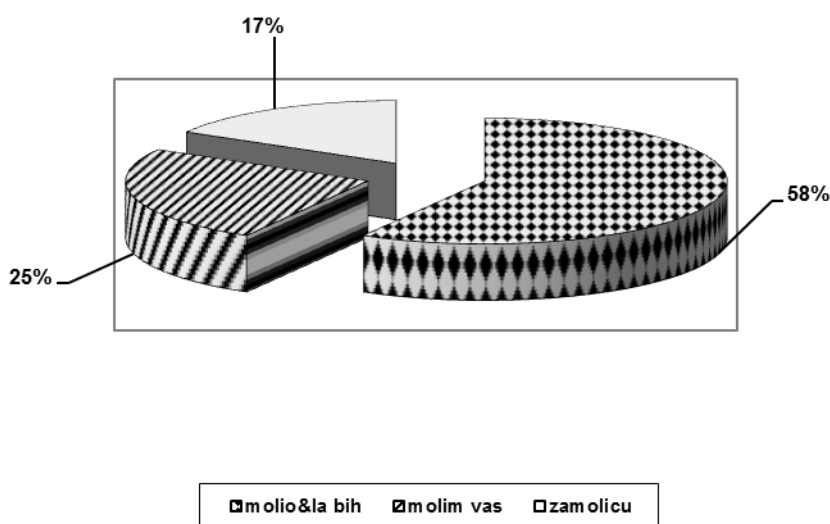
Slika 8: Grafički prikaz rezultata vezanih za rečenicu br.1

1. Kada se nekoj instituciji ili osobi obraćam sa molbom u pisanoj formi molbu ću započeti na sljedeći način:	Muškarci	Žene	Ukupno
1. Obraćam Vam sa molbom da....	10	7	17
2. Molim Vas da.....	2	1	3
3. Molio/la bih Vas da.....	0	4	4
Ukupno	12	12	24

Tabela 6: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u pisanoj formi u odnosu na parametar *rod*

Upitani da formulišu molbu prilikom usmenog obraćanja, ispitanici su dali sljedeće odgovore:

Od ukupno dvadeset četiri ispitanika, njih četrnaest (14) ili nešto više od pedeset osam (58,3%) odlučio se za varijantu (1) tj. za formulaciju *Molio/ la bih te/ Vas da...*, šest ispitanika, tj. dvadeset pet posto (25%) odlučilo se za varijantu broj dva *Molim te/ Vas da...*, dok su se četiri (16, 66%) ispitanika odlučila za treću varijantu, sa formom budućeg vremena koje takođe ima modalnu funkciju *Zamoliću te/ Vas da...*:

Slika 9: Grafički prikaz rezultata vezanih za rečenicu br.2

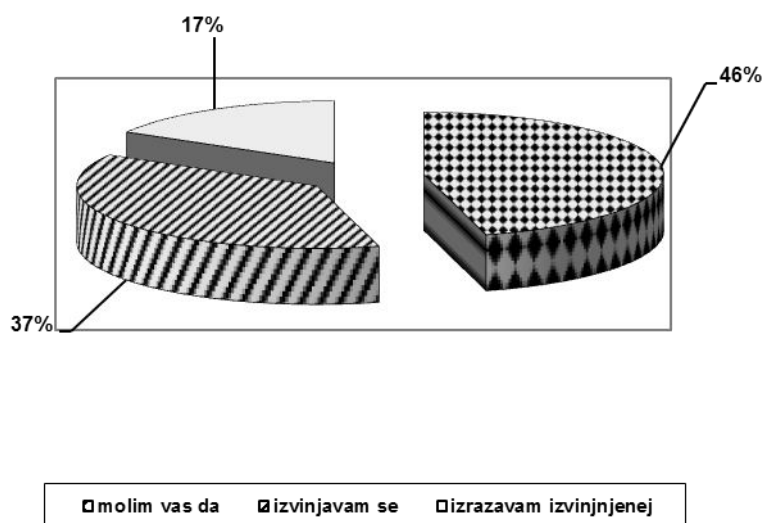
Interesantno je napomenuti da se čak osam ispitanika muškog pola, odnosno dvije trećine od ukupnog broja ispitanika muškog pola, odlučilo za varijante (2) i (3), dok su se žene većinom odlučile za prvu varijantu sa potencijalom.

2. Kada se nekoj osobi usmeno obraćam sa molbom, istu ću formulisati na sljedeći način	Muškarci	Žene	Ukupno
1.Molio/la bih te/Vas da.....	4	10	14
2.Molim te/Vas da.....	5	1	6
3.Zamoliću te/Vas da.....	3	1	4
Ukupno	12	12	24

Tabela 7: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u usmenoj formi u odnosu na parametar rod

Pitanja (3) i (4) ticala su se govornog čina izvinjenja, u pisanoj i usmenoj formi, sa sljedećim rezultatima:

- od ukupnog broja ispitanika njih jedanaest (45, 83%) se, kod pitanja broj tri, odlučilo za odgovor (2): *Molim Vas da mi oprostite što...*, a među njima je osam ispitanika ženskog pola ili dvije trećine ispitanica (66 %). Devet ispitanika se odlučilo za odgovor (1): *Izvinjavam se što...*, tj. trideset sedam zarez pet posto od ukupnog broja ispitanika (37,5%), a četiri ispitanika, ili šesnaest zarez šest (16,6) od ukupnog broja ispitanika zaokružila su odgovor (3) *Dugujem/ izražavam izvinjenje što...*:

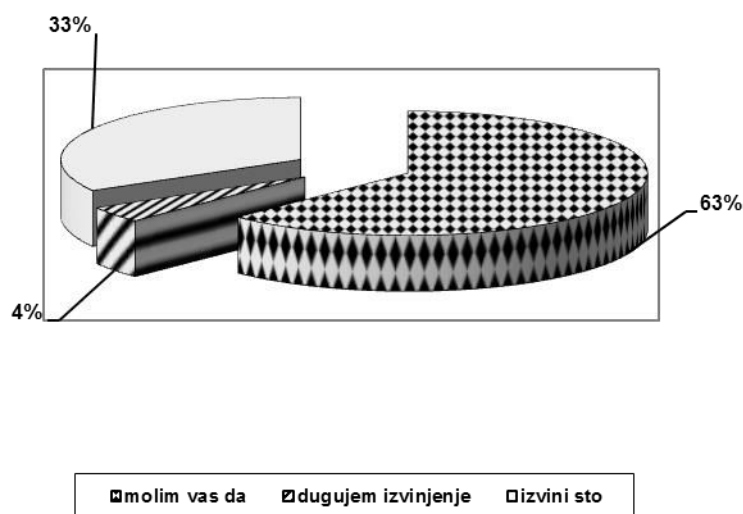
Slika 10: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br. 3

3.Kada se nekoj instituciji ili osobi obraćam kako bih se izvinio/la u pisanoj formi izvinjenje ću formulisati na sljedeći način:	Muškarci	Žene	Ukupno
1.Izvinjavam se što...	6	3	9
2. Molim Vas da mi oprostite što.....	3	8	11
3.Dugujem/ Izražavam izvinjenje što...	3	1	4
Ukupno	12	12	24

Tabela 8: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u pisanoj formi u odnosu na parametar rod

Primjećuje se da se najveći broj ispitanica odlučila za najtentativniju varijantu *Molim Vas da mi oprostite što...*, dok se muškarci najčešće odlučuju za najjednostavniju formulu *Izvinjavam se što...*

Upitani kako bi formulisali izvinjenje u usmenoj formi ispitanici su se u najvećem broju odlučili za varijantu (1): *Molim Vas/ te da mi oprostite/ š što...* koju je markiralo petnaest ispitanika ili šezdeset dva zarez pet posto (62,5%), samo se jedan ispitanik i to muškog pola ili četiri posto (4%) odlučilo za varijantu (2): *Dugujem/ Izražavam izvinjenje što...*, a preostalih osam ispitanika, tj. jedan trećina, odlučilo se za varijantu (3): *Žao mi je/ izvini što...*:

Slika 11: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br.4

Od ukupnog broja ispitanika ženskog pola sedam ispitanica ili pedeset osam zarez tri posto (58,3%) odlučilo se za varijantu (1), dok je preostalih pet ispitanika ženskog pola markiralo varijantu (3), ili četrdeset jedan zarez šest posto (41,6%):

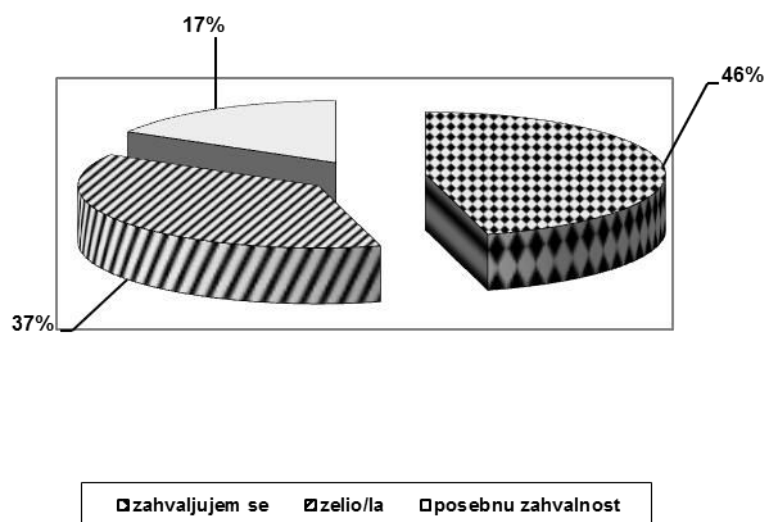
4.Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se izvinio/la usmeno izvinjenje ću formulisati na sljedeći način:	Muškarci	Žene	Ukupno
1. Molim Vas/ te da mi oprostite/ što.....	8	7	15
2.Dugujem/ Izražavam izvinjenje što..	1	0	1
3. Žao mi je/ izvini što.....	3	5	8
Ukupno	12	12	24

Tabela 9: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u usmenoj formi u odnosu na parametar rod

U okviru pitanja pod rednim brojevima pet (5) i šest (6) ispitanici su se izjašnjavali o tome kako izražavaju zahvalnost, kako u pisanoj, tako i u usmenoj formi, tako da smo dobili sljedeće rezultate:

- od ukupnog broja ispitanika, jedanaest (11) ili četrdeset pet posto ispitanika (45%) odlučilo se za prvu varijantu: *Zahvaljujem se*, devet (9) ili trideset osam posto

(38%) za varijantu *Želio/la bih da se zahvalim*, dok su se četiri (4) ili sedamnaest posto (17%) ispitanika odlučila za varijantu (3): *Posebnu zahvalnost želio/ la bih da uputim...* Ono što smatramo interesantnim jeste činjenica da su se svega dvije ispitanice odlučile za varijantu (1) dok je varijantu (2) markiralo njih šest a varijantu (3) četiri ispitanika ženskog pola. Sa druge strane, niti jedan ispitanik muškog pola nije se odlučio za najtentativniju varijantu *Posebnu zahvalnost želio/ la bih da uputim*, dok su se u daleko najvećem broju odlučivali za najjednostavnije *Zahvaljujem se*:

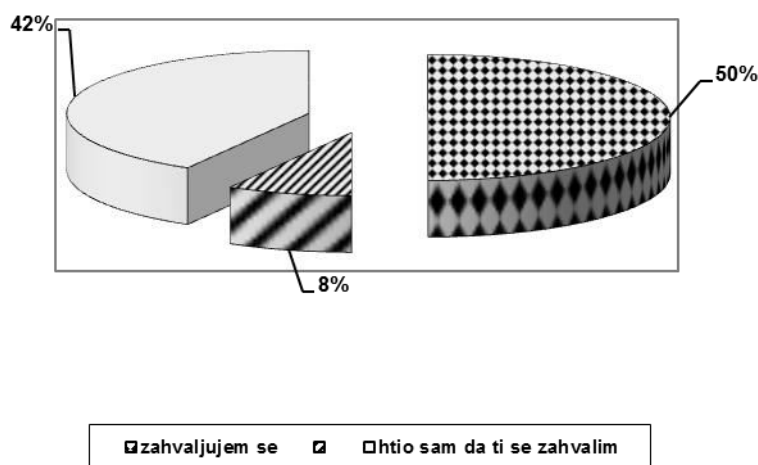
Slika 12: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br.5

5.Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/la pismenu zahvalnost formulisaću na sljedeći način:	Muškarci	Žene	Ukupno
1.Zahvaljujem se...	9	2	11
2.Želio/la bih da se zahvalim....	3	6	9
3. Posebnu zahvalnost želio/la bih da uputim...	0	4	4
Ukupno	12	12	24

Tabela 10: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u pisanoj formi u odnosu na parametar rod

Na pitanje broj šest, a koje se ticalo načina na koji bi se nekoj osobi zahvalili usmeno najveći broj ispitanika muškog pola, njih devet ili sedamdeset pet posto (75%) odlučilo se za varijantu (1): *Zahvaljujem se...*, dok su preostala tri, tj. dvadeset pet posto od svih ispitanika muškog pola markirala varijantu (3).

Sa ispitanicama je situacija nešto dugačija: naime od ukupno dvanaest ispitanika ženskog pola tri su se odlučila za varijantu (1), dva za varijantu (2), a preostalih sedam zaokružilo je varijantu (3). Grafički prikaz opšte distribucije rezultata predstavljen je slikom broj 13, dok tabela 11 daje detaljan opis istih:

Slika 13: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br.6

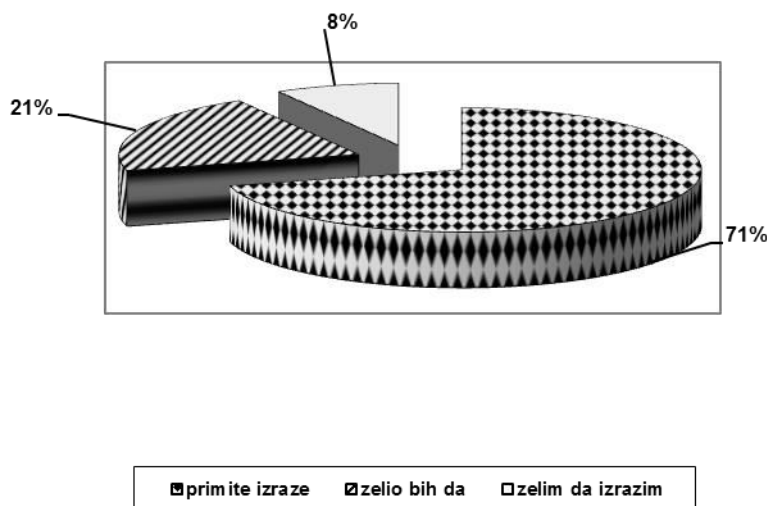
6.Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/la to najčešće činim na sljedeći način:	Muškarci	Žene	Ukupno
1.Zahvaljujem se.....	9	3	12
2.Hvala najljepše.....	0	2	2
3. Htjela/ htio sam da ti se zahvalim.	3	7	10
Ukupno	12	12	24

Tabela 11: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u usmenoj formi u odnosu na parametar rod

Rezultati govore da muškraci najčešće biraju najjednostavniju varijantu *Zahvaljujem se...*, te se čini da nijesu skloni da iskaz pojačaju intenzifikatorom i da se u

mnogo manjem broju odlučuju za preteritnu formulu kako bi iskaz učtivosti dodatno dobio na tentativnosti. Sa druge strane, ženama se, čini se preteritna formula čini najpogodnijom, a tabela pokazuje da su ispitanici koji su upitnikom pokazale da bi upotreбили formulu *Hvala najljepše...* u ovom slučaju isključivo ženskog pola.

Pitanja sedam i osam ticala su se govornog čina saučešća a rezultati su sljedeći: -od ukupno dvadeset četiri ispitanika najveći broj, sedamnaest (17) ili sedamdeset jedan posto (71%) odlučilo se za varijantu (3) *Primate izraze najiskrenijeg saučešća*, pet ispitanika, ili dvadeset jedan posto (21%) odlučilo se za varijantu (2) *Želio/ la bih da uputim...*, dok su dva ispitanika, ili osam posto (8 %) izabrala varijantu (1) *Želim da izrazim...*:

Slika 14: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br.7

Ono što smatramo interesantnim jeste činjenica da se većina ispitanika muškog pola odlučila za varijantu (3), osam njih ili dvije trećine (66,66%), da su se tri ispitanika odlučila za varijantu (1) ili četvrtina ukupnog broja ispitanika muškog pola (25%), dok se samo jedan ispitanik (8,33%) odlučio za varijantu (2).

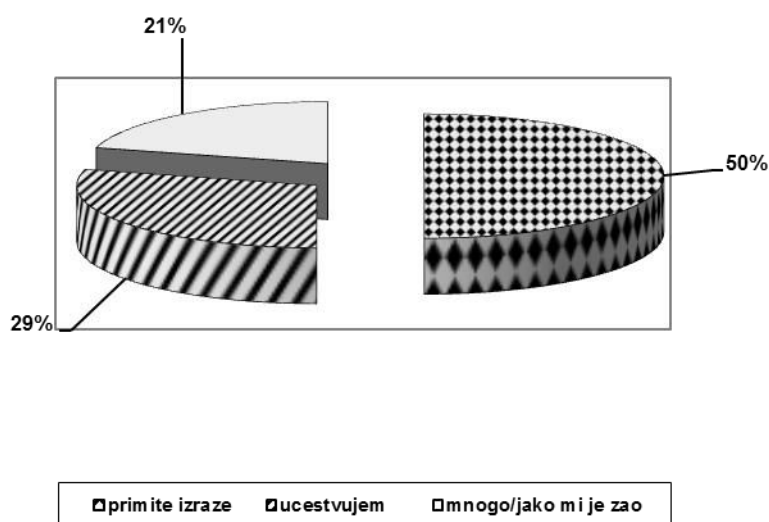
Ispitanice su se ipak u najvećem broju slučajeva odlučile za varijantu (3), a potom za varijante (2) i (1), te se može reći da se kod govornika crnogorskog jezika obuhvaćenog ovim upitnikom ne primjećuje značajna razlika u odnosu na parametar *rod*, te da naši govornici uglavnom posežu za ustaljenim formulama kada je ovaj govorni čin u pitanju:

7. Kada se nekoj osobi obraćam telegramom kako bih izrazio/ la saučesće najčešće činim to na sljedeći način:	Muškarci	Žene	Ukupno
1. Želim da izrazim najdublje saučesće..	3	1	4
2. Želio/ la bih da uputim najdublje/ najiskrenije saučesće...	1	2	3
3. Primate izraze najiskrenijeg/ najdubljeg saučesća..	8	9	17
Ukupno	12	12	24

Tabela 12: Prikaz rezultata o iskazivanju saučesća u pisanoj formi u odnosu na parametar rod

Pitanje broj osam ticalo se iskazivanju saučesća, ali u usmenoj formi gdje su se ispitanici izjasnili na sljedeći način:

- od ukupnog broja ispitanika, dvanaest (12) se odlučilo za verziju (2) „Primi/te moje saučesće“ što čini polovinu ispitanika, sedmero (7), ili dvadeset devet posto (29%) je markiralo odgovor (1) *Učestvujem u žalosti...* a pet (5) ispitanika, odnosno dvadeset jedan posto (21%) izabralo je varijantu (3): *Mnogo/jako mi je žao....*

Slika 15: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br. 8

Smatramo da je važno ukazati na činjenicu da su četiri od ukupno pet ispitanika koji su markirali varijantu (3) ženskog pola, a da se većina ispitanika muškog pola, čak deset ispitanika izabralo varijantu *Primate izraze...* orijentisanu prema sagovorniku. Ovo ukazuje na sklonost osoba ženskog pola da budu tentativnije, dok muškarci radije posežu za formama kojima se formalno obraćaju i ograđuju od sagovornika, čak i kod govornog čina ovog tipa, gdje se izražava saosjećanje sa istim:

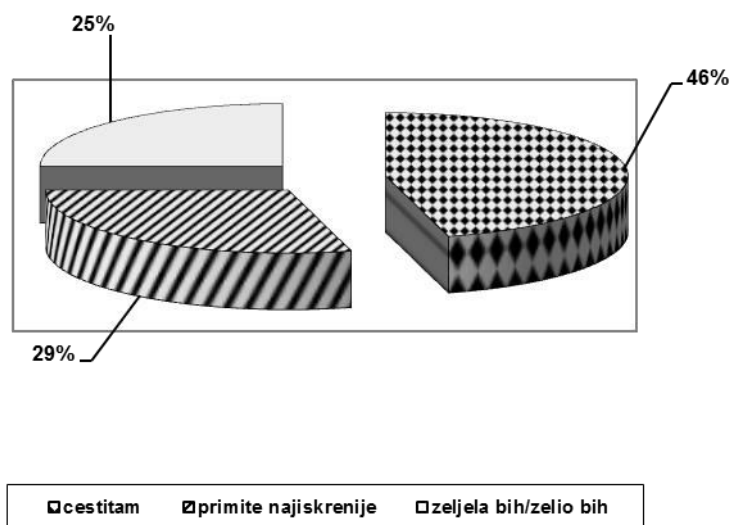
8.Kada se nekoj osobi obraćam usmeno kako bih izrazio/la saučešće najčešće činim to na sljedeći način:	Muškarci	Žene	Ukupno
1. Učestvujem u žalosti.....	1	6	7
2.Primi/ te moje saučešće.....	10	2	12
3. Mnogo/ jako mi je žao.....	1	4	5
Ukupno	12	12	24

Tabela 13: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u usmenoj formi u odnosu na parametar rod

Posljednja dva pitanja upitnika ticala su se govornog čina čestitanja, u okviru kojih su ispitanici markirali one formulacije koje bi koristili u pisanoj, odnosno usmenoj formi ovog govornog čina.

Pitanje broj devet ticalo se pisane forme govornog čina čestitanja sa sljedećim rezultatima:

-od ukupnog broja ispitanika, jedanaest, ili gotovo četrdeset šest posto (45,8%) odlučilo se za varijantu (2): *Čestitam ti/ Vam na...*, sedam ispitanika, ili dvadeset devet posto (29%) zabilježilo je varijantu (1), a šest ispitanika odnosno četvrtina od ukupnog broja varijantu (3), od kojih je pet ženskog pola:

Slika 16: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br. 9

Rezultati upitnika vezani za rečenicu (9) u odnosu na parametar *rod*, tabelarno prikazani izgledaju na sljedeći način:

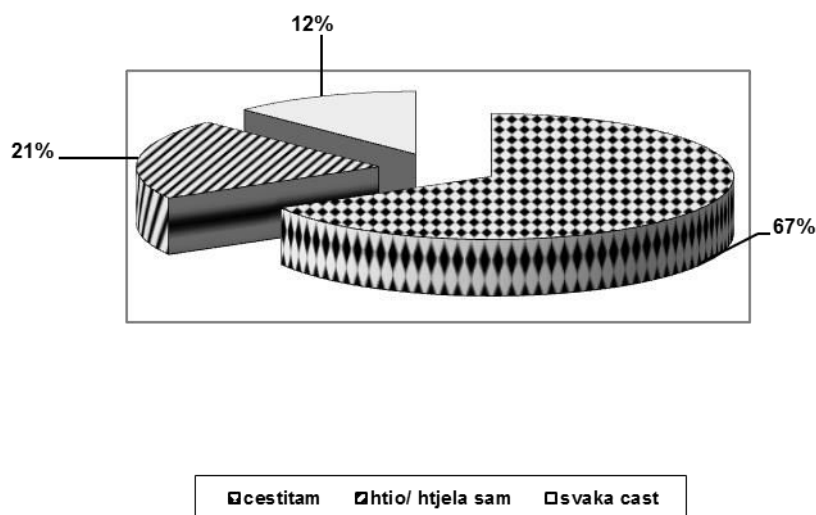
9.Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim u pisanoj formi moja čestitka počinje na sljedeći način:	Muškarci	Žene	Ukupno
1. Primi/te najiskrenije čestitke povodom ...	4	3	7
2.Čestitam ti/ Vam na...	7	4	11
3. Željela/ želio bih od srca da ti čestitam na..	1	5	6
Ukupno	12	12	24

Tabela 14: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u pisanoj formi u odnosu na parametar *rod*

Rečenica broj deset, kao što smo već naveli, odnosila se na govorni čin čestitanja, ali ovoga puta u usmenoj formi, a rezultati do kojih smo došli bili su sljedeći:

- od ukupnog broja ispitanika većina, njih šesnaest, ili dvije trećine (66,66%) odlučilo se za verziju (1): *Čestitam ti/ Vam na...*, pet ispitanika, ili dvadeset jedan posto (21 %) odlučilo se za verziju (2): *Htio/ htjela sam da ti čestitam na....*, dok su se svega tri ispitanika, ili dvanaest zarez pet posto (12,5%) odlučilo za verziju (3): *Željela/ želio bih od srca da ti čestitam na...*

odlučila za odgovor (3) *Svaka čast na...* tako da grafički prikaz rezultata vezanih za rečenicu (10) izgleda:

Slika 17: Grafički prikaz ukupnih rezultata vezanih za rečenicu br. 10

Smatramo da je interesantno naglasiti da su se za verziju (2) odlučile isključivo ispitanice, tj, ispitanici ženskog pola, a da su, sa druge strane, sva tri ispitanika koja su se odlučila za verziju (3) muškog pola.

10.Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim usmeno moja čestitka počinje na sljedeći način:	Muškarci	Žene	Ukupno
1. Čestitam ti/ Vam na...	9	7	16
2.Htio/ htjela sam da ti/ Vam čestitam na.....	0	5	5
3. Svaka čast na...	3	0	3
Ukupno	12	12	24

Tabela 15: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u usmenoj formi u odnosu na parametar *rod*

U zaključku je potrebno ukazati da, ukupno sagledani, rezultati istraživanja pokazuju da se pripadnice ženskog pola, kao što smo i očekivali, zaista češće opredjeljuju za tentativnije varijante iskazivanja učtivosti. Statistički podaci nam govore da su žene, u okviru upitnika od deset stavki, u svakoj pokazale da bi učtivost iskazale tentativnijom formulacijom u odnosu na onu za koju bi se odlučili muškarci.

Međutim, ono što smo takođe uočili jeste činjenica da su ispitanice koje su se odlučivale za netenativne varijante uglavnom bile mlađe osobe, studenti ili srednjoškolci, kao i osobe nižeg stepena obrazovanja. Neizbježno, postavilo se i pitanje da li to znači da bi jedno kompleksnije istraživanje, u koje bi bio uključen ne samo veći broj ispitanika, već i parametri kao što su *regija* i *starost govornika* moglo ukazati neka odstupanja i, eventualno, tendenciju da su mlade žene, kao i žene iz pojedinih regija danas sklonije upotrebi netentativnih izraza, kao i razloge za eventualno takvu pojavu. Podjednako je potrebno ispitati i to kakva je situacija kada su muškarci u pitanju, te da li će, možda, istraživanje pokazati da su oni koji su stariji skloniji i da budu učtiviji. Iz tih razloga, sprovedeno je još jedno, kompleksnije, istraživanje čije ćemo rezultate izložiti u sljedećem potpoglavlju.

5.4. Istraživanje o iskazivanju učtivosti u odnosu na parametre *regija* i *starost* kod govornika crnogorskog jezika

Istraživanje koje opisujemo u ovom podpoglavlju izvedeno je u aprilu i maju 2013. godine. Uzorak na kome je obavljeno istraživanje obuhvatio je ukupno sto osamdeset ispitanika (180) podijeljenih u tri regije: sjever – opština Berane, centralni dio – Nikšić i Podgorica, te jug – Bar sa okolinom, i to po šezdeset (60) u svakoj. U okviru svake grupe ispitanici su podijeljeni u tri jednake podgrupe:

- Ispitanici starosti 20-40 godina;
- Ispitanici starosti 41-60 godina,
- Ispitanici stariji od 61 godinu.

U izvršenom istraživanju primijenjena je deskriptivna metoda, a anketiranje je istraživačka tehnika koju smo koristili.

Upitnik je upotrebljen kao instrument istraživanja i sastojao se iz dva dijela:

- opšti podaci;
- podaci o upotrebi iskazivanja učtivosti govornika crnogorskog jezika u odnosu na parametre *regija* i *starost ispitanika*.

Prvi dio upitnika odnosio se na opšte podatke o subjektima istraživanja, dok su ispitanici u drugom dijelu imali zadatak da markiraju onu formu kojom bi iskazali učtivost u odnosu na adresata. Ispitanicima je data mogućnost da pokažu kako bi se učtivo izrazili kako u pisanoj, tako i u usmenoj formi u okviru govornog čina *molbe*, *čestitanja*, *izvinjavanja*, *zahvaljivanja* i *saučešća*. U cilju da što preciznije utvrdimo u kojoj mjeri će se govornici odlučiti za učtivije forme iste smo zamolili da markiraju onu rečenicu koja bi bila najbliža načinu iskazivanja učtivosti i nijesmo im dali mogućnost da proizvoljno dopisuju dodatne varijante. Takođe smo ponuđene varijante gradirali prema stepenu učtivosti kako bi upitnik bio transparentniji i lakši za popunjavanje i obradu.

Obrada podataka je izvršena pomoću metoda i tehnika statističke analize. Cilj ovog istraživanja jeste da pokaže koliko su govornici iz različitih regija i različitih starosnih dobiskloniji upotrebi tentativnijih izraza, a samim tim učtiviji u procesu komunikacije. Vjerujemo da će rezultati sprovedenog istraživanja predstavljati dobru osnovu kako za dalja istraživanja, tako i za osvijetljavanje sociolingvističkih parametara iskazivanja učtivosti u dva divergentna kulturna prostora, anglosaksonskom i crnogorskom.

Hipoteza ovog istraživanja zasnovana je na zaključcima do kojih su došli lingvisti sa drugih govornih područja, kako engleskog (Greenbaum: 1985: 64), tako kineskog (Gu: 1990: 252) i grčkog (Sifianou: 1999: 43), a koje se tiče odnosa učtivost – savremeno društvo i komunikacija. Iz toga razloga smo pošli od pretpostavke da će se utvrditi da su govornici koji spadaju u treću starosnu grupu (od šezdeset jednu godinu i više) biti skloniji upotrebi učtivih formi od mlađih generacija, budući da savremeni jezik odslikava procese demokratizacije u društvu i da se kreće ka pojednostavljivanju formi, te da sve više služi za puku komunikaciju. Takođe smo pretpostavili da će se pokazati da su govornici nerazvijenijih područja, kao što je sjeverni dio Crne Gore, skloniji upotrebi manje formalnih oblika od onih iz centralne i južne regije, gdje se nalaze politički, ekonomski i univerzitetski centri, te da je kod njih izraženija potreba za tentativnim jezičkim formulama. Treba napomenuti da smo vodili računa da minimum stepena obrazovanja ispitanika bude srednja i viša, odnosno visoka sprema, te parametar *stepen obrazovanja* nijesmo uzeli u obzir prilikom ispitivanja.

U cilju bolje preglednosti i jasnoće dobijenih rezultata, predstavili smo ih tabelama u okviru kojih smo za svako pojedinačno pitanje jasno označili koliko se ispitanika iz koje starosne grupe odlučilo za određenu rečeničnu formulu.

5.4.1. Opis rezultata dobijenih u opštini Berane:

1. Kada se nekoj osobi ili instituciji obraćate sa molbom u PISANOJ formi istu započinjete na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Najljubaznije bih Vas zamolio/la da....	1	1	2	4
Obraćam Vam se sa molbom da	7	9	6	22
Molio/la bih Vas da	4	6	11	21
Molim Vas da....	8	4	1	13

Tabela 16: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BERANE

Dobijeni rezultat pokazuje da se najveći broj ispitanika (36%) opredijelio za formalno *Obraćam Vam se sa molbom da*, dok je tek jedan ispitanik manje markirao formulu iskazanu potencijalom *Molio/ la bih Vas da...* Svega četiri ispitanika ili 6,6% od ukupnog broja odabralo je najformalnije *Najljubaznije bih Vas zamolio/ la da....*, od kojih dva ispitanika pripadaju najstarijoj ispitnoj grupi. Ako tabelu posmatramo po vertikalni, uočićemo da se najveći broj najmlađih ispitanika (40%) odlučio za najdirektniju formulu iskazanu prezentom *Molim Vas da....*, dok se svega jedan ispitanik izjasnio za najformalnije *Najljubaznije bih Vas zamolio/ la da....* Približno pola ispitanika iz srednje starosne grupe izjasnilo se za formalno *Obraćam Vam s molbom da*, a potom za formu u potencijalu *Molio/ la bih Vas da...*

2. Kad se nekoj osobi obraćate USMENO sa molbom, istu formulišete na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Htjela/htio bih da te zamolim da	5	4	10	19
Zamoliću te/Vas da...	3	4	1	8
Molio/la bih te/Vas da	2	3	7	12
Molim te/ Vas da....	10	9	2	21

Tabela 17: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BERANE

Dobijeni rezultat pokazuje da se nešto više od ukupnog broja ispitanika odlučilo za najdirektniju formulu *Molim te/ Vas da....* dok su svega dva ispitanika manje markirala najformalnije, preteritno *Htjela/ htio bih da te zamolim da....*, od kojih više od polovine ispitanika pripada najstarijoj starosnoj grupi. Posmatrano po vertikalni, uočava se da se većina ispitanika iz najmlađe i srednje starosne grupe odlučilo za prezentnu formulu *Molim te/ Vas da....* Svega 13% ispitanika od ukupnog broja markiralo je futurnu formulaciju *Zamoliću te/ Vas da....*, što ukupno gledano pokazuje da su govornici iz ovog regiona skloniji upotrebi formalnijih formulacija za koje se odlučilo nešto više od pola od ukupnog broja ispitanika (51%).

3. Kada se nekoj osobi ili instituciji obraćam kako bi se izvinio/la u PISANOJ formi izvinjenje ću formulirati na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Htio/ želio bih da se izvinim....	3	3	9	15
Dugujem/izražavam izvinjenje što...	6	7	4	17
Izvinjavam se što	9	9	4	22
Molim Vas da mi oprostite što....	2	1	3	6

Tabela 18: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BERANE

Kada se sagledaju rezultati uočava se da se veći broj ispitanika odlučio za forme u kojima se upotrebljava prezent nego preterit i formula *Molim Vas...* Forma *Izvinjavam se što...* spada u direktnije strukture kojima se iskazuje izvinjenje u odnosu na sagovornika u pisanoj formi.

Za preteritnu formu odlučili se govornici stariji od 61 godinu, dok se primjećuje da se najveći broj ispitanika koji pripada najmlađoj starosnoj grupi odlučili su se za prezentne formule. Najveći broj je ipak markirao najdirektniju formulu *izvinjavam se što*, a potom i za drugu formulu takodje u prezentu. Govornici koji pripadaju srednjoj starosnoj grupi u najvećem broju (35% od kupnog broja ispitanika iz navedene starosne grupe) takodje su obilježili najdirektniju formulu kao onu za koju bi se odlučili u datoj situaciji.

4. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se izvinio/ la USMENO izvinjenje ću formulisati na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Molim Vas/ te da mi oprostite/ š što...	2	3	7	12
Dugujem/ izražavam izvinjenje što...	-	1	-	1
Izvinjavam se što...	8	9	8	25
Žao mi je što/ Oprosti što...	10	7	5	22

Tabela 19: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BERANE

Najveći broj ispitanika odlučio se za formulu *Izvinjavam se što...*, dakle, direktnu prezentnu formulu. primjećujemo da se ujednačen broj ispitanika odlučio za istu. Takođe se uočava da se najveći broj ispitanika starije dobi nije odlučio za prvu formulaciju *Molim Vas/ te da mi oprostite/ š što...*, već je markirao direktnu formulu *Izvinjavam se što*, te i da se nijedan ispitanik iz ove starosne grupe nije odlučio za formu *Dugujem/ izražavam izvinjenje što...*. Isti slučaj je i sa najmlađim ispitanicima, od kojih se niti jedan nije odlučio za spomenutu formulu, a najveći broj markirao je najnetentativniji izraz *Žao mi je što/ Oprosti što...*

Ukupno gledano, više od dvije trećine ispitanika u usmenoj komunikaciji poseže za netentativnim izrazima, dok najtentativniji od ponuđenih *Molim Vas/ te da mi oprostite/ š što...* odlučio najveći broj ispitanika treće starosne grupe.

5. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/la PISMENU zahvalnost ću formulisati na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Posebnu zahvalnost želio/la bih da uputim	-	1	4	5
Želio/la bih da se zahvalim	3	9	1	13
Želim da se zahvalim	6	8	5	19
Hvala što	11	2	10	23

Tabela 20: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BERANE

Na osnovu dobijenih rezultata uočava se da se najveći broj ispitanika odlučio za najdirektniju varijantu *hvala što* (38% od ukupnog broja ispitanika), potom za prezentno *Želim da se zahvalim* i istu varijantu ali u formi potencijala. Svega pet ispitanika odlučilo se za najtentativnije *Posebnu zahvalnost želio/la bih da uputim* među kojima nema ispitanika iz najmlađe starosne grupe. Ako rezultat uporedimo sa onim dobijenim u Nikšiću, uočićemo da se u Beranama znatno više ispitanika odlučilo za neformalne varijante, dok se u Nikšiću¹⁵⁷ najviše ispitanika odlučio za opciju *Želio bih...* Sličnu sliku dobijamo kad rezultate poredimo sa onim dobijenim u Baru i okolini uz opasku da se u toj regiji svega pet ispitanika odlučilo za neformalno *Hvala što...* dok se za najformalniju nije odlučio niti jedan ispitanik.

¹⁵⁷ Pogledati tabelu br. 30 - sekcija Nikšić i Podgorica;

6. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/la USMENO to najčešće činim na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Htjela/ htio sam da ti se zahvalim	-	2	1	3
Zahvaljujem se...	4	1	-	5
Hvala najljepše	2	10	3	15
Hvala.	14	7	16	37

Tabela 21: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BERANE

Gotovo dvije trećine ispitanika oslućilo se za „okamenjeno” *hvala*, od kojih nešto manje od pola pripada najstarijoj grupi ispitanika. Treba ukazati na činjenicu da se niti jedan ispitanik iz ove starosne grupe nije odlučio za prezentnu varijantu *zahvaljujem se*, a tek jedan za najtentativnije preteritno *Htjela/ htio sam da ti se zahvalim*. Više od pola ispitanika srednje starosne grupe odlučilo se za varijantu *hvala najljepše*, dok se najmlađa starosna grupa u više od pola slučajeva odlučila za najneformalnije *hvala*. Stoga se može zaključiti da su ispitanici iz ove regije najčešće odlučivali za manje formalne varijante pri govornom činu zahvaljivanja.

7. Kada se nekoj osobi obraćam TELEGRAMOM ili MEJLOM kako bih izrazio/la saučešće najčešće činim to na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Želio/la bih da uputim najdublje/najiskrenije saučešće	1	4	3	8
Želim da izrazim najdublje saučešće	3	2	1	6
Primate izraze najiskrenijeg/najdubljeg saučešća	16	6	10	32
Žao mi je zbog.....	-	8	6	14

Tabela 22: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BERANE

Rezultati do kojih smo došli ukazuju na činjenicu da bi više od pola ispitanika saučešće, pisanim putem, iskazalo putem imperativne forme *Primiti izraze najiskrenijeg/najdubljeg saučešća*, među kojima je najviše ispitanika iz najmlađe starosne grupe, koje slijede najstariji ispitanici pa oni koji pripadaju skupini koja ima od četrdeset do šezdeset godina. Na drugom mjestu je izraz *Žao mi je zbog...* za koji se nije odlučio niti jedan ispitanik iz najmlađe starosne grupe. Za najformalniji oblik iskazan potencijalom *Želio/la bih da uputim najdublje/najiskrenije saučešće* izjasnilo se tek osam ispitanika, što čini rezultat sličnim onim koji smo dobili u Nikšiću i Podgorici¹⁵⁸, uz činjenicu da se u tom regionu spomenuti izraz nalazi na na drugom mjestu.

Dakle, ukupno gledano, rezultat do kojeg smo došli u Beranama umnogome slični istome dobijenom u centralnoj regiji, uz napomenu da se za imperativni izraz *Primiti izraze najiskrenijeg/najdubljeg saučešća* u Nikšiću u najvećem broju odlučila starija populacija, dok su se ovdje za isti odlučivali u najvećem broju mladi ljudi, i to u 50% od ukupnog broja ispitanika koji su markirali datu formulu.

8. Kada se nekoj osobi obraćam USMENO kako bih izrazio/la saučešće najčešće činim to na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Primi/te moje saučešće	6	9	16	31
Mnogo / jako mi je žao	3	5	-	8
Učestvujem u žalosti	4	4	4	12
Žao mi je zbog	7	2	-	9

Tabela 23: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BERANE

Kada je riječ o upućivanju saučešća u usmenoj formi, ispitanici iz Berana su se u nešto više od polovine slučajeva odlučili za imperativno *Primi/ te moje saučešće*, a potom za formulu *Učestvujem u žalosti* u 20% slučajeva. Čini se da se preostale dvije formule ne koriste često, budući da se za njih odlučilo osam, odnosno devet ispitanika. Ako tabelu uporedimo sa onom dobijenu na osnovu rezultata sakupljenih u Nikšiću, primijetićemo da se

¹⁵⁸ Uporediti sa tabelom br.32 - prim.aut.

i tamo najveći broj ispitanika odlučio za najformalniju strukturu, dok su *Učestvujem u žalosti* i *Žao mi je zbog...* na drugom mjestu. Takođe se uočava da se niti jedan ispitanik iz najstarije ispitne grupe nije odlučio za formule *Mnogo/ jako mi je žao* i *Žao mi je zbog* pretpostavljamo, iz razloga što iste ne važe za formule koje su često korištene u crnogorskom narodu prilikom iskazivanja saučešća.

9. Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim u PISANOJ formi moja čestitka počinje na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Željela/ želio bih od srca da Vam/ ti čestitam na.....	1	3	9	13
Primi/te najiskrenije čestitke povodom..	-	3	1	4
Čestitam ti/ Vam na.....	15	10	2	27
Svaka čast/ Bravo za...	4	4	8	16

Tabela 24: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BERANE

Prema dobijenim rezultatima, najveći broj ispitanika iz Berana odlučio se manje formalne fomule prilikom čestitanja u pisanoj formi. Najveći broj ispitanika, 45% od ukupnog broja odlučio se za formulu *Čestitam ti/ Vam na...*, a šesnaest ispitanika za najdirektnije *Svaka čast/ Bravo za...* I ovdje se primjećuje da se najveći broj ispitanika koji pripada najstarijoj starosnoj grupi odlučio za naformalniju formulaciju iskazanu potencijalom *Željela/ želio bih od srca da Vam/ ti čestitam na.....*, dok su se najmlađi ispitanici, njih 75% od ukupnog broja ispitanika ove starosne grupe, odlučili za neformalno *Čestitam ti/ Vam na...* Ukupno gledano, govornici crnogorskog jezika koji žive na sjeveru Crne Gore znatno su direktniji po pitanju govornog čina *čestitanja*, od govornika iz Nikšića, Podgorice i Bara sa okolinom, čiji su rezultati sa manjim odstupanjima gotovo identični.

10. Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim USMENO moja čestitka počinje na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Najsrdajnije ti/ Vam čestitam na	-	1	2	3
Htio/ htjela sam da ti/ Vam čestitam na.	1	3	14	18
Čestitam ti/ Vam na.....	15	13	3	31
Svaka čast/ Bravo za...	4	3	1	8

Tabela 25: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i i životna dob - BERANE

Rezultati nam pokazuju da se preko polovine ispitanika odlučilo za neformalno *Čestitam ti/ Vam na...*, te da u među njima većina ispitanici koji pripadaju najmlađoj, a potom srednjoj starosnoj grupi. Za preteritnu formulu *Htio/ htjela sam da ti/ Vam čestitam na...* odlučilo se osamnaet ispitanika, od kojih četrnaest (77% ispitanika spomenute starosne grupe) pripada najstarijoj starosnoj grupi. Formula *Najsrdajnije ti/ Vam čestitam na* nije ona za koju bi se odlučila većina ispitanika već svega troje ili 5% od ukupnog broja.

5.4.2. Opis rezultata dobijenih u opštinama Nikšić i Podgorica:

1. Kada se nekoj osobi ili instituciji obraćate sa molbom u PISANOJ formi istu započinjete na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61*+	Ukupno
Najljubaznije bih Vas zamolio/ la da....	0	1	2	3
Obraćam Vam se sa molbom da	7	11	6	24
Molio/ la bih Vas da	1	5	10	16
Molim Vas da....	12	3	2	17

Tabela 26: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i i starost - NIKŠIĆ i PODGORICA

Dobijeni rezultat govori da se najveći broj ispitanika (40% od ukupnog broja) odlučio za formalnu formulu *Obraćam Vam se sa molbom da*, dok je formulu u potencijalu i najdirektniju *Molim Vas da....* obilježio gotovo isti broj ispitanika. Za najformalnije *Najljubaznije bih Vas zamolio/ la da....* odlučilo se svega tri ispitanika, među kojima nema ispitanika iz najmlađe starosne grupe. Gledano po vertikalni, primjećuje se da se više od pola ispitanika iz najmlađe starosne grupe odlučilo za prezentu formulu *Molim Vas da....*, koja je od ponuđenih i najdirektnija, dok se većina ispitanika iz srednje grupe odlučila za formalno *Obraćam Vam s molbom da*. Najstariji ispitanici u većini slučajeva birali su najformalnije formule kako onu iskazanu potencijalom (50% od ukupnog broja ispitanika iz ove starosne grupe) *Molio/ la bih Vas da*, tako i formalno *Obraćam Vam s molbom da*. Za najtentativnije *Najljubaznije bih Vas zamolio/ la da....* odlučila su se svega dva od ukupno dvadeset ispitanika iz ove starosne grupe.

2. Kad se nekoj osobi obraćate USMENO sa molbom, istu formulišete na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Htjela/ htio bih da te zamolim da	1	3	5	9
Zamoliću te/ Vas da...	1	0	0	1
Molio/ la bih te/ Vas da	4	4	15	23
Molim te/ Vas da....	14	13	0	27

Tabela 27: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - NIKŠIĆ i PODGORICA

Dobijeni rezultati govore da se najveći broj ispitanika odlučio za najdirektniju formulaciju u iskazivanju molbe usmenim putem. Evidentno je da među njima nema ispitanika iz najstarije starosne grupe, a da je najviše onih koji pripadaju ispitanicima starosti od dvadeset do četrdeset godina. Posmatrano po vertikalni, najveći broj najstarijih ispitanika (75% od ukupnog broja iz navedene starosne grupe) odlučio se za formu iskazanu potencijalom *Molio/ la bih te/ Vas da*, dok se preostalih pet odlučilo za najformalnije *Htjela/ htio bih da te zamolim da...*

3. Kada se nekoj osobi ili instituciji obraćam kako bi se izvinio/la u PISANOJ formi izvinjenje ću formulirati na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Htio/ želio bih da se izvinim....	6	6	13	25
Dugujem/izražavam izvinjenje što...	6	9	2	17
Izvinjavam se što	5	1	-	6
Molim Vas da mi oprostite što....	3	4	5	12

Tabela 28: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - NIKŠIĆ i PODGORICA

Najveći broj ispitanika odlučio se za najtentativniju formulu iskazanu preteritom *Htio/ želio bih da se izvinim...* Više od pola ispitanika koji su markirali navedenu opciju starije je od šezdeset jednu godinu, sa druge strane niko se od spomenute starosne grupe nije odlučio za formulu *Izvinjavam se što...*, dok su se za opciju (2) odlučila tek dva ispitanika. Nešto ravnomjerniji rezultat primjećuje se kod opcije (4): *Molim Vas da mi oprostite što....*, gdje se ipak najveći broj ispitanika treće starosne grupe odlučio za ovu formulaciju.

U poređenju sa ispitanicima iz Berana može se kazati da su ispitanici centralne regije skloniji upotrebi tentativnih izraza kod iskazivanja izvinjenja u odnosu na sagovornika. Takođe se uočava da se za tentativnije forme u obje regije odlučuju mahom stariji ispitanici, dok se mlađi odlučuju za prezentne formulacije. Ipak, nijesmo utvrdili veliki raskorak između mlađe i srednje starosne grupe. Kao što se vidi iz tabele koja se odnosi na beranske ispitanike gdje se jednak broj ispitanika odlučio za formulu *Izvinjavam se što...*, tek jedan ispitanik iz nikšićke grupe ispitanika odlučio za istu opciju, u odnosu na pet ispitanika koji pripada grupi od 20-40 godina starosti.

4. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se izvinio/ la USMENO izvinjenje ću formulisati na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Molim Vas/ te da mi oprostite/ š što...	1	4	3	8
Dugujem/izražavam izvinjenje što...	-	5	2	7
Izvinjavam se što...	9	5	3	17
Žao mi je što/ Oprosti što...	10	6	13	29

Tabela 29: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - NIKŠIĆ i PODGORICA

Kod govornika iz Nikšića i Podgorice primjećuje se da se gotovo polovina ispitanika odlučila za najmanje formalnu varijantu *Žao mi je što/ Oprosti što...*, te da se primjećuje da su se za istu većinom odlučili najstariji i najmlađi ispitanici, dok se grupa ispitanika srednje starosne dobi u približno jednakom broju odlučivala za ponuđene četiri opcije. Ipak, za najtentativiju varijantu *Molim Vas/ te da mi oprostite/ š što...* odlučilo se najviše ispitanika srednje starosne dobi. Kad uporedimo sa rezultatima dobijenim obradom podataka ispitanika iz Berana, uočavamo da se značajno veći broj ispitanika treće grupe, koji žive u centralnom dijelu Crne Gore odlučio za najnetentativniju varijatu, dok je broj najmlađih ispitanika u ove dvije regije ujednačen, i iznosi po deset ispitanika.

5. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/la PISMENU zahvalnost formulisaću na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Posebnu zahvalnost želio/la bih da uputim	1	-	4	5
Želio/la bih da se zahvalim	3	8	14	25
Želim da se zahvalim	4	7	1	12
Hvala što	12	5	1	18

Tabela 30: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - NIKŠIĆ i PODGORICA

Na osnovu dobijenih rezultata primjećuje se da se najveći broj ispitanika odlučio za formulu *Želio/ la bih da se zahvalim...* u okviru koje potencijal kao način dodatno „omekšava“, te čini ljubaznijim sadržaj koji slijedi. Potom su se ispitanici (mahom oni koji pripadaju najmlađoj starosnoj grupi) odlučivali za najprostije *Hvala što...*, dok se tek jedan odlučio za najtentativnije *Posebnu zahvalnost želio/la bih da uputim...* Najveći broj ispitanika treće starosne grupe (70% od ukupnog broja ispitanika iz ove starosne grupe) odabralo je opciju *Želio/ la bih da se zahvalim*, dok se za istu, ali prezentnu varijantu, kao i najprostije *Hvala što...* odlučio svega po jedan ispitanik. Ako uporedimo sa rezultatima govornika iz Bara, uočićemo da se najveći broj ispitanika odlučio za istu opciju, uz opasku da se znatno više ispitanika iz centralne regije odlučio za najjednostavniju varijantu *Hvala što*.

6. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/ la USMENO to najčešće činim na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Htjela/ htio sam da ti se zahvalim	1	3	4	8
Zahvaljujem se...	5	8	3	16
Hvala najljepše	1	1	2	4
Hvala.	13	8	11	32

Tabela 31: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - NIKŠIĆ i PODGORICA

Govorni čin *zahvaljivanja* u usmenoj formi za govornike centralne regije uglavnom znači zahvaliti se prosto, putem okamenjenog *hvala*, budući da se za datu opciju odlučilo nešto više od polovine ispitanika. Potom su se odlučivali za opciju u prezentu, dok se za najtentativniju varijantu sa preteritom odlučilo svega osam od šezdeset ispitanika, a za „okamenjeno“ *hvala* u kombinaciji sa intenzifikatorom *najljepše* odlučila su se svega četiri ispitanika. Na osnovu ovoga zaključuje se da se govornici južne i centralne regije ipak najrađe odlučuju za najprostiju varijantu prilikom zahvaljivanja u usmenoj formi, uz opasku da se ispitanici koji pripadaju Baru i okolini u mnogo većem broju odlučuju za najtentativniju varijantu, kako bi iskazali zahvalnost sagovorniku. Ako posmatramo

starosne grupe, utvrdićemo da se najveći broj ispitanika najmlađe starosne grupe odlučuje za najprostiju varijantu *Hvala* (65%), ali i da je slična situacija sa najstarijom grupom, te da je istu, najdirektniju varijantu ipak markiralo najviše ispitanika iz ove grupe (51%).

7. Kada se nekoj osobi obraćam TELEGRAMOM ili MEJLOM kako bih izrazio/la saučešće najčešće činim to na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Želio/ la bih da uputim najdublje/ najiskrenije saučešće	-	6	3	9
Želim da izrazim najdublje saučešće	3	-	-	3
Primate izraze najiskrenijeg/ najdubljeg saučešća	12	14	17	43
Žao mi je zbog.....	5	-	-	5

Tabela 32: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - NIKŠIĆ i PODGORICA

Govorni čin *saučešća* u pisanoj formi za većinu ispitanih govornika centralne regije znači iskazati zaljenje zbog gubitka voljene osobe imperativnom formom *Primate izraze najiskrenijeg/ najdubljeg saučešća* u više od 70% slučajeva. Primjećujemo da su stariji govornici najskloniji upotrebi ove forme, što nijesmo očekivali, te da su se svega tri ispitanike iz iste starosne grupe odlučila za najtentativniji oblik *Želio/ la bih da uputim najdublje/ najiskrenije saučešće*, dok se za ovu formu odlučilo i šest ispitanika srednje starosne grupe, koja se, takođe, baš kao i najmlađa u najvećem broju (60% ispitanika) odlučila za imperativ u odnosu na adresata. Svega tri ispitanika ove starosne grupe odabrala su prezentnu formu *Želim da izrazim najdublje saučešće*, a pet ispitanika iz iste grupe markirala su najnetentativniju *Žao mi je zbog..*. Smatramo da je veoma važno napomenuti da najmlađa starosna grupa pokazuje najveće odstupanje u odnosu na preostale dvije, budući da se niti jedan ispitanik nije odlučio za najformalniju strukturu *Želio/ la bih da uputim najdublje/ najiskrenije saučešće...*

8. Kada se nekoj osobi obraćam USMENO kako bih izrazio/la saučešće najčešće činim to na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Primi/te moje saučešće	4	15	17	36
Mnogo/ jako mi je žao	3	3	-	6
Učestvujem u žalosti	4	2	3	9
Žao mi je zbog	9	-	-	9

Tabela 33: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - NIKŠIĆ i PODGORICA

Kada je o upućivanju saučešća usmenim putem riječ, rezultat govori da se najveći broj ispitanika odlučio za varijantu *Primi/ te moje saučešće* formulisanu imperativom, koju je markirala većina (85%) ispitanika najstarije starosne grupe. Svega tri ispitanika iste grupe su se upotrebila bi formu *Učestvujem u žalosti*, a niti jedan forme *Mnogo/ jako mi je žao* ili *Žao mi je zbog*. Za formu *Žao mi je zbog* odlučila bi se gotovo polovina najmlađih ispitanika, kod kojih se primjećuje raznovrsnost i ravnomjernost kada su u pitanju preostale varijante. Srednja starosna grupa odlučila se većinom (u 75% slučajeva) za formulu *Primi/ te moje saučešće*, dok se niti jedan ispitanik iz ove grupe nije odlučio za najprostiju formulaciju *Žao mi je zbog*.

Ukupno gledano, zaključujemo da su govornici crnogorskog jezika najskloniji direktnim formulama prilikom upućivanja izraza saučešća sagovoriku, da ne postoji značajna razlika po pitanju rezultat srednje i najstarije ispitne grupe, te da se mlađe generacije odlučuju za najjednostavnije forme, pretpostavljamo iz razloga što su skloniji da iskažu saučešće neposredno, internet prepiskom ili prilikom susreta sa ožalošćenom osobom, nego u nekim formalnijim prilikama, te da bi se upotreba ovog oblika među najmlađom populacijom mogla protumačiti kao posljedica uticaja engleskog jezika koji se vrši putem medija i interneta.

9. Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim u PISANOJ formi moja čestitka počinje na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Željela/ želio bih od srca da Vam/ ti čestitam na.....	1	3	15	19
Primi/te najiskrenije čestitke povodom..	12	16	3	31
Čestitam ti/ Vam na.....	5	-	2	7
Svaka čast/ Bravo za...	2	1	-	3

Tabela 34: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - NIKŠIĆ i PODGORICA

Rezultati istraživanja sprovedenog na ispitanicima u centralnom regionu pokazuju da se isti najčešće odlučuju za formu *Primi/te najiskrenije čestitke povodom* formulisanu imperativom ukomponovanim sa intenzifikatorom *najiskrenije*. Uočili smo da su se za tu formulu odlučili u najvećem broju slučajeva (52% od ukupnog broja ispitanika koji u markirali datu formu) ispitanici koji pripadaju srednjoj starosnoj grupi, dok su senajstariji ispitanici u čak 75% od ukupnog broja starijih ispitanika odlučili za najtentativniju formulu *Željela/ želio bih od srca da Vam/ ti čestitam na...* dok je svega tri ispitanika ili 5% od ukupnog broja ispitanika markiralo je najnetetativnije *Svaka čast/ Bravo za* od kojih dva ispitanika pripadaju najmlađoj starosnoj grupi, a svega jedan srednjoj. Niti jedan ispitanik iz najstarije starosne grupe nije zabilježio datu formu kao onu koju bi koristio u datoj prilici.

10. Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim USMENO moja čestitka počinje na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Najsrdanije ti/ Vam čestitam na	1	11	4	16
Htio/ htjela sam da ti/ Vam čestitam na.	6	9	13	28
Čestitam ti/ Vam na.....	10	-	1	11
Svaka čast/ Bravo za...	3	-	2	5

Tabela 35: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - NIKŠIĆ i PODGORICA

Od ukupnog broja ispitanika, dvadeset i osam, ili 46% markiralo je preteritnu formulu *Htio/ htjela sam da ti/ Vam čestitam na..* od kojih trinaest ili 46% ispitanika pripada najstarijoj starosnoj grupi. Više od polovine ispitanika iz srednje starosne grupe odlučilo se za formulu *Najsrdanije ti/ Vam čestitam na*, dok se svega jedan ispitanik iz najmlađe starosne grupe odlučio za istu. Najmlađi ispitanici su se u 50% slučajeva izjašnjavali za neformalnu, prezentnu formu *Čestitam ti/ Vam na....*

Ukoliko rezultate uporedimo sa onim dobijenim u Beranama, uočićemo značajnu razliku, budući da su se ispitanici iz Nikšića i Podgorice izjasnili da bi čestitku u usmenoj formi iskazali formalno, upotrebom preterita, dok bi se njihovi sunarodnici sa sjevera ipak izrazili neformalnije, prezentom. Poklapanja između ove dvije regije evidentne su kod starosnih grupa, gdje se ponovo uočava tendencija starijih ispitanika ka upotrebi formalnijih formulacija pri iskazivanju, u ovom slučaju, zadovoljstva zbog nekog uspjeha koji je postiglo lice kojem se obraćaju.

5.4.3. Opis rezultata dobijenih u opštini Bar sa okolinom:

1. Kada se nekoj osobi ili instituciji obraćate sa molbom u PISANOJ formi istu započinjete na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Najljubaznije bih Vas zamolio/ la da..	2	1	3	6
Obraćam Vam se sa molbom da	8	4	9	21
Molio/ la bih Vas da	1	7	3	11
Molim Vas da....	9	8	5	22

Tabela 36: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BAR sa okolinom

Rezultati do kojih smo došli proučavajući govorni čin *molbe* u pisanoj formi govore da se u ovoj regiji najveći broj ispitanika odlučio za manje formalne formule *Molim Vas da...* (35% od ukupnog broja ispitanika) i *Obraćam Vam se sa molbom da* (36%). Svega šest od ukupnog broja ispitanika markiralo na najformalniju formulu *Najljubaznije bih Vas zamolio/ la da....* Ako rezultate posmatramo prema starosnim grupama, uočićemo da se najveći broj najmlađih ispitanika odlučio za najdirektnije *Molim Vas da....*, te da je situacija ista kog starosne grupe koja obuhvata ispitanike koji imaju između četrdeset i šezdeset godina. Gotovo polovina najstarijih ispitanika obilježila je formulu *Obraćam Vam se sa molbom da...*, kao onu kojom bi iskazali molbu u odnosu na sagovornika kojem se obraćaju u pisanoj formi.

2. Kad se nekoj osobi obraćate USMENO sa molbom, istu formulišete na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Htjela/ htio bih da te zamolim da	1	8	0	9
Zamoliću te/ Vas da...	0	0	0	0
Molio/ la bih te/Vas da	3	1	14	18
Molim te/ Vas da....	16	11	6	33

Tabela 37: Prikaz rezultata o iskazivanju molbe u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BAR sa okolinom

Rezultati ukazuju da se više od polovine ukupnog broja ispitanika odlučilo za najdirektnije *Molim te/ Vas da....*, dok se za formulu iskazanu futurom nije odlučio niti jedan ispitanik. Evidentno je da se najveći broj ispitanika iz najmlađe starosne grupe odlučio za najdirektniju formulu (80% ispitanika iz spomenute starosne grupe), dok su se najstariji ispitanici u većini (70% od ukupnog broja ispitanika iz iste starosne grupe) odlučili za formulu u potencijalu *Molio/ la bih te/ Vas da*. Preostalih šest ispitanika markiralo je najdirektnije *Molim te/ Vas da....*

3. Kada se nekoj osobi ili instituciji obraćam kako bi se izvinio/la u PISANOJ formi izvinjenje ću formulirati na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Htio/ želio bih da se izvinim....	5	11	15	31
Dugujem/izražavam izvinjenje što...	12	6	1	19
Izvinjavam se što	2	1	-	3
Molim Vas da mi oprostite što....	1	2	4	7

Tabela 38: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BAR sa okolinom

Primjećuje se da se više od polovine ispitanika odlučilo za najtentativniju formu, i to da se za istu ponovo odlučio najveći broj ispitanika iz treće starosne grupe. Kada ovaj rezultat uporedimo sa onim dobijenim u Beranama i Nikšiću i Podgorici, primjećuje se razlika između ispitanika iz centralnog i južnog dijela države od onih iz Berana u smislu da se najveći broj ispitanika u Beranama ipak odlučio za manje tentativnu varijantu *Izvinjavam se što...*, pa potom za varijantu *Dugujem/ izražavam izvinjenje što...*, ali i da su se za najtentativniju varijantu, ipak odlučili najstariji ispitanici.

Ako posmatramo starosne grupe, primjećujemo da se prva starosna grupa u daleko najvećem broju (60% ispitanika od ukupno dvadeset) odlučila za tentativnu i formalnu varijantu *Dugujem/ izražavam izvinjenje što...* Slična situacija pronalazi se kod najstarije starosne grupe, uz opasku da se ovdje daleko najveći broj ispitanika odlučio za najtentativniju preteritnu varijantu. Ista situacija uočava se kod ostale dvije regije. Ipak, generalno gledano, ispitanici iz regije Bara sa okolinom su se u najvećem broju odlučivali za najtentativnije varijante kada je u pitanju govorni čin *izvinjenja* u pisanoj formi.

4. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se izvinio/la USMENO izvinjenje ću formulisati na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Molim Vas/te da mi oprostite/š što...	1	9	12	22
Dugujem/izražavam izvinjenje što...	2	6	7	15
Izvinjavam se što...	16	3	1	20
Žao mi je što/ Oprosti što...	1	2	-	3

Tabela 39: Prikaz rezultata o iskazivanju izvinjenja u usmenoj formi u odnosu na parametre *regija i starost* - BAR sa okolinom

Posmatrano prema starosnoj dobi najveći broj ispitanika iz najmlađe starosne grupe odlučio se za direktnu prezentnu varijantu *Izvinjavam se što...*, dok su se ispitanici koji pripadaju najstarijoj starosnoj grupi u najvećem broju (60% ispitanika) odlučili za varijantu *Molim Vas/te da mi oprostite/š što...* Ako ove rezultate uporedimo sa onim dobijenim i Nikšiću i Podgorici evidentna je razlika u smislu da su se ispitanici iz ove regije u najvećem broju odlučivali za manje tentativne varijante, a veoma sličnu situaciju primjećujemo i kod ispitanika iz Berana. Ukupno gledano, može se zaključiti da su govornici iz regije „Bar i okolina“ najskloniji upotrebi tentativnih izraza, bilo u pismenoj ili usmenoj formi. Takođe se primjećuje da su stariji govornici, bez obzira na regiju skloniji upotrebi tentativnih formula od mlađih naraštaja, barem kada je u pitanju govorni čin *izvinjenja*.

5. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/ la PISMENU zahvalnost formulisaću na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Posebnu zahvalnost želio/ la bih da uputim	-	-	-	-
Želio/ la bih da se zahvalim	7	10	17	34
Želim da se zahvalim	11	8	2	21
Hvala što	2	2	1	5

Tabela 40: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u pisanoj formi u odnosu na parametre *regija i starost* - BAR sa okolinom

Ispitanici su se u više od polovine slučajeva odlučili za formula potencijala *Želio/ la bih da se zahvalim*, a potom i za istu formulu ali u prezentu. Svega pet ispitanika (8% od ukupnog broja ispitanika) odlučilo se za kratku formu *Hvala što*, a niti jedan za najtentativniju *Posebnu zahvalnost želio/ la bih da uputim*. Ako obratimo pažnju na starosne grupe, primijetimo da se najstarija gotovo većinski odlučila na formulu potencijala glagola *željeti*, kao i da se za istu varijantu odlučila polovina ispitanika srednje starosne dobi. Najmlađa starosna grupa u više od polovine slučajeva odlučila se za preteritnu formu *Želim da se zahvalim*. Primjećuje se da se veoma mali broj ispitanika odlučio za najjednostavniju formulu i najtentativniju *Hvala što*...

6. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/la USMENO to najčešće činim na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Htjela/ htio sam da ti se zahvalim	3	11	10	24
Zahvaljujem se...	1	1	-	2
Hvala najljepše	-	4	3	7
Hvala.	16	4	7	27

Tabela 41: Prikaz rezultata o iskazivanju zahvalnosti u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BAR sa okolinom

Najveći broj ispitanika odlučio se za najjednostavniju formulu, tzv. „okameneno” *hvala*, od kojih više od polovine pripada odgovorima mlade populacije. Najstarija starosna grupa odlučila se za preteritnu formu *Htjela/ htio sam da ti se zahvalim*, za koju se odlučilo i više od polovine ispitanika srednje starosne dobi. Generalno gledano, u ovom rezultatu uočavamo dvije krajnosti, kako prema odabiru, tako i prema starosnim grupama.

7. Kada se nekoj osobi obraćam TELEGRAMOM ili MEJLOM kako bih izrazio/la saučešće najčešće činim to na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Želio/la bih da uputim najdublje/ najiskrenije saučešće	6	7	11	24
Želim da izrazim najdublje saučešće	4	1	1	6
Primate izraze najiskrenijeg/ najdubljeg saučešća	8	10	8	26
Žao mi je zbog.....	2	2	-	4

Tabela 42: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BAR sa okolinom

Rezultati do kojih smo došli ukazuju na činjenicu da se govornici iz Bara i okoline prilikom izjavljivanja saučešća pisanim putem najčešće odlučuju za formule *Primate izraze najiskrenijeg/ najdubljeg saučešća* (u 43% slučajeva) i *Želio/ la bih da uputim najdublje/ najiskrenije saučešće* (40% ispitanika izjasnilo se za navedenu formulu). Gledano po vertikali, prema starosnom dobu, zaključuje se da se najstariji ispitanici odlučuju za formu u potencijalu, dok je imperativna popularna kod ispitanika iz srednje starosne grupe. Najmlađa populacija se podijelila tako što se pola ispitanika odlučilo za formalne a pola za neformalne forme. U poređenju sa ostale dvije regije, zaključuje se da se ispitanici sa primorja skloniji formalnijim formama prilikom iskazivanja saučešća sagovorniku.

8. Kada se nekoj osobi obraćam USMENO kako bih izrazio/la saučešće najčešće činim to na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Primi/ te moje saučešće	4	12	17	33
Mnogo/ jako mi je žao	9	5	-	14
Učestvujem u žalosti	1	-	2	3
Žao mi je zbog	6	3	1	10

Tabela 43: Prikaz rezultata o iskazivanju saučešća u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BAR sa okolinom

Rezultati prikazani tabelom pokazuju da se ispitanici iz primorske regije adresatu kojem žele da izjave saučešće u usmenoj formi obraćaju iskazom *Primi/ te moje saučešće* (55% ispitanika), a potom i formama *Mnogo/ jako mi je žao* (23% ispitanika) i *Žao mi je zbog* (16% ispitanika). Formula *Učestvujem u žalosti* ne čini se mnogo popularna jer su s eza nju odlučila svega tri od ukupno šezdeset ispitanika. Analizirano po vertikalni, uočava se da se čak 75% od ukupnog broja ispitanika koji pripada najstarijoj starosnoj grupi odlučilo za najformalniju formulu, za koju se odlučio i najveći broj ispitanika iz srednje starosne grupe. Najmlađi ispitanici su se u gotovo 50% slučajeva odlučivali za formulaciju *Mnogo/ jako mi je žao*. Ukoliko ove rezultate uporedimo sa onim dobijenim u Nikšiću, Podgorici i Beranama, uočićemo poklapanja po pitanju najčešće markirane formule, naročito kod odgovora koje su dali ispitanici centralne regije a koji su po pitanju najčešće korišćene grupe i distribucije prema starosti gotovo identični rezultatima dobijenim ovdje.

9. Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim u PISANOJ formi moja čestitka počinje na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Željela/ želio bih od srca da Vam/ ti čestitam na.....	1	4	18	23
Primi/te najiskrenije čestitke povodom..	11	14	2	27
Čestitam ti/ Vam na.....	6	2	-	8
Svaka čast/ Bravo za...	2	-	-	2

Tabela 44: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u pisanoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BAR sa okolinom

Rezultati do kojih smo došli pokazuju da se najveći broj ispitanika, 45% od ukupnog broja, odlučio za formulu *Primi/ te najiskrenije čestitke povodom*, dok se nešto manje ispitanika (38% od ukupnog broja) odlučilo za najtetrativnije *Željela/ želio bih od srca da Vam/ ti čestitam na...*Svega dva ispitanika markirala su najjednostavniju formulu *Svaka čast/ Bravo za...*, i to oba iz najmlađe grupe ispitanika. Možemo reći da je dobijeni rezultat veoma sličan rezultatu koji smo dobili u Nikšiću, gdje smo uočili značajnu sličnost u odabiru ljubaznih formi u odnosu na parametar *starost*, budući da su se najstariji

ispitanici iz regije Bar sa okolinom u najvećem broju slučajeva izjasnili za najtenativniju formulu kao onu kojom bi iskazali radost zbog nekog uspjeha lica kojem se obraćaju. I ovdje primjećujemo veoma nizak procenat (svega 3% od ukupnog broja ispitanika) lica koji su se odlučili za najneformalnije *Svaka čast/ Bravo za...*, a oba pripadaju najmlađoj starosnoj grupi, dok ih je u Nikšiću ukupno tri, od kojih dva pripadaju istoj grupi.

10. Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim USMENO moja čestitka počinje na sljedeći način:

Odgovori	Grupa od 20-40 godina	Grupa od 41-60	Grupa 61+	Ukupno
Najsrdahnije ti/ Vam čestitam na...	3	1	4	7
Htio/ htjela sam da ti/ Vam čestitam na...	10	9	14	33
Čestitam ti/ Vam na....	5	6	1	12
Svaka čast/ Bravo za...	2	4	1	7

Tabela 45: Prikaz rezultata o iskazivanju čestitanja u usmenoj formi u odnosu na parametre regija i starost - BAR sa okolinom

Rezultati upitnika koji se tiču govornog čina *čestitanja* u usmenoj formi pokazuju da se više od polovine ispitanika odlučilo za preteritnu formu *Htio/ htjela sam da ti/ Vam čestitam na..* od kojih je gotovo polovina govornika treće, tj. najstarije starosne grupe. Ono što je naročito interesantno jeste podatak da se čak polovina najmlađih ispitanika odlučilo za istu formu, što je mnogo visočiji rezultat od rezultata onih u Beranama, Nikšiću i Podgorici koji ukazuje na činjenicu da su mlađe populacije jednako sklone formalnim načinima čestitanja, kao i one starije. Ispitanici iz centralne regije nakon preteritne forme, najčešće su se izjašnjavali za formalno *Najsrdahnije ti/ Vam čestitam na...*, i to u nešto više od četvrtine slučajeva (26,6%), dok se svega sedam ili 11% ispitanika iz Bara i okoline odlučilo za istu.

5.4.4. Zaključak o govornim činovima

5.4.4.1. Govorni čin *molbe*

Kada se sagledaju i uporede rezultati do kojih smo došli anketiranjem tri starosne grupe iz tri regije primjećuje se da su se kod ovog govornog čina u pisanoj formi za opciju *Obraćam Vam se s molbom da...* odlučio približno jednak broj ispitanika iz sve tri regije. Ova, formalna struktura u okviru koje ne nalazimo niti potencijal niti preterit činila se jednako prihvatljivom za stanovnike sve tri regije. Za formu *Molio/ la bih Vas da...* odlučilo bi se, prema rezultatima najviše ispitanika iz Berana dok bi se za prezentnu formulu odlučilo najviše ispitanika iz Bara i okoline, što je značajno viši rezultat od onih dobijenih u Beranama, Nikšiću i Podgorici. Zajednički podatak za sve regije jeste da se za najdirektniju formulu odlučio najveći broj ispitanika iz prve starosne grupe, dok su se najstariji ispitanici iz Berana, kao i njihovi sunarodnici iz Nikšića i Podgorice, u najvećem broju odlučili za formulu u obliku potencijala *Molio/ la bih Vas da...*

Molbu u usmenoj formi bi govornici crnogorskog jezika većinom iskazali prezentnim *Molim te....*, dok bi se za tentativno *Htjela/ htio bih* odlučilo najviše govornika iz Berana od kojih više od polovine pripada najstarijoj starosnoj grupi. Za veoma frekventno i formalno *Molio/ la bih....* u najvećem broju bi se odlučili govornici centralne regije, od kojih je 65% onih koji pripadaju najstarijoj populaciji.

5.4.4.2. Govorni čin *izvinjenja*

Ukupni rezultati koje smo dobili, a tiču se ovog govornog čina u pisanoj formi, ukazuju da većina govornika iz centralne i južne regije koristi veoma formalne izraze kako bi u pisanoj formi iskazali žaljenje zbog nekog svog postupka. I ovdje uočavamo da su najstariji ispitanici najskloniji upotrebi učtivih formula. Izuzetak smo pronašli ispitujući govorno područje Berana gdje se većina ispitanika odlučila za najdirektnije *Izvinjavam se...* nakon koje su se ispitanici u najvećem broju odlučivali za još jednu prezentnu formu *Dugujem/ izražavam izvinjenje*, pa tek onda za onu najformalniju.

U situaciji kada izvinjenje upućuju usmeno govornici centralne i sjeverne regije biraju manje formalne formule, kao što su *Izvinjavam se/ Oprosti što....*, dok su se govornici crnogorskog jezika iz Bara i okoline u više od polovine slučajeva odlučili za najformalniju formulu *Molim Vas/ te da mi oprostite/ š što....*

5.4.4.3. Govorni čin zahvaljivanja

Prilikom zahvaljivanja u pisanoj formi govornici crnogorskog jezika koji žive u centralnoj regiji se, baš kao i oni sa primorja služe tentativnijim izrazima od onih sa sjevera. Govornici iz Bara i okoline su se u 56% slučajeva odlučili za formu potencijala *želio/ la bih da se zahvalim*, dok se govornici iz Berana radije odlučuju za neformalno *Hvala što...*

Kada se uporede rezultati vezani za komunikaciju usmenog tipa, uočava se da se ubjedljivo najviše govornika crnogorskog jezika odlučuje za tzv. „okamenjenu” formu *Hvala*, ali i da se u južnoj regiji tek nešto manje ispitanika odlučilo za najformalniju, preteritnu strukturu.

5.4.4.4. Govorni čin saučešća

Ukupno gledano, zaključujemo da su govornici crnogorskog jezika najskloniji direktnim formulama prilikom upućivanja izraza saučešća sagovorniku, da ne postoji značajna razlika po pitanju rezultata srednje i najstarije ispitne grupe, te da se mlađe generacije odlučuju za najjednostavnije forme, pretpostavljamo iz razloga što su skloniji da iskažu saučešće neposredno, internet prepiskom ili prilikom susreta sa ožalošćenom osobom, nego u nekim formalnijim prilikama.

5.4.4.5. Govorni čin čestitanja

Ukoliko rezultate dobijene kod govornika iz centralne regije, a koji se tiču ovog govornog čina u usmenoj formi, uporedimo sa onim dobijenim u Beranama, uočićemo značajnu razliku, budući da su se ispitanici iz Nikšića i Podgorice izjasnili da bi čestitku u usmenoj formi iskazali formalno, upotrebom preterita, dok bi se njihovi sunarodnici sa sjevera ipak izrazili neformalnije, prezentom. Poklapanja između ove dvije regije evidentne su kod starijih grupa, gdje se ponovo uočava tendencija starijih ispitanika ka upotrebi formalnijih oblika pri iskazivanju, u ovom slučaju, zadovoljstva zbog nekog uspjeha koji je postiglo lice kojem se obraćaju.

Možemo reći da je rezultat dobijen kod govornika iz Bara i okoline veoma sličan rezultatu koji smo dobili u Nikšiću i Podgorici, gdje smo uočili značajnu sličnost u odabiru učtivih formi u odnosu na parametar *starost*, budući da su se najstariji ispitanici iz regije

Bar sa okolinom u najvećem broju slučajeva izjasnili za najtenativniju formulu kao onu kojom bi iskazali radost zbog nekog uspjeha lica kojem se obraćaju. I ovdje primjećujemo veoma nizak procenat (svega 3% od ukupnog broja ispitanika) lica koji su se odlučili za najneformalnije *Svaka čast/ Bravo za...*, a oba pripadaju najmlađoj starosnoj grupi, dok ih je u Nikšiću ukupno tri, od kojih su dva iz iste grupe.

Rezultati upitnika koji se tiču govornog čina *čestitanja* u usmenoj formi pokazuju da se više od polovine ispitanika odlučilo za preteritnu formu *Htio/ htjela sam da ti/ Vam čestitam na...* od kojih je gotovo polovina govornika treće, tj. najstarije starosne grupe. Ono što je naročito interesantno jeste podatak da se čak polovina najmlađih ispitanika odlučilo za istu formu, što je mnogo viši rezultat od rezultata dobijenih u Beranama, Nikšiću i Podgorici koji ukazuje na činjenicu da su mlađe populacije jednako sklone formalnim načinima čestitanja, kao i one starije. Dobijeni rezultat veoma je sličan onome dobijenom u Nikšiću i Podgorici, sa opaskom da su se ispitanici iz ove regije nakon preteritne forme, najčešće izjašnjavali za formalno *Najsrdahnije ti/ Vam čestitam na...*, i to u nešto više od četvrtine slučajeva (26,6%), dok se svega sedam ili 11% ispitanika iz Bara i okoline odlučilo za istu.

Iz navedenog se može zaključiti da se potvrdila naša hipoteza da će stariji govornici biti skloniji upotrebi formalnijih izraza učtivosti nego mlađe populacije. Smatramo da jedan od razloga za navedeno jeste činjenica da mladi ljudi usvajaju i koriste savremeni jezik sa svim njegovim promjenama, koje vode ka pojednostavljivanju, što za posljedicu ima upotrebu najjednostavnijih struktura. Mlađa populacija, kao i ona srednjih godina, svakodnevno koristi internet i komunicira putem društvenih mreža u okviru kojih sve češće iskazuju molbu, zahvalnost, zadovoljstvo zbog nečijeg uspjeha ili žaljenje zbog nečijeg gubitka na što „ekonomičniji” način.

Kada se sagledaju rezultati koje smo dobili a koji se tiču iskazivanja ljubaznosti u odnosu na parametar *regija* dolazimo do zaključka da su stanovnici sjevera skloniji upotrebi neformalnih izraza učtivosti, kako u pisanoj tako i u usmenoj formi, od onih u centralnom dijelu i na primorju. Uporednom analizom uočili smo slične rezultate kod odgovora ispitanika iz centralne i južne regije kod pojedinih govornih činova (*izvinjavanja, zahvaljivanja* i kod govornog čina *čestitanja*, dok se govorni čin *saučešća* upotrebljava sa neznatnim razlikama u svim regijama, uglavnom upotrebom istih ustaljenih formula).

6. OPŠTI ZAKLJUČAK

Pitanje učtivosti u jeziku jedno je od najaktuelnijih u jezičkim izučavanjima, prevashodno onima koja se tiču analize diskursa i pragmatike, još od druge polovine dvadesetog vijeka. Kako je iskazivanje učtivosti u velikoj mjeri uslovljeno jezičkim i kulturološkim datostima, nas je kao takvo navelo da povučemo paralelu između engleskog i crnogorskog jezičkog sistema. Koliko zanimljivo, toliko i kompleksno zbog prožimanja gramatike, psiho i sociolingvistike, predstavljalo je ogroman izazov i tražilo kako teorijska tako i razmatranja i poređenje rezultata dobijenih u praksi.

U anglosaksonskoj literaturi najznačajnijim istraživanjem iz oblasti učtivosti u jeziku smatra se već spomenuto istraživanje Penelope Braun i Stivena Levinson, kao i studija Ričarda Džona Votsa. Međutim, kada se govori o počecima istraživanjima učtivosti u engleskom jeziku obično se misli na zapažanje koje je Oto Jespersen (Jespersen, Otto: 1922: 245) iznio u svojoj knjizi pod naslovom *Jezik: njegova priroda porijeklo i razvoj*, te na ono sprovedeno od strane Pitera Tradgila (Trudgill: 1974: 92), a zatim i istraživanje Ronalda Makolija koji se 1978. godine bavio jezičkim šablonima po kojem svaka visočija društvena grupa proporcionalno koristi više prestižnih formi od one koja je na nižem stupnju društvene ljestvice.

Kada se misli na istraživanja učtivosti u engleskom jeziku na engleskom govornom području neizbježno se spominje istraživanje sprovedeno od strane, takođe spomenute, Edine Ajskovic (Edina Ieskovits: 1987), a koje je sprovedeno na adolescentima iz radničke klase u Sidneju, kao i istraživanja Dženet Houmz (Holmes: 1995) i Dženifer Kouts (Coates: 2004) sprovedena na Novom Zelandu. Pitanjem učtivosti u crnogorskom jeziku bavila se Slavica Perović (Perović: 2009) stavivši akcenat na govorni čina izvinjenja, dok u tradicionalnim gramatičkim priručnicima nailazimo na razmatranja i analize autorki iz regiona: Radojke Drinčić-Vuksanović i Bojane Milosavljević (Drinčić-Vuksanović i Milosavljević: 2005), te Bojane Milosavljević (Milosavljević: 2007), Pavice Mrazović i Zore Vukadinović (Mrazović i Vukadinović: 1990), Vesne Polovine, (Polovina: 1984) i autorki Svenke Savić i Gordane Stanojević (Savić-Stanojević: 2012), dok kod Ivane Trbojević nalazimo na kontrastiranje na relaciji engleski-srpski jezik u radu iz 2009. godine pod naslovom *Some Contrasts in Politeness Structure of English and Serbian*.

Disertacija na temu *Metadiskursna analiza iskazivanja učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku* predstavlja rezultat istraživanja, kako teorijskih, tako i praktičnih,

sprovedenih tokom protekle četiri godine kako kod govornika engleskog, tako i onih kojima je crnogorski maternji jezik.

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se opišu izrazi učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku, te smo u cilju njihove temeljne obrade zašli u problematiku relativne upotrebe glagolskih vremena, sistema modalnih glagola, odnosa između jezika i roda i odnosa unutar starosnih razlika. Poseban izazov predstavljalo je pronalaženje odgovarajućeg korpusa, budući da smo problem izučavali da savremenom engleskom i crnogorskom jeziku, stoga smo korpus prikupljali iz odabranih situacija govorenog i pisanog jezika, koje smo zabilježili na jezicima oba govorna područja, kao i dijaloga koji potiču iz domaćih i britanskih i američkih filmova, serija i emisija. Određeni broj primjera pronašli smo u Britanskom nacionalnom korpusu, a neke formalne prepiske dobili smo ljubaznošću Agencije za kontrolu letenja.

Najveći izazov za nas predstavljao je istraživački dio rada, tačnije određivanje korpusa kao osnove istraživanja, budući da su se po pitanju učtivosti u engleskom jeziku već vršila istraživanja, dok za crnogorski jezik postoje samu u rudimentarnom obliku. Stoga smo smatrali da treba obaviti istraživanja koje se razlikuju od već obavljenih¹⁵⁹. Iz tog razloga smo donijeli odluku da za engleski jezik obavimo istraživanje na korpusu koji je ponudio jedan popularni tok šou¹⁶⁰ i pokušamo da pokažemo da li se i u kojoj mjeri govor muškaraca razlikuje od govora osoba suprotnog pola.

Polje na kojem smo smatrali da naš rad može da donese možda i najveći doprinos, jeste istraživanje iskazivanja učtivosti u crnogorskom jeziku, budući da se ovim pitanjem bavio svega jedan autor na našem prostoru. Iz tog razloga odlučili smo da sprovedemo dva istraživanja, od kojih se jedno tiče odnosa između jezika i roda, a drugo učtivosti u crnogorskom jeziku u odnosu na parametre *regija* i *starost* ispitanika. Na osnovu teorijskih osnova i analize istraživanja sprovedenih na korpusu engleskog i crnogorskog jezika izveli smo zaključke koje iznosimo u ovom poglavlju.

Jezička učtivost se, kako u engleskom, tako i crnogorskom jeziku, iskazuje specifičnim jezičkim oblicima formalnog i neformalnog tipa, pisano i usmeno. Formalne, tj. *konvencionalne* forme nastaju kao „proizvod različitih društvenih regulativa, te je njihov izbor uslovljen različitim društvenim faktorima“ (Milosavljević: 2007: 147), dok se one neformalnog tipa javljaju kao posljedica nekog emocionalnog stanja govornog lica nastale kao reakcija na date životne okolnosti.

¹⁵⁹Pogledati podpoglavlje 5.1.1.- prim aut.

¹⁶⁰Pogledati podpoglavlje 5.2.- prim.aut.

Predmet našeg istraživanja bili su govorni činovi ekspresivnog tipa (*izvinjenje, zahvaljivanje, čestitanje, saučešće*), kao i govorni čin *molbe* mada se on ne svrstava u konvencije učtivosti već u direktive (Milosavljević: 2007: 12) iz razloga što se kod istog ne upotrebljavaju ustaljene jezičke forme, budući da se slažemo sa autorkom koja ukazuje da se i molbe mogu podvesti pod kategoriju govornih činova jer i one podliježu određenim društvenim konvencijama kako bi se ispoštovala pravila komunikacije u društvu koje visoko cijeni ono što nazivamo komunikativnom ravnotežom. Iz ovog razloga odlučili smo se da u istraživanje uključimo i molbe i ispitamo u kojoj mjeri se i u njima može ustanoviti korišćenje ustaljenih jezičkih obrazaca.

Na osnovu istraživanja zaključili smo da se forme kojima se iskazuje *molba*¹⁶¹ mogu podijeliti u dvije velike grupe u oba jezička sistema. Jednu grupu predstavljaju forme orijentisane prema govornom licu koja se naziva performativnim iskazom iza kojeg stoji određena namjera govornog lica, dok drugu grupu predstavljaju forme orijentisane prema adresatu i njima se iskazuje radnja koju bi isti trebalo da izvrši. Forme orijentisane prema govorniku učtivije su, i u engleskom jeziku, što je za srpski konstatovala autorka Milosavljević (2007: 40), od onih orijentisanih prema adresatu, jer su i adresat i ono što bi on trebalo da učini „podređeni“ govornikovo namjeri. U prvu grupu formi, koja je orijentisana prema govornom licu i tiče se prije svega pisane komunikacije, učtivost se u engleskom, kao i u crnogorskom jeziku, postiže gramatičkim kategorijama načina i vremena, odnosno takozvanim *modalizovanjem* iskaza, kao i upitnim formama u okviru kojih subjekat stavlja sebe u podređeni položaj dok je osoba kojoj se molba upućuje ta koja će odlučiti da li će se ista ispuniti. Ovdje spadaju strukture tipa: *May/ Can/ Could I ask you, Smijem/ Mogu li da Vas zamolim*, i njima slične. Dakle, forme orijentisane prema govornom licu formalnije su od onih orijentisanih prema adresatu kod kojih nailazimo na upotrebu uslovnih rečenica uvedenih veznikom *If*, na koje ukazuje Vilamova (Wilamova: 2005): *If you would be kind to, If you would like to...*, koje imaju svoje ekvivalente i na našem jeziku: *ako biste bili (toliko) ljubazni* (Milosavljević: 2007: 54-60). Osim ovih, u crnogorskom jeziku javljaju se forme: *Molimo Vas* ili čak *Najljubaznije vas molimo* i *Molili bismo Vas...* Dakle, među formama i jednog i drugog tipa kod oba jezika nailazimo na strukture različitog stepena ljubaznosti koji je kod ovog govornog čina direktno proporcionalan indirektnosti datog izraza.

¹⁶¹ Pogledati pogavlje 2, sekciju 2.5.1.- prim.aut.

U usmenoj komunikaciji situacija je slična onoj kod pisane, te i tu nalazimo na poklapanja u oba jezička sistema. Govornik ipak u nešto većem broju slučajeva odlučuje za iskaze koji su orijentisani prema sagovorniku i time ipak donekle umanjuje distancu na relaciji govorno lice-adresat. U okviru ovog vida učtivog obraćanja nailazili smo na znatan broj imperativnih iskaza u oba jezika, tipa *Be (so) kind, a doll, a sweetheart..., Budi/te ljubazni, Budi/te dobri, zlatni,(H)ajte molim Vas, kumim te (Bogom)*, koje autorka Milosavljević prepoznaje i u srpskom jeziku (2007:39-116).

Za razliku od govornog čina *molbe*, kojim se adresat navodi na izvršenje određene radnje, govornim činom *izvinjenja*¹⁶² govornik izražava pozitivna osjećanja prema sagovorniku u okviru govorne situacije. Ovim govornim činom govornik izražava žaljenje što je narušio ravnotežu u procesu komunikacije i eventulano, povrijedio sagovornika, te spremnost da se ista ponovo uspostavi. Rezultati istraživanja korpusa pokazali su da postoje dvije osnovne grupe formi izvinjenja u oba jezika: forme kojima se iskazuje ilokucija i kojima se više ili manje direktno zahtijeva od sagovornika da prevaziđe nastalu situaciju pri čemu se podrazumijeva se da će biti učtivije one forme koje su indirektnije i forme kojima se objašnjava ili opravdava počinjeno.

U okviru pisane komunikacije, primijetili smo da se kako kod naših tako i kod govornika sa engleskog govornog područja upotrebljavaju one forme izvinjenja koje su orijentisane prema govorniku kao što su: *We are very/ truly/ sincerely sorry for/ to..., Izvinjavam(o) se, Veoma nam je žao* i njima slične. Primjećuje da se forma *žao mi je* kombinuje sa intenzifikatorima tipa: *truly, very, sincerely, veoma, mnogo, neizmjereno* i njima sličnim u oba jezička sistema.

U usmenoj, neformalnoj, komunikaciji primijetili smo da se, naročito na crnogorskom govornom području i jezicima regiona (Milosavljević: 2007: 85-87) upotrebljavaju forme orijentisane prema adresatu (*Izvini, Ne zamjeri* i sl.), mada se na iste nailazi i u engleskom jeziku: *Please, forgive me, No offense*.

Treba naglasiti da se forme koje su upućuju na govorno lice smatraju pretjerano učtivim u okviru oba kulturna koda među spomenutim izrazima spadaju oni tipa: *I am terribly/ truly/ awfully sorry, Veoma/ mnogo/ užasno mi/ nam je žao, Oprostite, molim Vas* i njima slični.

Od posebnog značaja za naše istraživanje jeste činjenica da se govorni čin izvinjenja može koristiti i da bi se privukla pažnja sagovornika, odnosno kako bi se

¹⁶²Pogledati sekciju 2.5.2.

prekinuo sagovornik u cilju preuzimanja riječi ili, pak, kako bi se učtivo pokazalo sagovorniku da se ne slažemo sa njim po nekom pitanju, a navedene forme nalazimo u oba jezika: *I am very sorry, but I 'll have to interrupt you...*, *Excuse me, but...*, *Izvinite, ali...*

Kod iskazivanja *zahvalnosti*¹⁶³ u engleskom jeziku nailazimo na izraze: *thank you very much, thanks a lot*, kao i one neformalne, tipa: *much obliged, thanks a million*. Izraz *thak you* koristi kako u situaciji gdje se govornik obraća jednoj osobi kao adresatu, tako i u onim situacijama gdje se zahvalnost upućuje većem broju ljudi, dok se, sa druge strane, na crnogorskom govornom području izražava putem ilokutivnih formi: *zahvaljujem se, dugujem zahvalnost, mnogo/ puno/ neobično sam Vam zahvalna*, kao i jednostavnim semantičkim performativom *hvala* (Milosavljević: 2007: 109-112).

Zahvaljivanje u pisanom jeziku formalnog stila javlja se kako u otvorenim, javnim pismima, tako i u publikovanim tekstovima, poslovnim pismima i sl. Najčešće ilokutivne forme u engleskom jeziku jesu: *we (I) would like to thank you* i *we (I) are very grateful*, dok se na našem jezičkom području nailazi na izraze u prezentu glagola *zahvaliti se*, kojem prethodi superlativ adverb *lijepo*.

Kao i kod pisane komunikacije, i u onoj usmenog karaktera javljaju se izrazi kojima se ističe značaj adresata za nastalu situaciju. U usmenoj komunikaciji tu spadaju različiti metaforički izrazi zadovoljstva (Milosavljević: 2007: 115), kao i komplimenti koji se tiču adresatovih sposobnosti i tome slično: *That's very kind of you, You are such a sweet/ darling, doll, Veoma/ Vrlo/ Ste/ si ljubazni/ ljubazan/ ljubazna, Baš ste zlatni, Pravo si srce* i njima slični.

Analiza koju smo obavili pokazala je da je kako na našem tako i na engleskom jeziku semantički performativ *thank you/ hvala* najfrekventnija forma zahvaljivanja. Učtivija zahvaljivanja postižu se eksplicitnijim iskazima u kojima se nailazi na različite kategorije modalnih oblika i vremena u službi iskazivanja učtivosti.

Sem izraza u koje spadaju oni u one kojima se u vidu čestitanja iskazuje zadovoljstvo povodom nečijeg uspjeha¹⁶⁴, a koji se, kao što smo ukazali, mogu podijeliti na dvije osnovne grupe u oba jezika: na one orijentisane prema govorniku i čestitke orijentisane prema sagovorniku, u engleskom, tako i u crnogorskom jeziku nailazimo još i na izraze pohvala, divljenja i blagosiljanja. U pisanom jeziku formalnog stila javljaju se forme orijentisane prema govorniku koji iskazuje svoje zadovoljstvo uspjehom adresata: *Congratulations, May I offer my sincere congratulations, Čestitam/o (vam), Primate*

¹⁶³Pogledati sekciju 2.5.3.- prim.aut.

¹⁶⁴Govorni čin čestitanja- pogledati sekciju 2.5.4.-prim.aut.

iskrene čestitke, najsrdačnije čestitam/ o, molim/ o vas da primite najiskrenije čestitke i njima slične (Milosavljević: 2007: 125-129).

U formalna čestitanja spadaju i ona upućena bliskim adresatima (prijateljima, članovima porodice i sl.) tako da nerijetko kod pisanih čestitki pronalazimo oblike formalnih iskaza koje se na našem jeziku očitavaju eksplicitnim performativom *čestitam(o)* dok je kod engleskog jezika najčešća forma *congratulations*.

Čestitanja u pisanoj formi među bliskom sagovornicima na našem govornom području često imaju strukturu *neka+prezent, pridjev/prilog+ perfekat glagola* biti (Milosavljević: 2007: 124-149), dok se na engleskom govornom području sreće forma *let/ may + direktni objekat + goli infinitiv*, kako u pisanoj tako i u usmenoj komunikaciji: *May today be just the beginning of a happy life together! Sretno bilo!, Neka ti je živ i zdrav sin!*

I u usmenoj neformalnoj komunikaciji čestitanja su uglavnom stereotipna. U okviru njih nailazimo na forme *congratulations, good show, well done, bravo, good for you, full marks to you, nice work*, te njima slične. Kod govornika crnogorskog jezika najčešće srećemo, semantički ekvivalentne, forme *čestitam(o)*, univerzalni izraz pohvale tipa *Bravo!*, te one specifičnije za naše govorno područje *Skidam kapu!* ili *Svaka čast!* (ibid.).

Kao što je slučaj i sa ostalim govornim činovima, i izrazi kojima se upućuje *saučešće*¹⁶⁵ mogu se podijeliti na dvije osnovne grupe: na onu koja je orijentisana prema sagovorniku, kao i onu koja je orijentisana prema licu koje govori, kao i na forme koje se srijeću kod iskazivanja *saučešća* i pisanoj i usmenoj komunikaciji. Na engleskom govornom području nailazimo na izraze *to express deepest/ heartfelt/ sympathy, compassion, condolences, to be/ feel (terribly) sorry for somebody's loss*, a treba istaći da se veoma često nailazi na rečenice uvedene formom *On behalf of....* kako bi se naglasila informacija o tome ko iskazuje *saučešće*.

Na osnovu analize korpusa zaključili smo da se kako na našem, tako i na engleskom jeziku *saučešće* uglavnom izražava u vidu formalnih struktura, što je posledica činjenice da se ovaj govorni čin obavlja na sličan način između distanciranih i nedistanciranih osoba. U engleskom jeziku ipak je donekle vidljivija razlika u upućivanju *saučešća* u formalnom ili neformalnom kontekstu, gdje se sagovorniku jasnije iskazuje distanciranost, odnosno bliskost. Sa druge strane, kod govornika kojima je crnogorski maternji jezik češće se mogu čuti formalne izjave *saučešća* tipa *primi moje saučešće* ili pak, *učestvujem u žalosti*, nego *žao mi je/ jako mi je žao*.

¹⁶⁵Pogledati sekciju 2.5.5.

Analiza korpusa pokazala je da veliki značaj u formulisanju učtivih formi igra sistem modalnih glagola. Tako za govorni čin *molbe* na engleskom jeziku od velike važnosti su glagoli *can, could, may might, would* u formama *would you be so kind, would you like, would you mind* i njima sličnim kojima se dodatno omekšava ilokucija. Sa druge strane modal *will* srijeće se u primjerima u kojima su molbe ujedno i naređenje podređenom adresatu, te se može zaključiti da je *would* nešto više distancirana a time i varijanta kojom se većoj mjeri iskazuje kako ljubaznost, tako i poštovanje prema licu kojem se upućuje molba.

Modalni glagoli *would, could* i *might* veoma često su praćeni perfektivnim konstrukcijama *have+past particip* u cilju umanjivanja kritike koja dobija formu sugestije, a samim tim i molbe.

Modalni glagol *should* takođe se može naći u primjerima jezičkih formi kojima se iskazuje ljubaznost, iako ga autori (Trbojević: 2004: 85) nazivaju modalom sa „nejasnim epistemičkim statusom“. Naime, navedeni glagol prema definicijama koje nude gramatičari nosi tri osnovna značenja, a to su obaveza, očekivanje i savjet, i sva tri se mogu podvesti pod govorni čin molbe - i to njegovu tentativnu varijantu.

Kada je riječ o crnogorskom jeziku, može se govoriti, kao i u srpskom jeziku (prema Trbojević: 2004: 155-165) o centralnim epistemičkim modalnim glagolima *moći, trebati, htjeti, morati, smjeti* i *umjeti*. Glagol *moći* se u konstrukcijama kojima se iskazuje učtivost u odnosu na adresata najčešće srijeće u formi potencijala, te su najtentativnije kondicionalne konstrukcije, tipa *ako biste mogli, kad biste mogli* kojima bi engleski ekvivalenti bili *if you could, if you wouldn't mind* i njima slične.

Modalni glagol *htjeti*, takođe u veoma često upotrebi po pitanju iskazivanje ljubazne molbe u crnogorskom jeziku odnosi se na volju adresata da izvrši ili doprinese izvršenju određene glagolske radnje. Kao i glagol *trebati* ovaj se glagol najčešće srijeće u formi preterita ili potencijala kao i u vidu kondicionalnih konstrukcija, koje se mogu upotrebiti u cilju davanja sugestije adresatu.

Modalni glagol *morati* važi za glagol koji nosi „jaki epistemički sud“ (Trbojević: 2004: 156) u kojem govornik iskazuje najviši mogući stepen uvjerenja u odnosu na istinitost iskaza. Isti glagol se u našem jeziku veoma često nalazi u konstrukcijama imperativnog tipa, kao i u onim vezanim za učtivu molbu. Crnogorski jezik obiluje primjerima kako iz pisanog, tako i govornog jezika koji potkrijepljuju navedeno¹⁶⁶.

¹⁶⁶ Pogledati sekciju 3.3.1.- prim.aut.

Modalni glagol *smjeti* „ima dominantna deontička značenja traženja i davanja dozvole“ (ibid, 163) koja su nama zanimljivi iz razloga što smo naišli na primjere u oba jezika u okviru kojih govorno lice upućuje pitanje adresatu da li *on/ ona* smije nešto da zamoli ili traži: *smijem li, da li bih smio/ smjela* i slično tipa (Milosavljević: 2007:51).

U okviru pisane komunikacije, uočili smo da se kako kod crnogorskih, tako i kod govornika engleskog jezika javljaju one forme *izvinjenja*¹⁶⁷ koje su orijentisane prema govorniku uz opasku da se u engleskom jeziku, u komunikaciji pisanog tipa uglavnom nailazi na modalni glagol *would*, u kombinaciji sa strukturama tipa *like to apologise, like to say that we are/ I am sorry for...* kao i u pratnji uslovnih formi tipa *would be happy if, grateful if you could accept our apology, if we could overcome this situation* i njima slične.

Modalni glagol *could* pronašli smo u primjerima komunikacije usmenog tipa, a isti je neizostavno praćen kondicionalnom konstrukcijom tipa *if you could forgive me, if you could forget what happened* i sličnim.

Neophodno je ukazati na činjenicu da smo došli do zaključka da je crnogorski jezik ipak za nijansu bogatiji od engleskog po pitanju iskazivanja izvinjenja sagovorniku samim tim što naš govornik koristi ona osnovna četiri modalna glagola u cilju vraćanja poremećene ravnoteže u proces komunikacije.

Modalni glagol *morati*, iako ga autori definišu, kako smo već spomenuli, kao glagol koji nosi najjači epistemički sud o istinitosti propozicije u okviru govornog čina izvinjenja javlja se kako u prezentu, tako i u formi potencijala. Neophodno je naznačiti da nijesmo pronašli reprezentativne primjere iz govornog, niti iz pisanog jezika u kojima se spomenuti glagol javlja u preteritu, a navedeni modalni glagol može se, čak, naći i u formi prezenta, odnosno imperativa, ali isključivo u okviru usmene neformalne komunikacije.

Modalni glagol *htjeti* našli smo u primjerima kako usmene, tako i komunikacije pisanog formalnog i neformalnog tipa i to u formi potencijala ili perfekta dok se glagol *trebati* može naći u formi prezenta i njemu svojstvenom bezličnom obliku.

Kada je riječ o modalnim glagolima u službi govornog čina *zahvaljivanja*¹⁶⁸ došli smo do zaključka da su u engleskom jeziku frekventni su izrazi tipa: *thank you very much*, koji se kombinuju sa modalnim glagolom *would*, koji se opet nalazi u kombinaciji sa *like* i lepezom izraza tipa *to say thank you for.../ to say how we appreciate your...*, kao i one neformalne, tipa *much obliged, thanks a million* koji se koriste samostalno, bez modalnih glagola baš kao semantički performativ *hvala* u crnogorskom jeziku, dok se u pojedinim

¹⁶⁷ Pogledati sekciju 3.3.2.- prim.aut.

¹⁶⁸ Pogledati sekciju 3.3.3.- prim.aut.

slučajevima nailazi na modalni glagol *can* koji se kombinuje sa *only* u cilju umanjavanja tentativnosti iskaza i stavljanja govornog lica u podređeni položaj u odnosu na adresata.

Zahvalnost se, na crnogorskom govornom području izražava putem ilokutivnih formi tipa: *zahvaljujem se, dugujem zahvalnost, mnogo/ jako/ neobično sam Vam zahvalna*, kao i jednostavnim semantičkim performativom *hvala*, koji se kombinuju sa modalnim glagolima *htjeti/ željeti* u formi *da se zahvalim*, a nalazi se u formi potencijala i preterita, dok se prezent može naći u rijetkim situacijama govornog jezika *morati*, koji nalazimo u prezentu kako u govorenom, tako i pisanom jeziku, kao i u potencijalu, koji se u najvećem broju slučajeva nalazi u komunikaciji pisanog tipa (Milosavljević: 2007: 103-120). Glagol *trebati* čuje se u govornom jeziku i veoma je često praćen leksemom *samo*, koja dodatno doprinosi ublažavanju iskaza, dok se isti glagol u potencijalu na koji se nalazi kako u pisanom, tako i govornom jeziku ne nalazi u značenju učtivog zahvaljivanja, već ga prati neizbježno *ali* praćeno sintagmom kojom se adresatu ne upućuje zahvalnost, već mu se ukazuje na neki postupak kojim je narušen odnos između njega i sagovornika.

Govorni čin *čestitanja*¹⁶⁹ u pisanom jeziku formalnog stila na engleskom govornom području karakterišu forme orijentisane prema govorniku koji iskazuje svoje zadovoljstvo uspjehom adresata uz prisustvo modalnih glagola *may* i *would* kojeg nalazimo uglavnom u kombinaciji sa glagolima *offer* i *like*.

Crnogorski jezik se, ni kod ovog tipa govornog čina, ne odlikuje širokom lepezom modalnih glagola uz čiju pomoć će se iskazati zadovoljstvo zbog adresatovog uspjeha, tako da se osim prezenta glagola *čestitati*, kao i zapovjednog načina glagola *primiti*, kako u govornom tako i u pisanom jeziku formalnog i neformalnog tipa nailazi na glagol *htjeti*, odnosno *željeti* bilo u formi perfekta ili potencijala, kao i glagol *moliti* u vidu molbe upućene sagovorniku (ibid, 122-132).

Dok se u engleskom jeziku se kod govornog čina saučešća¹⁷⁰ može sresti modalni glagol *would* u kombinaciji sa *like*, u prvu grupu u crnogorskom jeziku, kada se govorni o modalnim glagolima kojima se pomaže iskazivanje istog, spadaju izrazi tipa: *Htio/ htjela/ želio/ željela/ bih da ti/ Vam/ vam uputim izraze saučešća* i sl.

Na engleskom govornom području nailazimo na izraze *to express deepest/ heartfelt/ sympathy, compassion, condolences, to be/ feel (terribly) sorry for somebody's loss* dok se od modalnih glagola nailazi na već spomenuti glagol *would* u kombinaciji sa *like*, a u pojedinim slučajevima i na glagol *wish*.

¹⁶⁹ Pogledati sekciju 3.3.4.-prim.aut.

¹⁷⁰ Pogledati poglavlje 3.3.5.- prim.aut.

Na osnovu analize korpusa zaključili smo da je kako na našem, tako i na engleskom govornom području izražavanje saučešća uglavnom formalne strukture, što je posljedica činjenice da se ovaj govorni čin obavlja na sličan način između distanciranih i nedistanciranih osoba. Na engleskom govornom području je ipak donekle vidljivija razlika u upućivanju saučešća u formalnom i neformalnom kontekstu gdje se sagovorniku jasnije iskazuje bliskost, odnosno distanciranost kada su situacije ovog tipa u pitanju, tako da se na engleskom govornom području najčešće nailazi na forme *to be/ feel/ terribly sorry for loss* kod usmene komunikacije neformalnog tipa, dok ćemo kod govornika crnogorskog jezika češće čuti formalne izjave saučešća tipa *primi moje saučešće* ili pak, *učestvujem u žalosti*, nego *žao mi je/ jako mi je žao* i sl. Modalni glagoli na koje se može naići su glagoli *would* i *may* na engleskom jeziku, odnosno *htjeti* u crnogorskom i jezicima regiona (up. Milosavljević: 2007; Trbojević: 2004), tako da se ne može zaključiti da postoji niti raznovrsnost niti se nailazi na forme neuobičajene za ostale govorne činove i upotrebu modalnih glagola uz njih.

Sa ciljem da utvrdimo u kojoj mjeri govornici engleskog i crnogorskog jezika iskazuju učtivost u odnosu na sagovornika, formulisali smo ukupno četiri istraživanja¹⁷¹ od kojih su dva izvršena putem upitnika koji su ponuđeni govornicima crnogorskog jezika, a dva istraživanja sproveli smo na korpusu rečenica dobijenih iz televizijskih emisija, gdje smo bilježili rečenice kojima govorno lice iskazuje učtivost u odnosu na sagovornika kod govornika engleskog jezika dok smo se na polju crnogorskog jezika bavili iskazivanjem učtivosti uz pomoć navodećih pitanja. U cilju izbjegavanja bilo kakvih dvosmislenosti po pitanju rezultata do kojih smo došli, iste smo prikazali kako tabelama, tako i slikama i grafikonima, jer smatramo da bi bez njih analiza dobijenih rezultata bila nepotpuna, te isti predstavljaju sastavni dio tekstualne prezentacije i analize rezultata.

Uzevši u obzir rezultate do kojih smo došli istraživanjima koja se tiču odnosa između jezika i roda, zaključili smo da su naša očekivanja, da će se pokazati da je govornik ženskog pola tentativniji u procesu komunikacije i ostvarila.

Sumirajući rezultate do kojih smo došli proučavajući jezik kojim govore bračni partneri Goselin utvrdili smo da je žena u relativno višojem procentu posezala za jezičkim formama kojim se ograđuje od sagovornika u procesu komunikacije, bilo da se isto odnosi na češću upotrebu modalnih glagola tipa *could*, *might* ili *would* u okviru govornog čina molbe, dok se muškarac u istim nije odlučivao za modal *may* ili formu *I*

¹⁷¹ Pogledati poglavlje 5 - prim.aut.

suppose u okviru materijala koji smo imali na raspolaganju. To, naravno, ne znači da muškarci u engleskom jeziku ne koriste ove forme, ali svakako ukazuje na njihovu znatno manju upotrebu u odnosu na ostale. Takođe smo zabilježili upotrebu preterita, navodećih pitanja kojim se traži potvrda od sagovornika za navedeni iskaz, upitnih formi u vidu deklarativa ili indirektnih pitanja i krtkih formi odgovora na iskaz sa govornika tipa *yes*, *yeah*, *but* klauza kako bi nešto odbila ili opovrgnula, jezičkih markera kojim se iskazuje subjektivnost i odnosu na sadržaj iskaza: *I think*, *I suppose*, *I believe*, dok je u relativno manjem procentu uočeno da žena poseže za imperativnim formama i direktnim pitanjima i modalom *can*. Takođe se pokazalo da osoba ženskog pola u relativno visočijem procentu upotrebljava jezičke ograde tipa *just*, *just in case*, *a little bit*, *a few*, *rather* i *scarcely*, u okviru govornog čina molbe u cilju minimiziranja mogućnosti da uvrijedi sagovornika svojim zahtjevom, u ovom slučaju svog supruga. Istraživanje je, takođe, pokazalo da će ona u visokom ili relativno visokom procentu slučajeva upotrebiti markere tipa *well* i *I don't know* koji služe kao ograda govornog lica od sadržaja iskaza, koje nismo uvijek bilježili kod govornih činova, a primijećena je i blaga prednost žene prilikom upotrebe izraza *a kind of*, *a sort of*, koji se upotrebljavaju od strane govornog lica u namjeri da se iskaže nesigurnost u sadržaj iskaza, a samim tim i umanju mogućnost da dođe do povređivanja sagovornika.

Sa druge strane, istraživanje je, kao što smo i očekivali, pokazalo da će ispitanik muškog pola u relativno visokom procentu koristiti direktne upitne forme, imperativ kao glagolski način, kao i manje tentativni modal *can*, dok će za tagovima posezati u cilju da navede sagovornika da potvrdi njegovo mišljenje.

Ukupno sagledani, rezultati istraživanja koje smo obavili sa govornicima kojima je crnogorski maternji jezik, pokazalo je da se pripadnice ženskog pola, kao što smo i očekivali, zaista češće opredjeljuju za tentativnije varijante iskazivanja učtivosti. Statistički podatak nam kazuje da su žene, u okviru upitnika od deset stavki, u svakoj pokazale da bi učtivost iskazale tentativnijom formulacijom u odnosu na onu za koju bi se odlučili muškarci. Međutim, ono što smo primijetili jeste činjenica da su ispitanice koje su se odlučivale za netentativne varijante uglavnom mlađe osobe, studenti ili srednjoškolci, kao i osobe nižeg stepena obrazovanja. Na osnovu obrađenog materijala, može se zaključiti da se viši stepen učtivosti, kako u engleskom, tako u crnogorskom jeziku uglavnom zasniva na indirektnosti, kako u iskazivanu ilokucije, tako i u iskazivanju nekog emocionalnog

stanja govornika. Indirektno iskazivanje ilokucije postiže se različitim jezičkim sredstvima za kojim, prema rezultatima do kojih smo došli češće posežu pripadnice ženskog pola.

Istraživanja koja smo vršili putem upitnika imala su za cilj da prikažu situaciju u crnogorskom jeziku, odnosno da nam ukažu na to koliko i u kojim situacijama govornici koriste ili ne koriste izraze kojima iskazuju ljubaznost, i to u odnosu na parametre *pol*, *regiju* i *starost*. Smatramo da će rezultati do kojih smo došli umnogome doprinijeti nauci o crnogorskom jeziku, iz razloga što su pokazali da postoje razlike u iskazivanju učtivosti između govornika različitih starosnih dobi, različitog pola i mjesta stanovanja, što su osnovni sociolingvistički parametri. Budući da se do sada nijesu vršila istraživanja ovakvog tipa kod nas, sa ciljem da se ustanovi kakve su savremene jezičke tendencije u pogledu iskazivanja ljubaznosti u našem jeziku, vjerujemo da će ona poslužiti kao osnova i model za buduća istraživanja različitih sociolingvističkih i diskursnih aspekata jezika. Dobijeni rezultati izniće se u narednim odjeljcima.

Kada se sagledaju i uporede rezultati do kojih smo došli anketiranjem tri starosne grupe iz tri crnogorske regije primjećuje se da su se kod govornog čina *molbe* u pisanoj formi za opciju *Obraćam Vam se s molbom da...* odlučio približno jednak broj ispitanika iz sve tri regije. Ova formalna struktura u okviru koje ne nalazimo niti potencijal niti preterit činila se jednako prihvatljivom za stanovnike sve tri regije. Za formu *Molio/ la bih Vas da...* odlučilo se, prema rezultatima najviše ispitanika iz Berana dok se za prezentnu formulu odlučilo najviše ispitanika iz Bara i okoline, što je značajno visočiji rezultat od onih dobijenih u Beranama, Nikšiću i Podgorici. Zajednički podatak za sve regije jeste da se za najdirektniju formulu odlučio najveći broj ispitanika iz prve starosne grupe, dok su se najstariji ispitanici iz Berana, kao i njihovi sunarodnici iz Nikšića i Podgorice, u najvećem broju odlučili za formulu u obliku potencijala *Molio/la bih Vas da...*

Molbu u usmenoj formi bi govornici crnogorskog jezika većinom iskazali prezentnim *Molim te....*, dok se za tentativno *Htjela/ htio bih* odlučilo najviše govornika iz Berana od kojih više od polovine pripada najstarijoj starosnoj grupi. Za veoma frekventno i formalno *Molio/ la bih....* u najvećem broju su se odlučili govornici centralne regije, od kojih je 65% onih koji pripadaju najstarijoj populaciji.

Ukupni rezultati koje smo dobili, a tiču se govornog čina *izvinjenja* u pisanoj formi, ukazuju da većina govornika iz centralne i južne regije koristi veoma formalne izraze kako bi u pisanoj formi iskazali žaljenje zbog nekog svog postupka. I ovdje uočavamo da su najstariji ispitanici najskloniji upotrebi ljubaznih formula. Izuzetak smo

pronašli ispitujući govorno područje Berana gdje se većina ispitanika odlučila za najdirektnije *Izvinjavam se...* nakon koje su se ispitanici u najvećem broju odlučivali za još jednu prezentnu formu *Dugujem/ Izražavam izvinjenje*, pa tek onda za onu najformalniju.

U situaciji kada izvinjenje upućuju usmeno govornici centralne i sjeverne regije biraju manje formalne formule, kao što su *Izvinjavam se/ Oprosti što....* dok su se govornici crnogorskog jezika iz Bara i okoline u više od polovine slučajeva odlučili za najformalniju formulu *Molim Vas/ te da mi oprostite/š što....*

Prilikom zahvaljivanja u pisanoj formi govornici crnogorskog jezika koji žive u centralnoj regiji se, baš kao i oni sa primorja služe tentativnijim izrazima od onih sa sjevera. Govornici iz Bara i okoline su se u 56% slučajeva odličili za formu potencijala *želio/la bih da se zahvalim*, dok se govornici iz Berana radije odlučuju za neformalno *Hvala što...*

Kada se uporede rezultati vezani za komunikaciju usmenog tipa, uočava se da se ubjedljivo najviše govornika crnogorskog jezika odlučuje za tzv. „okamenjenu” formu *Hvala*, ali i da se u južnoj regiji tek nešto manje ispitanika odlučilo za najformalniju, preteritnu strukturu.

Ukoliko rezultate dobijene kod govornika iz centralne regije, a koji se tiču govornog čina *čestitanja* u usmenoj formi, uporedimo sa onim dobijenim u Beranama, uočićemo značajnu razliku, budući da su se ispitanici iz Nikšića i Podgorice izjasnili da bi čestitku u usmenoj formi iskazali formalno, upotrebom preterita, dok bi se njihovi sunarodnici sa sjevera ipak izrazili neformalnije, prezentom. Poklapanja između ove dvije regije evidentne su kod starijih grupa, gdje se ponovo uočava tendencija starijih ispitanika ka upotrebi formalnijih formulacija pri iskazivanju, u ovom slučaju, zadovoljstva zbog nekog uspjeha koji je postiglo lice kojem se obraćaju.

Možemo reći da je rezultat dobijen kod govornika iz Bara i okoline veoma sličan onome koji smo dobili u Nikšiću i Podgorici, gdje smo uočili značajnu sličnost u odabiru učtivih formi u odnosu na parametar *starost*, budući da su se najstariji ispitanici iz regije Bar sa okolinom u najvećem broju slučajeva izjasnili za najtenativniju formulu kao onu kojom bi iskazali radost zbog nekog uspjeha lica kojem se obraćaju. I ovdje primjećujemo veoma nizak procenat (svega 3% od ukupnog broja ispitanika) lica koji su se odlučili za najneformalnije *Svaka čast/ Bravo za...*, a oba pripadaju najmlađoj starosnoj grupi, dok ih je u Nikšiću ukupno tri, od kojih su dva iz iste grupe.

Rezultati upitnika koji se tiču govornog čina *čestitanja* u usmenoj formi pokazuju da se više od polovine ispitanika odlučilo za preteritnu formu *Htio/ htjela sam da ti/ Vam*

čestitam na... od kojih je gotovo polovina govornika treće, tj. najstarije starosne grupe. Ono što je naročito interesantno jeste podatak da se čak polovina najmlađih ispitanika odlučilo za istu formu, što je mnogo višočiji rezultat od rezultata dobijenih u Beranama, Nikšiću i Podgorici koji ukazuje na činjenicu da su mlađe populacije jednako sklone formalnim načinima čestitanja, kao i one starije. Dobijeni rezultat veoma je sličan onome dobijenom u Nikšiću i Podgorici, sa opaskom da su se ispitanici iz ove regije nakon preteritne forme, najčešće izjašnjavali za formalno *Najsrdacnije ti/ Vam čestitam na...*, i to u nešto više od četvrtine slučajeva (26,6%), dok se svega sedam ili 11% ispitanika iz Bara i okoline odlučilo za istu.

Ukupno gledano, zaključujemo da su govornici crnogorskog jezika najskloniji direktnim formulama prilikom upućivanja izraza *saučešća* sagovorniku, da ne postoji značajna razlika po pitanju rezultat srednje i najstarije ispitne grupe, te da se mlađe generacije odlučuju za najjednostavnije forme, pretpostavljamo iz razloga što su skloniji da iskažu *saučešće* neposredno, internet prepiskom ili prilikom susreta sa ožalošćenom osobom, nego u nekim formalnijim prilikama.

Iz navedenog se može zaključiti da se potvrdila naša hipoteza da će stariji govornici biti skloniji upotrebi formalnijih izraza ljubaznosti nego mlađe populacije. Smatramo da jedan od razloga za navedeno jeste činjenica da mladi ljudi usvajaju i koriste savremeni jezik sa svim njegovim promjenama, koje vode ka pojednostavljivanju istog što za posljedicu ima upotrebu najjednostavnijih struktura. Mlađa populacija, kao i ona srednjih godina, svakodnevno koristi internet i komunicira putem društvenih mreža u okviru kojih sve češće iskazuju molbu, zahvalnost, zadovoljstvo zbog nečijeg uspjeha ili žaljenje zbog nečijeg gubitka na što „ekonomičniji” način.

Kada se sagledaju rezultati koje smo dobili a koji se tiču iskazivanja učtivosti u odnosu na parametar *regija* dolazimo do zaključka da su stanovnici sjevera skloniji upotrebi neformalnih jezičkih izraza, kako u pisanoj tako i u usmenoj formi, od onih u centralnom dijelu i na primorju. Uporednom analizom uočili smo slične rezultate kod odgovora ispitanika iz centralne i južne regije kod pojedinih govornih činova (*izvinjavanja*, *zahvaljivanja* i kod govornog čina *čestitanja*, dok se govorni čin *saučešća* upotrebljava sa neznatnim razlikama u svim regijama, uglavnom upotrebom istih ustaljenih formula). Navedeno se može objasniti činjenicom da su centralna i južna regija infrastrukturno veoma dobro povezane, te da veliki broj stanovnika svakodnevno putuje na posao i fakultet iz Bara i Nikšića u Podgoricu i obratno, što mora imati za posljedicu korištenje sličnih jezičkih formula. Budući da se istraživanjem ovog tipa nijesu detaljnije bavili lingvisti iz

Crne Gore, smatramo da će ono biti dobra polazna osnova za neka buduća izučavanja. Ipak, moramo primijetiti da je povezanost među regijama u znatno manjoj mjeri transparentna u odnosu na onu koja se odnosi na parametar životna dob, a pretpostavljamo da razlog za to leži u činjenici da Crna Gora ipak predstavlja manje govorno područje, te da mlađe i generacije srednje životne dobi sve više vrijeme provode u virtuelnim zajednicama, u kojima različitosti vremenom blijede, te su iz tog razloga jezičke razlike manje upadljive. Takođe se slažemo sa autorima (Savić–Stanojević: 2012: 99–153) koji ukazuju na značaj konteksta prilikom izučavanja različitih pojava u jeziku, te smatramo da bi istraživanja ove vrste u budućnosti trebalo da obuhvate ne samo parametre koji se tiču stepena razvijenosti određenog govornog područja, obrazovanja ispitanika, regije ili pola, već i stepen socijalne distance među sagovornicima što znači da bi bilo neophodno u analize ovoga tipa uključiti i sagovornika, na način što bi upitnik nudio različite kontekstualne situacije, ili tako što bi ispitivač došao u lični kontakt sa sagovornikom, te tim putem temeljnije prikupio jezičke podatke. Smatramo da bi ovako temeljna istraživanja, bez obzira na jezik koji se izučava, bila od izuzetne koristi ne samo zbog toga što bi njihovi rezultati pomogli da se iz više uglova osvijetli neraskidivi odnos između jezika i društva, već i da bi mogla da pruže izuzetan doprinos u pedagoškom smislu na način što bi doprinijela razvoju strategija kada je u pitanju usvajanje određenog jezika, budući da je, naročito prilikom usvajanja formi učtivosti, učeniku neophodno ukazati na značaj i raznovrsnost konteksta u kojem se one koriste, što za nastavnika predstavlja izuzetan izazov, jer u takvim situacijama licu koje usvaja određeni jezik intuicija ne može da bude od velike pomoći. Takođe očekujemo da će buduća istraživanja ovog tipa za predmet imati jezik pripadnika društvenih grupa specifične seksualne orijentacije, koji, sudeći po najnovijim sociolingvističkim izučavanjima (Cameron-Kulick: 2003; Coates: 2004; Jones: 2012) postaju sve aktuelniji i zanimljiviji lingvistima širom svijeta.

Disertacijom na temu *Metadiskursna analiza izkazivanja učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku* pokušali smo da opišemo izraze učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku, koji se kao ustaljene formule nijesu podrobnije komparativno izučavale, te ukažemo da sličnosti i različitosti prilikom njihovog formulisanja. Prilikom odabira teme, teorijskih okvira i analitičkog postupka pošli smo od pretpostavke da bi sistemsko opisivanje istih sa gramatičkog, pragmatičkog i semantičkog stanovišta u cilju upotpunjavanja njihovog opisa, kako kod engleskog, tako i crnogorskog jezika, bilo od značaja za Nauku u jeziku i otvoriti nova pitanja vezana za ovu problematiku. Takođe, smatrali smo da bi dobijeni rezultati mogli poslužiti onima kojima crnogorski i engleski

nijesu maternji jezici da što bolje izuče pravila savremene učtive komunikacije. Rezultati do kojih smo došli pokazuju da, uprkos činjenici da se radi o dva divergetna jezička sistema, postoji određeni obrazac po kojem se obrazuju forme u oba jezika, ali da i isti posjeduju specifičnosti uslovljene različitim kulturnim kodovima. Empirijska istraživanja sprovedena u oba jezička sistema takođe su pokazala da postoje preklapanja, odnosno jezički obrasci prema kojima se formulišu i koriste forme učtivosti kod muškaraca i žena, te da muškarci i žene bez obzira na to kojim jezikom govore posežu jezičkim sredstvima tipičnim za pripadnike njihovog pola, kao i da postoji određeni obrazac po kojem se pripadnici pojedinih regija i starosnih grupa odlučuju za određene formule prilikom iskazivanja učtivosti u odnosu na sagovornika.

Ovim opštim zaključcima smo, nadamo se, odgovorili na ciljeve koje je ovaj rad postavio u uvodnom dijelu. Nadamo se da će naši naponi da izučimo i uporedimo forme učtivosti u engleskom i crnogorskom jeziku i rezultati do kojih smo došli sprovedenim istraživanjima otvoriti nova pitanja u Nauci o jeziku, jer cilj ovog, baš kao i svih naučnih radova, nije samo da zaokruži jedan tematski krug, već naprotiv, da otvori vrata novim pravcima u istraživanju jezika.

7. LITERATURA

Achiba, M. (2003). *Learning to Request in a Second Language: A Study of Child Interlanguage*. Clevedon: Multilingual Matters.

Allan, K. and Borage, K. (1991). *Euphemism and Dysphemism*. New York: OUP.

Austen, J.L. (1965). *How To Do Things With Words*. New York: OUP.

Archer D., K. Aijmer, A. Wichmann (2012). *Pragmatics: An Advanced Resource Book for Students*. London: Routledge.

Bakšić, S. (2012). *Strategije učtivosti u turskom jeziku*. Sarajevo: Filozoski fakultet, elektronsko izdanje.

Bate, B. and Taylor, A. (eds) (1988). *Women Communicating; Studies of Women's Talk*. New York: Ablex, Norwood.

Bierwisch M. (1971). *Modern linguistics: its development, methods and problems*. The Hague: Mouton.

Bilbowe, G. (1995). Requesting Strategies in the Cross – Cultural Business Meeting. *Pragmatics*, 5: 45-55.

Boe, S. Kathryn (1987). Language as an Expression of Carrying in Women. *Anthropological Linguistics* 29, 3: 271-85

Božović, R. (2003). *U traganju za dokolicom*. Podgorica: Pobjeda.

Brown, P. & Levinson, S.C. (2002). *Politeness - Some Universals of Language Usage*. CUP.

Brown, R. and Gilman, R. (1960). The Pronouns of Power and Solidarity. in T.A. Sebeok (ed.) *Style in Language*. Cambridge: Mass.: MIT Press, pp. 253-276.

Brown, R. and Ford. M. (1961). Address in American English. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 62: 372-85.

Bugarški, R. (1984). *Jezik u društvu*. Beograd: Nolit.

Bulgaria. S. (2005). *Politeness Phenomena in Greek and English*. An International Conference about the small languages in world. Sofia, Bulgaria.

Cameron, D. and Coates, J. (eds.) (1989). Some problems in the sociolinguistic explanation of sex differences, pp.13- 26 in *Women in Their Speech Communities*. London: Longman.

Cameron, D., Mc Aliden, F. and O'Leary K. (1989). Lakoff in context. Jennifer Coates and Deborah Cameron (eds.) *Women in Their Speech Communities*. London: Longman, pp.74-93.

Cameron, D. and D. Kulick (2003). *Language and Sexuality*. Cambridge: CUP.

Can, H. (2010). *A Cross-cultural Study of the Speech Act of Congratulations in British English and Turkish Using a Corpus Approach*. [Online]: <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12613525/index.pdf>, (February 10, 2014)

Chafe, W.L. (1970). *Meaning and the Structure of Language*. Chicago: The University of Chicago Press.

Chambers, J.K., Trudgil, P. (1980). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Chodorow, N. (1974). Family structure and feminine personality. M.Z. Rosaldo and L.Lamphere (eds.) *Woman, Culture and Society*. Stanford: Stanford University Press, pp. 39-59.

Coates, J. (2004). *Women, Men and Language*. London: Pearson Longman.

Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.

Coulmas, F. (1981). *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication*. The Hague: Mouton Publishers.

Crystal, D. (1999). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.

Cummings, L. (2010). *The Routledge Pragmatics Encyclopedia*. New York: Routledge.

Davidson, D. (2001). Truth and Meaning. *The Philosophy of Language*. Oxford: OUP.

Dirven, R. and M. Verspoor. (1984). *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. Jon Benjamins Publishing Company.

Dirven, R. and Günter R. (2007). *Cognitive English Grammar*. Amsterdam.

Drinčić-Vuksanović, R. i B. Milosavljević (2005). „Učtivost u jeziku televizije“, VI lingvistički skup „Boškovićevi dani“, naučni skup „Standardizacija jezika - dijahronijski i sinhronijski aspekt- jezik medija“ str. 199-211. Podgorica.

Dubois, B. and Crouch, I. (1975). The question of tag questions in women's speech: they don't really use more of them, do they? in *Language in Society* 4 : 289-94.

- Eckert, P. and McConnell-Ginet S. (2003). *Language and Gender*. Cambridge: CUP.
- Eiskovits, E. (1987). Sex-differences in inter-group and intra-group interaction among adolescents, pp. 45-58 and Pauwels, Anne (ed.) *Women and Language in Australian and New Zealand Society*. Sydney: Australian Professional Publications.
- Félix-Brasdefer, C. (1984). *Politeness in Mexico and the United States: A Contrastive Study of the Realization and the Perceptions of Refusals*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Filipović, J. (2009). *Kritička sociolingvistika*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Fraiser, B. (1981). On Apologising. Florian Coulmas (ed.) *Conversational Routine*. The Hague: Mouton, pp. 259-71.
- Fraser, B. (1996). Pragmatic markers. *Pragmatics* : 167-190.
- Frawley, W. (1992). *Linguistic Semantics*. New Jersey, Hove and London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice*. London: Harvard University Press.
- Gottman, J. M. and R. L. Levenson (1988) The social psychophysiology of marriage. In P. Noller and M. A. Fitzpatrick (eds) *Perspectives on Marital Interaction*. Clevendon and Philadelphia, Pa.: Multilingual Matters, pp. 182-202.
- Goffman, E. (1981). *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Greenbaum, S. (Ed.) (1985). *On English Language Today*. Oxford: Pergamon Press.
- Grice, H.P. (2001). Meaning. *The Philosophy of Language*, edited by A.P. Martinich, Oxford: Oxford University Press.
- Grundy, P. (2000). *Doing Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gu, Y. (1990). Politeness Phenomenon in Modern Chinese. *Journal of Pragmatics* 14: 237-257.
- Guendouzi, J. A. Pate (2014). Interactional and Cognitive Resources in Dementia. *Dialogue and Dementia: Cognitive and Communicative Resources for Engagement*. New York: Psychology Press.

- Guillén-Nieto V., C. Marimón Llorca (2009). *Intercultural Business Communication and Simulation and Gaming Methodology*. Bern, Berlin, Bruxelles: Peter Lang Publishing.
- Gustafsson, M., R. Sorli (2011). *The Philosophy of J.L. Austin*. New York: Oxford University Press.
- Hale, B. and Wright, C. (2005). *A Companion to the Philosophy of Language*. Blackwell Publishing.
- Hendry, J. (1993). *Wrapping Culture: Politeness, Presentation, and Power in Japan and Other Societies*. Oxford: OUP.
- Herbert, R. K. (1990). Sex-based differences in compliment behaviour. *Language and Society* 19: 201-24.
- Hickey, L. and Stewart M. (2000). *Politeness in Europe*. Cromwell Press.
- Hickey, R. (2012). *Eighteenth-Century English: Ideology and Change*. Cambridge University Press.
- Holder, R.W. (1989). *The Faber Dictionary of Euphemism*. London: Faber and Faber.
- Holmes, J. (1995). *Men, Women and Politeness*. London and New York: Longman.
- Holmes, J. (1986b). Compliments and Compliment responses. *New Zealand English Anthropological Linguistics* 28, 4: 485-508.
- Humm, M. (1989). *The Dictionary of Feminist Theory*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Hutchinson, C. (1985). The Where of the When: Some Arguments for a Non-temporal Interpretation of Tense. *University of East Anglia Papers in Linguistics*, pp. 21-22.
- Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J.B. Pride and Janet Holmes (eds) *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin, pp. 269-93.
- Ide, S. (1991). How and why do women speak more politely in Japanese? pp. 63-79 in Ide, Sachiko and McGloin, Naomi H. (eds.) *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin books.
- Irwin, A. (2002). *The construction of identity in the spontaneous conversation of adolescents*. Unpublished Phd thesis, University of Surrey, Roehampton.
- Ivić, M. (1983). O rečenicama kojima se dopunjuje glagol znati. *Lingvistički ogledi*, Beograd: Prosveta, 139-144.

- Jackendoff, R.(1975). On Belief- Contexts. *Linguistic Inquiry*, vol.VI Number 1, pp. 53-93.
- Jespersen, O. (1968). *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Jespersen, O. (1970). *A Modern English Grammar on Historical Principles*. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Jocić, M. (1981). Osobine jezičkog komuniciranja vaspitača sa decom predškolskog uzrasta u *Jezik, komunikacija, razvoj*. Novi Sad: Dnevnik.
- Johnson, D. M. and Duane H. R. (1992). Complimenting and involvement in peer reviews: gender variation. *Language in Society* 21, 1: 27-57.
- Johnson, S. and Meinhof, U. (eds) (1997). *Language and Masculinity*. Oxford: Blackwell.
- Jones, L. (2012). *Language and Identity in a Lesbian Group*. New York: Palgrave Macmillan
- Joos, M. (1964). *The English Verb: Form and Meaning*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Jucker, A. (1988). "The Relevance of Politeness" in *Multilingua* 7: 375-384.
- Kemper, T. (2011). *Status, Power and Ritual Interaction*. London: Routledge.
- King, L.D. (1988). "The Semantics of Tense, Orientation and Aspect in English" in *Lingua* 59: 101-154. North- Holland Publishing Company.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kopytko, R. (1993). *Polite Discourse in Shakespeare's English*. Poznan: Adam Mickiewicz University Press.
- Kress, G.R. (1977). *Tense and Modality*. University of East Anglia Papers in Linguistics. Str 40-52.
- Kvačanović, N. (1993). *Modalna značenja prosto prošlog vremena u savremenom engleskom jeziku*, Beograd, 1993 (neobjavljeni magistarski rad).
- Lakoff, R.T. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: OUP.
- Leech, G. and J. Swartvik (1989). *A Communicative Grammar of English*, London/ New York: Longman.

- Leech, G. N. (1971). *Meaning and the English Verb*. London: Longman.
- Leech, G. N. (1983). *Principles on Pragmatics*. London: Longman.
- Leech, G. And J. Swartvik (1989). *A Communicative Grammar of English*. London/ New York: Longman.
- Levinson, S.C.(1983). *Pragmatics*. CUP.
- Lewadowska- Tomaszchuk, B. (1989). *Praising and Complimenting* in Wieslaw Olesky (ed.) *Contrastive Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 73-100. London: Longman.
- Locher, M.A. (2004). *Power and Politeness in Action: Disagreements in Oral Communication*. Walter de Gruyter.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: CUP.
- Macaulay, R. K. S. (1974). Variation and Consistency in Glaswegian English, pp.132-43 in Trudgil, Peter (ed.) *Sociolinguistic Patterns in British English*, Edward Arnold, London.
- Maltz, D. N. and Borker, R.A. (1982). A cultural approach to male-female miscommunication, pp.195- 216 in Gumperz, John (ed.) *Language and Social Identity*. Cambridge: CUP.
- Martinus, H., M. Vliet (2008). *Bright Lights, Blind Spots*. London: Plan B Publishers.
- Matthews, P.H. (1997). *The Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Matsumoto, Y. (1988). Reexamination of the universality of face: Politeness Phenomena in Japanese. *Journal of Pragmatics* 12 : 403-426.
- Mao, LuMing, R. (1994). Beyond politeness theory, "Face": Revisited and renewed. In *Journal of Pragmatics* 21: 451-486.
- Mc Keever, Walter, F. (1987). Cerebral organization and sex: interesting but complex. In Susan U. Philips, Susan Steele and Christine Tanz (eds.) (1987) *Language, Gender and Sex in Comparative Perspective*. CUP, pp 268-77.
- Mello, H., A. Panunzi, T. Raso (2011). *Pragmatics and Prosody: Illocution, Modality, Attitude, Information Patterning, and Speech Annotation*. Firenze: Firenze University Press.

- Merriam- Webster. (1995). *Merriam-Webster's Dictionary of Synonyms*. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.
- Milosavljević, B. (2007). *Forme učtivosti u srpskom jeziku*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Mišković-Luković, M. (2006). *Semantika i pragmatika iskaza: markeri diskursa u engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Mrazović, P. i Z. Vukadinović (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Novi Sad: Dobra vest, 598-614.
- Murata, K. (1998). *Has He Apologised or Not?: A Cross- cultural misunderstanding between the UK and Japan in the Ocasion of the 50th Anniversary of VJ Day in Britain. Pragmatics*, 501-513.
- Neaman, Jusit and Silver, Carolle (1991). *In Other Words: A Thesaurus of Euphemisms*. London: Angus and Robertson.
- Oakeshott - Taylor, J. (1984). "Factuality, tense, intonation and perspective: Some thoughts on the semantics of *think*". *Lingua*, 62, pp. 289-317.
- Ochs, E. (1987). The impact of stratification and socialization on men's and women's speech in Western Samoa. In Susan U. Philips, Susan Steele and Christine Tanz (eds) *Language Gender and Sex in Comparative Perspective*. Cambridge: CUP, pp.50-70.
- Palmer, F.R. (1979). *Modality and the English Modals*. London and New York: Longman.
- Palmer, F.R. (1977). Modals and Actuality in *Journal of Linguistics* 13, 1-23.
- Pavlidou, T. (1994). Contrasting German- Greek Politeness and Consequences in *Journal of Pragmatics* 21: 487-511.
- Player Pellby, E. (2013). *Hedging in Political Discourse: An Analysis of Hedging in American City Council*. A Bachelor Thesis available at: <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:630280/FULLTEXT01.pdf>
- Perović, S. (2009). *Jezik u akciji*. Podgorica: CID.
- Preisler, Bent (1986). *Linguistic Sex Roles in Conversation*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Polovina, V. (1983). Upotreba jednine i množine ličnih zamenica u obraćanju sagovorniku u savremenom srpskohrvatskom jeziku u *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 13/ I. Beograd.

Popović, L.J. (2000). *Epistolarni diskurs ukrajinskog i srpskog jezika*, Monografija, knj. 89, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

Popović, Lj. (2005). Komunikativne funkcije proste rečenice. U P. Piper i dr. (ur.), *Sintaksa savremenog srpskoga jezika*. Prosta rečenica (983-1059). Beograd: Institut za srpski jezik.

Quirk, et al. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London/ New York, Longman.

Radić-Bojanić, B. (2007). *Neko za chat? Diskurs elektronskih ćaskaonica na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet i Futura publikacije.

Savić, M (2012). *Politeness as an Element of Advanced Serbian EFL Students Communicative Competence*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.

Savić, S. (1993) *Diskurs analiza*, Filozofski fakultet, Novi Sad.

Savić S. i D.Stanojević (2012). Oslovljavanje i pozdravljanje u srpskom jeziku: pregled istraživanja (1979-2011) u *Oslovljavanje i pozdravljanje u savremenim jezicima nacionalnih zajednica u Vojvodini*. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.

Schechner, R. (2013). *Performance Studies: An Introduction*. New York and London: Routledge.

Scollon, R. and Scollon, S.B. (1995). Face in Interethnic Communication in *Language and Communication*, ed. I.C. Richards and R.W. Schmidt. London.

Serl, Dž. (1991). *Govorni činovi*. Beograd: Nolit.

Searle, J. (1998). *Mind, Language And Society: Philosophy In The Real World*. New York: Basic Books.

Siegler, D. and Siegler, R. (1976). Stereotypes in male's and female's speech, *Psychological Reports*, 39: 167-70.

Sifianou, M. (1999). *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross Cultural Perspective*, OUP.

- Smith, N. (2008). *A Cross-cultural Comparison Was Wrong: The Meanings of Apologies*. Cambridge: CUP.
- Speer, S. (2005). *Gender Talk: Feminism, Discourse and Conversation Analysis*. London and New York: Routledge.
- Stanojčić Ž. i LJ. Popović (1997). *Gramatika srpskog jezika*. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole, Beograd: ZUNS.
- Stevanović, M. (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik II. Sintaksa*. Beograd: Naučna knjiga.
- Stevanović, M. (1967). Glagolsko vreme ili glagolski način. *Anali Filološkog fakulteta* 7, Beograd.
- Stevanović, M. (1969/64). *Savremeni srpskohrvatski jezik I-II*. Beograd: Naučna knjiga.
- Strawson, P.F. (2001). "Meaning & Truth", *The Philosophy of Language*, edited by A.P. Martinich.
- Strecker, I. (1993). Cultural variations in the concept of „face“. *Multilingua* 12, pp. 119-141.
- Tannen, D. (1990a). *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New York: William Morrow.
- Tannen, D. (2003). *Language War*. Cambridge: CUP.
- Teodopulos- Fitrakis (1993). *Greek Dictionary*. Athens.
- Terkourafi, M. (2005). "Beyond the micro-level in politeness research" in *Journal of Politeness Research* 1, pp.237-262.
- Thomas, J. (1983). *Discourse control in confrontational interaction*. In Leo Hickey (ed.) *The Pragmatics of Style*. London: Croom Helm, pp.133-56.
- Thorne, B. and Henley N. (1975). (eds) *Language and Sex: Difference and Dominance*. Newbury House, Rowley, MA.
- Trbojević- Milošević, I. (2004). *Modalnost, sud iskaz, epistemčka modalnost u engleskom i srpskom jeziku*, Filološki fakultet, Beograd.
- Trosborg, A. (1995). *Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints, and Apologies*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Trudgill, P. (1983). *Sociolinguistics. An introduction to language and society*. Harmondsworth: Penguin Books.

Tsilipakou, M.M. (2001). Congratulations and Bravo! in A. Barzaktaroglu and M. Sifianou (Eds.) *Linguistic Politeness Across Boundaries: The Case of Greek and Turkish*, 137-177. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Tyler, L. (2002). Underneath the Conversation in *Language and Theory: Phatic Communication*. Dostupno: shaundrasrhetoricalportfolio.weebly.com/uploads/2/4/8/7/24872301/underneath_the_conversation.pdf

Tzartzanos, A. (1997). *Modern Greek Syntax*, Thessaloniki: Kiriakidhes.

Vasić, V. (1979). Govorno ponašanje predstavnika savremenog srpskohrvatskog jezika u situaciji obraćanja u *Prilozi proučavanju jezika 15*. Novi Sad.

Vuković, J. (1967). *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge: CUP.

West, C. and Zimmerman, D. (1975). Sex roles, interruptions and silences in conversation. In Barrie Thorne and Nancy Henley (eds) *Language and Sex: Difference and Dominance*. Rowley, Mass.: Newbury House, pp. 105-29.

West, C. and Zimmerman, D. (1987). Doing gender in *Gender in Society* 1: 125-51.

Wierzbicka, A. (1985). Different cultures different language, different speech acts: Polish vs English in *Journal of Pragmatics* 9.

Wierzbicka, A. (2003). *Cross Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gryter.

Willamova, S. (2005). On the Function of Hedging Devices in Negatively Polite Discourse, in *Sbornik Praci Filozoficke Fakulty Brnenske Univerzity Studia Minora Facultatis Philosophicae Univeristatis Brunensis*. Brno tusies in English 31: pp. 85-93.

Wolfson, N. (1988). The bulge: a theory of speech behaviour and social distance. In J.Fine (ed.) *Second Languange Discourse: A Textbook of Current Research*. Norwood, N.J.: Ablex, pp.21-38.

8. PRILOG

Prilog 1: upitnik korišten prilikom anketiranja ispitanika o učtivosti u odnosu na parametar *rod* kod govornika crnogorskog jezika

Ime i prezime.....

Godina rođenja.....

Cilj ovog upitnika jeste da se sakupe podaci o iskazivanju ljubaznost na našem govornom području. Ne postoje „tačni“ i „netačni“ odgovori, kao ni „poželjni“ i „nepoželjni“. Od velike je važnosti da pažljivo pročitate pitanje i da zaokružite onu rečnicu kojom biste izrazili svoju molbu, čestitku, zahvalnost, izvinjenje ili, pak, saučešće. Prikupljeni podaci biće korišteni isključivo u svrhu naučne analize. Hvala.

1. Kada se nekoj instituciji ili osobi obraćam sa molbom u pisanoj formi molbu ću započeti na sledeći način:

1. Obraćam Vam sa molbom da.....
2. Molim Vas da.....
3. Molio/ la bih Vas da.....

2. Kad se nekoj osobi usmeno obraćam sa molbom, istu ću formulisati na sledeći način:

1. Molio/ la bih te/ Vas da.....
2. Molim te/ Vas da.....
3. Zamoliću te/ Vas da.....

3. Kada se nekoj instituciji ili osobi obraćam kako bih se izvinio/la u pisanoj formi izvinjenje ću formulisati na sledeći način:

1. Izvinjavam se što.....
2. Molim Vas da mi oprostite što.....
3. Dugujem/ Izražavam izvinjenje što.....

4. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se izvinio/la usmeno izvinjenje ću formulisati na sledeći način:

1. Molim Vas/ te da mi oprostite/š što.....
2. Dugujem/ Izražavam izvinjenje što.....
3. Žao mi je/ izvini što.....

5. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/la pismenu zahvalnost formulisaću na sledeći način:

1. Zahvaljujem se.....
2. Želio/ la bih da se zahvalim.....
3. Posebnu zahvalnost želio/ la bih da uputim.....

6. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/la to najčešće činim na sledeći način:

1. Zahvaljujem se.....
2. Hvala najljepše.....
3. Htjela/ htio sam da ti se zahvalim.....

7. Kada se nekoj osobi obraćam telegramom kako bih izrazio/la saučešće najčešće činim to na sledeći način:

1. Želim da izrazim najdublje saučešće.....
2. Želio/la bih da uputim najdublje/najiskrenije saučešće.....
3. Primite izraze najiskrenijeg/najdubljeg saučešća.....

8. Kada se nekoj osobi obraćam usmeno kako bih izrazio/la saučešće najčešće činim to na sledeći način:

1. Učestvujem u žalosti.....
2. Primi/te moje saučešće.....
3. Mnogo/ jako mi je žao.....

9. Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim u pisanoj formi moja čestitka počinje na sledeći način:

1. Primi/ te najiskrenije čestitke povodom
2. Čestitam ti/ Vam na.....
3. Željela/ želio bih od srca da ti čestitam na.....

10. Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim usmeno moja čestitka počinje na sledeći način:

- a) Čestitam ti/ Vam na.....
- b) Htio/ htjela sam da ti/ Vam čestitam na.....
- c) Svaka čast na.....

Prilog 2: upitnik korišten prilikom anketiranja ispitanika o u učtivosti u odnosu na parametre *regija* i *starost* kod govornika crnogorskog jezika

Ime i prezime.....

Starosna grupa kojoj pripadam:

- a) 20-40 godina
- b) 41-60 godina
- c) 61 i više godina

Mjesto stanovanja.....

Cilj ovog upitnika jeste da se sakupe podaci o iskazivanju ljubaznosti na našem govornom području. Ne postoje „tačni“ i „netačni“ odgovori, kao ni „poželjni“ i „nepoželjni“. Molimo vas da pažljivo pročitate pitanje i da zaokružite onu rečenicu kojom biste izrazili svoju molbu, čestitku, zahvalnost, izvinjenje ili, pak, saučešće. Prikupljeni podaci biće korišteni isključivo u svrhu naučne analize. Hvala.

1. Kada se nekoj osobi ili instituciji obraćate sa molbom u PISANOJ formi istu započinjete na sljedeći način:

- 1. Najljubaznije bih Vas zamolio/la da.....
- 2. Obraćam Vam s molbom da.....
- 3. Molio/ la bih Vas da.....
- 4. Molim Vas da.....

2. Kada se nekoj osobi obraćate USMENO sa molbom, istu formulišete na sljedeći način:

- 1. Htjela/htio bih da te/ Vas zamolim da.....
- 2. Zamoliću te/ Vas da.....
- 3. Molio/la bih te/ Vas da.....
- 4. Molim te/ Vas da.....

3. Kada se nekoj osobi ili instituciji obraćam kako bi se izvinio/ la u PISANOJ formi izvinjenje ću formulisati na sljedeći način:

- 1. Htio/ želio bih da se izvinim što.....
- 2. Dugujem/ Izražavam izvinjenje što.....
- 3. Izvinjavam se što.....
- 4. Molim Vas da mi oprostite što.....

4. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se izvinio/ la USMENO izvinjenje ću formulisati na sljedeći način:

- 1. Molim Vas/ te da mi oprostite/š što.....
- 2. Dugujem/ Izražavam izvinjenje što.....
- 3. Izvinjavam se što.....
- 4. Žao mi je što/ Oprosti što.....

5. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/la PISMENU zahvalnost formulisaću na sljedeći način:

1. Posebnu zahvalnost želio/ la bih da uputim.....
2. Želio/ la bih da se zahvalim.....
3. Želim da se zahvalim.....
4. Hvala što.....

6. Kada se nekoj osobi obraćam kako bih se zahvalio/la USMENO to najčešće činim na sljedeći način:

1. Htjela/ htio sam da ti se zahvalim.....
2. Zahvaljujem se.....
3. Hvala najljepše.....
4. Hvala.

7. Kada se nekoj osobi obraćam TELEGRAMOM ili MEJLOM kako bih izrazio/la saučešće najčešće činim to na sljedeći način:

1. Želio/ la bih da uputim najdublje/najiskrenije saučešće.....
2. Želim da izrazim najdublje saučešće.....
3. Primate izraze najiskrenijeg/najdubljeg saučešća.....
4. Žao mi je zbog.....

8. Kada se nekoj osobi obraćam USMENO kako bih izrazio/la saučešće najčešće činim to na sljedeći način:

1. Primi/ te moje saučešće.....
2. Mnogo/ jako mi je žao.....
3. Učestvujem u žalosti.....
4. Žao mi je zbog.....

9. Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim u PISANOJ formi moja čestitka počinje na sljedeći način:

1. Željela/ želio bih od srca da Vam/ ti čestitam na.....
2. Primi/ te najiskrenije čestitke povodom.....
3. Čestitam ti/ Vam na.....
4. Svaka čast/ Bravo za.....

10. Kada nekoj osobi nešto čestitam, ukoliko to činim USMENO moja čestitka počinje na sljedeći način:

1. Najsrdačnije ti/ Vam čestitam na.....
2. Htio/ htjela sam da ti/ Vam čestitam na.....
3. Čestitam ti/ Vam na.....
4. Svaka čast na/ Bravo za.....

Izjava o autorstvu

Potpisani-a MILENA MRDAK - Mićović
Broj indeksa/upisa 3/08

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

Metadiskursna analiza iskaživanja nitiivosti u engleskom
i crnogorskom jeziku

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija ni u cjelini ni u djelovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih ustanova visokog obrazovanja,
- da su rezultati korektno navedeni, i
- da nijesam povrijedio/la autorska i druga prava intelektualne svojine koja pripadaju trećim licima.

u Niksiću, 18.07.2016.

Potpis doktoranda
Milena Mrdak - Mićović

Izjava o istovjetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora Milana Mrdau - Mićović
Broj indeksa/upisa 3108
Studijski program engleski jezik i književnost : doktorske studije
Naslov rada Metodi stručna analiza i kvantitativna aktivnosti u engleskom i opširog enav
Mentor prof. dr. Radmila Sević jetin
Potpisani/a Milane Mrdau - Mićović

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovjetna elektronskoj verziji koju sam predao/la za objavljivanje u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore.

Istovremeno izjavljujem da dozvoljavam objavljivanje mojih ličnih podataka u vezi sa dobijanjem akademskog naziva doktora nauka, odnosno zvanja doktora umjetnosti, kao što su ime i prezime, godina i mjesto rođenja, naziv disertacije i datum odbrane rada.

u Nikšiću, 18.07.2016.

Potpis doktoranda
Milane Mrdau - Mićović

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku da u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore pohrani moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

Metadiskurs analiti iskanivanja učivosti u engleskom
i crnogorskom jeziku

koja je moje autorsko djelo.

Disertaciju sa svim prilogima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo
2. Autorstvo – nekomercijalno
- ☒ 3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerađe
4. Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerađe
6. Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci, kratak opis licenci dat je na poleđini lista).

u Nikšiću 18.07.2016.

Potpis doktoranda
Milica Belan Stanić

1. Autorstvo - Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence, čak i u komercijalne svrhe. Ovo je najslobodnija od svih licenci.
2. Autorstvo - nekomercijalno. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu djela.
3. Autorstvo - nekomercijalno - bez prerade. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, bez promjena, preoblikovanja ili upotrebe djela u svom djelu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu djela. U odnosu na sve ostale licence, ovom licencom se ograničava najveći obim prava korišćenja djela.
4. Autorstvo - nekomercijalno - dijeliti pod istim uslovima. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu djela i prerade.
5. Autorstvo - bez prerade. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, bez promjena, preoblikovanja ili upotrebe djela u svom djelu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela.
6. Autorstvo - dijeliti pod istim uslovima. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.